

В. Щербаківський

Архітектура у
різних народів
і на Україні.

06
10

В. ЩЕРБАКІВСЬКИЙ.

АРХІТЕКТУРА у РІЖНИХ НАРОДІВ і НА УКРАЇНІ.

(В тексті більш ніж 200 ілюстрацій).

Збиг. 204. ГЛ. УРСР-1954

ЛЬВІВ — КИЇВ

Із „Загальної Друкарні“ Львів, ул. Академічна: ч. 8.

Накладом автора,

1940.

Архітектура є умілість будувати в такий спосіб, щоб будова з одного боку відповідала своїй практичній меті, а з другого задовольняла вимоги краси. Гармонія між метою і виконанєм в будівляних формах є суттю архітектури.

На архітектуру як і на інші прояви людської творчости мали вплив різні чинники.

На першім місці стоїть клімат і природа. Потім іде та народня вдача, котра виявляєть ся в нахилі до відомих, нею одною вподобаних і виплечаних форм, котрі характеризують властиве для кожного окремого народу розумінє краси, починаючи від самих примітивних (початкових) прикрас, так сказати-б, від пелюшок народньої творчости і кінчаючи останніми шаблями її розвою, архітектурою великих громадських будов, малярством і різьбарством.

І нарешті впливає суспільне житє.

Впливає воно не тільки розвитком техніки, а ще і тим, що викликає той чи инший поступ, ті чи инші мрії, відповідати котрим мусить всяка умілість.

Щоб помітити се, варт тільки зробити коротенький огляд архітектурних памяток тих народів, котрих діяльність уже стала власністю історії.

Візьмім Єгипет. Сухе пекуче повітря, страшний вітер, сипучі піски з пустині Сахари, все се примусило будувати храми, котрі служили-б холодком, затишком від палячого сонця, для жерців посвячуючих себе на таємничу науку.

Єгипетська орнаментация (прикраса) має якийсь дивовижний характер не подібний до інших (див рис.), колюмни оздоблено головками нагадуючими листя місцевих рослин: лотоса і папіруса.

Зверхній вигляд храмів дуже сумний: одноманітні глухі стіни без даху, перевага ліній горизонтальних (поземних) стоїть в гармонії з культом їхнього бога бика Аписа. Численні сохи в середині храма, з папірусовими і лотосовими головками уявляють з себе стебло водяних рослин між котрими пливе бог сонця Амун-Ра на своїм човні. А весь зверхній вигляд, замкнений, без вікон, міцний і грізний, відповідає, тій замкненості в собі жрецької касті, для котрої ті храми служили міцними безпечними фортецями, проти власного народу.

Коли звернемо ся до Греції, то побачимо, що інша природа мусіла викликати інший спосіб будовання, як і інші ідеї.

Природа Греції незвичайно привітна, весела. Клімат теплий, але одволожений і прихоложений морем, відбив ся помітно на будовах. Храми тут легкі, привітні, обнесені кругом сохами на котрих тримається дах. Поземність дахових ліній оживляєть ся численними простовісними сохами. Ідея божества відмінна від єгипетських, як і від інших.

Справді, хиба теплий і радісний носитель світла і покровитель штуки і умілости, Феб-Апполон міг би всидіти в темних мурах єгипетських храмів-кріпостей. Чи символ розуму Атена-Палляда могла би дихати смердя-

чим від горілих людських тіл повітром Ниневійських храмів? Чи міг би Зевес громовик стежити за людськими вчинками сидючи, хоч і у високій, але на глухо замурованій Вавилонській башті?

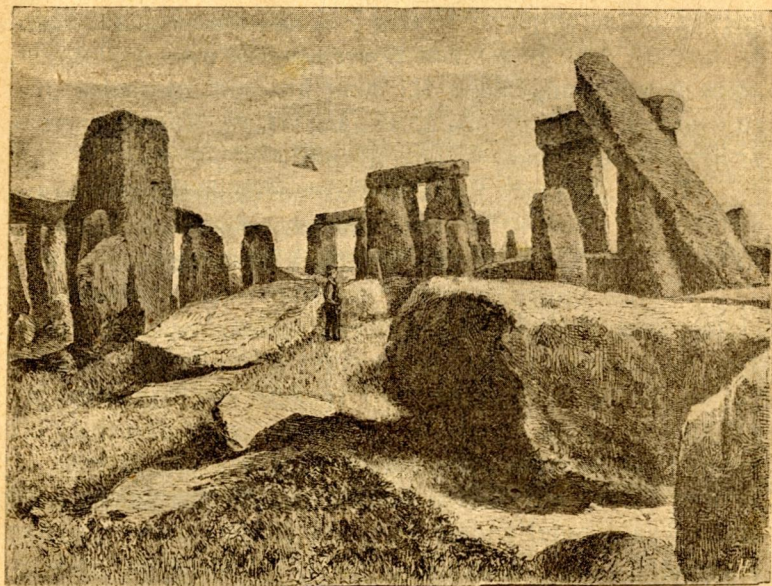

Рис. 1). Кромлех (камяні руїни) коло Салісбурі в Англії.

Первістне християнство — ідея проста, чиста і незвичайно висока, утворила і храм дуже простого ясного стилю — базиліку. — Коли християнство стало державною вірою в Візантії, виплекало, принатурило свої обряди відповідно бажанням пануючих клас і для їх попирання, то ідея храму вилялась у відповідній формі з банею, характер котрої великий письменник Гоголь назвав „сладострастним.“ — Але та сама ідея инакше розвивалась у північних народів, ніж у полудневих.

В Льомбардії, Франції і Германії вона викликала еклектичний романський стиль. — Ті народи ступали ще несміливою ногою в штуці, вони брали готове чуже в купі з вірою і неначе навпомацки домішували своє. Але, коли чуже перетворилося, коли ідея християнства засіла міцно в душах і навіть викликала хрестові походи для визволення Єрусалиму з рук магометан, коли ті мрії напружили всі сили духовні до найвисшого степеня, тоді ті народи дали один з найкрасших архітектурних типів — Готицький.

Тут з'єдналися і власні мотиви національні і ідея величності божої, і казковий настрій народу з його дитячим поглядом на світ божий і на людей.

Сувора природа вічно зелених лісів, таємничих і привабних, відбивається і на сих храмах високих, стрімких, що неначе пнуть ся до гори до неба і таких саме таємничих щитинкуватих, як і ті ліси. — Тодішне громадянство пнуло ся до свого ідеалу, до Бога, так як уміло і сей настрій найлекше помітити в архітектурі. — Можна булоб ще багато інших зразків пригадати, щоб ілюструвати наші слова, але і цих вистарчить. — Україна з свого боку переживала різні моменти, різні громадські і громадянські настрої і сліди їх і досі ще можна бачити в архітектурних пам'ятках в церквах, які остали ся нам в спадщину од її колишнього минулого, славного.

А те безголов'є, той розбрід і відсутність смаку, ясно зазначило ся від тоді, коли ворог знищив свідомість самостійности і почуття громадянства серед її загалу, можна сказати серед всеї її людности і на цілі століття затулив уста, звязав її руки, обезличив так, що багато ще прийдесть ся одкопувати і розшукувати, щоб

уявити хоч в деякій степені те, чим вона колись пішала ся.

Окрім всього вище згаданого самі матеріяли до будови завдяки своїм особистостям накладають відомий відбиток на архітектурні змагання.

Дерево вживалось людьми до будовель ще на дуже низькому щаблі їхнього розвитку.

Способів будови з дерева було скільки :

1) Такий, що палі вбивались в землю простовісно (сторчові будинки), як частокіл густо один коло одного і таким чином вони служили стінами будови. Часто такі будинки ставлялось серед води на озерах напр. в Швейцарії, в Германії та на Рейні і в інших місцях. Це робило ся з тою метою, щоб туди не міг приступити ні звір ні чоловік.

2) Другий спосіб такий, який тепер ще існує, власне будоване на зруб. — Тут деревляні бальки кладуть ся горизонтально (в простяг) один на другого звязуючи ся між собою зарубками (замками). Позаяк дерево легко гние, то до нас дійшло дуже мало колишніх старовинних деревляних будов, а які й дійшли то тільки кавалками та натяками. В воді позоставали ся палі помянутих швейцарських будов, та рейнських, та ще деревляні стелі могильних склепів Скитського характеру на Україні.

Коли з годом який небудь нарід переходив від дерева до муру або каменя, то ще довго форма деревляних будівель одбивається на нових мурованих. Скажемо напр.: в деревляних будовах на тонкі високі стовпи що звуть ся сохами, клали бальки, то люде ту саму форму заховали і в мурі, робили кам'яні сохи тільки уже грубі і на них клали поперечні бальки, і таке инше.

Каміне вживали всяке, але головним чином таке, котре м'якше було, напр. мармор, вапняк, а потім то пісковик і граніт.

Вживають їх або обтесаними на штири стороні брусами, або кавалками необтесаними без жадної поданої форми.

Нетесане каміне вживають люде ще тільки в початковій добі свого розвою. Таким камінем вони обкладають трумни в могилах, або кладуть зверху на могилу. (Такі можна бачити на Україні в Херсонських та Катеринославських степах). Часом каміне було розставляне в такий дивний спосіб, як можна бачити в Англії, Франції і Германії. Там вони носять назвиска: Дольмен і Кромлех. (Див. Рис. 1.)

Часом з такого каміня складали цілі надгробки в Індії, Малій Азії, Греки, Італійці, Германці, Кельти (у Франції). Каміне вживане для цього було велике і нерівне. Коли виводилась в такий спосіб стіна, то в ній між каміннями були великі діри; ті діри заповнялись меншими каміннями.

Такі будови є найстаріші після деревляних у кожного окремого народу і зовуться Цікльоповими будовами. Суть вони і в малій Азії, і в Греції, особливе в Мікенах (Львині ворота і скарбниця царя Атрея, (див. Рис.), суть і в Італії нагробки Етруські. Египтяне вже дуже давно навчилися вживати різане каміне, тесане на 4 боки; з нього вони будували величезні храми. Позаяк у них камінь був твердий, то і різьбярство мало розвинулося. В тих державах, де клімат вимагав покриття, котре захищало б від негоди, потроху люде до розумілися виводити величезні склепіння і бані із каміня, особливе там, де легко було достати камінь. — Часто вживали камінь і для приватних будов там, де

бувало багато м'якого каменя такого, котрого легко можна різати, прим. шпаруватий вапняк. В місті Одесі, на Україні є дуже багато такого вапняку і з нього збуд-

(Рис. 2). Голова мумії Фараона Сеті I, 19. династії.

вано майже всю стару Одесу. Де камінь і дерево дорого, там з давних давен научили ся люди ліпити хати, з глини, а потім не тільки хати, але і цілі міські стіни, прим. у Вавилоні і Ниневії, сонце сушило ту глину і вона міцніла, як камінь. А згодом научились робити

цеглу, спершу сиру а потім палену. В Єгипті і в інших місцевостях її уживали одночасно з тим, як научились будувати з різаного каменя. З випаленої цегли мурували стіни звичайним цементом, (вапно пісок і вода) Колишня цегла була тонша від нинішньої, але ширша: мала майже квадратову форму. З цегли, легше ніж з каменя можна було виводити бані, і ми бачимо величезні муровані бані в церкві Софії в Царгороді, в церкві Петра в Римі і в інших містах. На зміну сим матеріялам приходить залізо, особливо там, де треба зробити легке і дешеве покриття над великими просторами землі, прим. на залізничних перонах, на двірцях всесвітніх вистав і т. и. Сей матеріял впливає з свого боку на архітектуру і надає свій кольорит, свою фізіономію всім нинішнім будовам в тих сторонах, де залізний промисл стоїть уже на високім степені розвитку, прим. в Швайцарії, в Америці і и.

Що було справедливе для архітектури минулих часів, те останеться і на завше, якби нові матеріяли не з'явились, а власне, що в архітектурі сплітаються два моменти: мета, для котрої ставиться будова і вражіння, яке вона робить на глядача. Коли будівничий з'уміє конструкцію і форму так пристосувати до мети, що будова даючи глядачеві своїми формами відомий настрій, і звертаючи його увагу на внутрішню заховану в ній ідею, скрадає просторинь під собою, тоді будівничий піднімається на ступень артиста-архітектора, а будоване стає справжньою архітектурою.

Архітектура Єгипта.

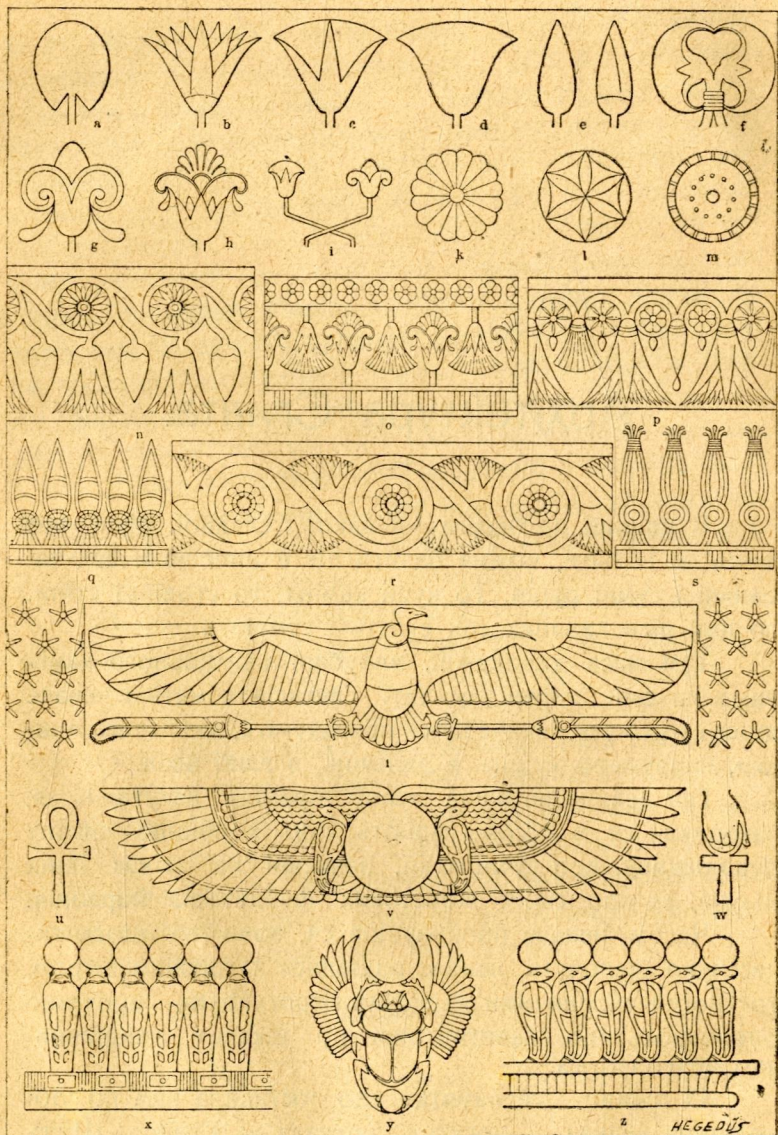
В Африці на берегах великої і славної ріки, що зветь ся Нільом, можна бачити ще й нині величаві, таємничі і сумні руїни. То купи каменя, то стовпи і стіни, то цілі ліси камяних сох стоять і сумують.

Там якісь дивовижні, вирубані з суцільного каменя, величезні звірячі постаті сфінксів лежать і неначе щось стережуть, неначе щось пригадують, дивлячись мовчки, напружено кудись в далечінь, в глиб віків.

Ген величезні напів сонні піраміди закутали ся, загорнули ся в пісок і мріють про колишню славу бувальщину, про гучні події, записані на стінах їхніх льохів, та про своїх жорстоких фундаторів Фараонів.

Часом, неначе прокинувши ся, вони то щось тихесенько шепочуть, неначе радючись з горячим вітром, то своїми таємничими написами-гієрогліфами мовчазно оповідають про славетну давнину цікавим мандрівникам археологам.

Сі руїни — се памятки, що залишила нам по собі колишня велика і могутна держава — Єгипет. Шість

(Рис. 3). Староєгипетські декоративні орнаменти I-го періоду мемфіського.

тисяч літ пишав ся Єгипет на берегах Ніля, шість тисяч літ пили Єгиптяни тільки нільську воду, шість тисяч літ працювали вони тяжко, щоб zostавити ті пам'ятки, а самі проте мусіли піти на поталу чужинцям, Римлянам. Так за шістьдесять віків перед Христом, вони вже росташували ся шатрами по берегах Ніля, а за пятьдесять віків перед ним уже утворили могутню державу, заснували царську дінастію і своїми записами дали тому непохитні докази.

Історична доба в Єгипті починаєть ся з 5004 року перед Христом, коли було засновано першу династію царську, і потім Єгипет пережив чотири ріжні періоди, в залежности від того, де цари селили ся, в яким місті.

1) Перший період — Мемфіський (5004—3064 р.) обіймає десять царських дінастій.

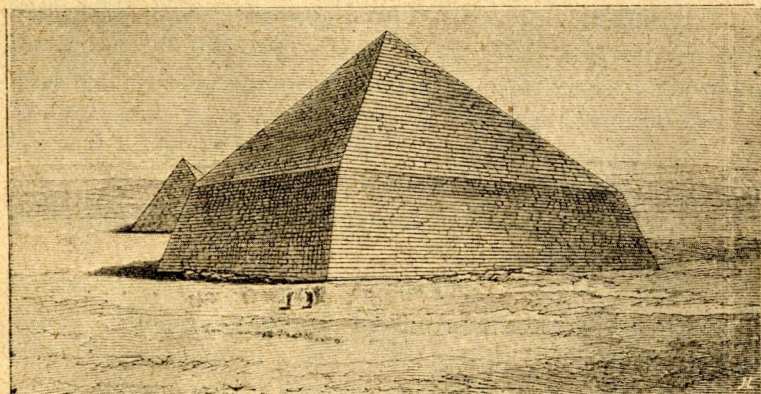
2) Другий Тебайський період (3064—1110 р.) обіймає знову десять дінастій.

3) Третій — Саїський (1110—332 р.) теж десять дінастій до Олександра Македонського, котрий знищив східні держави і поставив царем фараоном в Єгипті свого-ж таки начальника військового Птольомея.

4) Четвертий період був уже Греко-Єгипетський і тягнув ся до 30-го року перед Христом, коли цісар Август Римський зробив його римською провінцією.

Єгиптяне з самого початку своєї історії і до кінця не відходили від берегів Ніля, — вони не любили моря і були переважно народом хліборобським. — культури вони ні від кого не позичали, навпаки певні в собі, вони плекали її помаленьку, але твердо і непомильно. Поки їх було ще не конче багато, вони кочували в шатрах як цигани, потім перейшли на хліборобство, а шатра замінили дерев'яними хатами. Коли уже Єгиптяне дуже розмножили ся, та понищили ліси і дерева

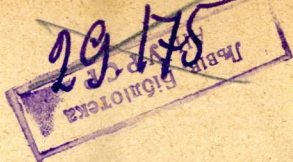
тоді вони дорозуміли ся мурувати будови з цегли і ка-
міня, але призвичайка до шатрових і деревляних форм
перейшла і в муровані будови і зістала ся навічно
в конструкціях надгробків, пірамід і храмів (диви Рис.
4 і 5). Єгиптяне вірили в те, що чоловік має душу, або
як вони казали свого двійника; вірили, що душа жие
по смерті чоловіка, що вона пробуває весь час по-
близу трупа, поки він не зогниє, і в міру того, як тліє

(Рис. 4). Зломчаста піраміда коло Дашун.

тіло, так само гасне душа, і коли тіло зовсім зогниє та
розсиплеть ся, то і душа зникає зовсім без сліду.

Щоб запобігти тому лихові, Єгиптяне дуже ста-
ранно бальзамували тіло покійника і тоді уже воно на
віки не псувало ся, не нищило ся. Такі бальзамовані
трупи зовуть ся муміями; вони, пробувши яких чо-
тири або п'ять тисяч літ в своїх могилах-пірамідах, дій-
шли до наших часів зовсім не зіпсованими (див. Рис. 2).
Щоб заховати ті мумії від ворожих рук, їх старанно
ховали в мурованих, або вирубаних в скелях могилах

і маскували самий доступ до могили. Так робили звичайно царі-фараони, жерці і богачі, а біднота не мала за що дбати про свою душу і їхні души мучились і пропадали після смерті так само, як самі вони бідували при будівництві пірамід для царських душ.

Від мемфіської доби до наших часів дійшли тільки надгробки, головним чином піраміди і так звані мастаба, храми-ж з тої доби не дійшли до нас, навпаки з доби Тебайської і Саїської дійшли не тільки гробівці (печери), але й великі храми.

Але розгляньмо з окрема кождий тип гробниць.

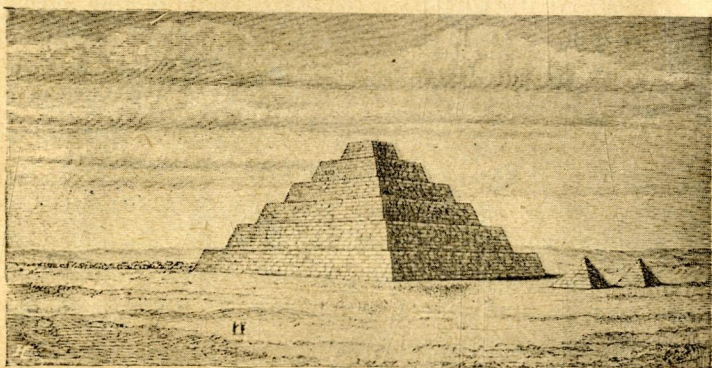
Камяні печери: Там, де були великі камяні гори, приміром Лівійські, коло Бені Гасана, на захід від Теб стобрамних, там ховали покійників в печерах вирубаних в горах: печера складала ся з двох покоїв переднього і заднього. Переднього бувало зовні, з приходу поцятковано різьбою і стовпами (кольонами), в середині теж гарно прибрано і розмальовано дуже гарними десеннями в живих фарбах (див. рис. 3.) Задній pokій уявляв з себе глуху комору, де стояла статуя небіжчика, а її стіни були так само розмальовані, як і в передньому.

Єгиптяне думали, що душу можна обдурити підставивши замість тіла щось подібне до покійного приміром камяну статую. Тоді по їх гадці його душа вже не зникала, навіть колиб мумія пропала, бо вона тоді буде жити коло камяної статуї. Всеж таки не будучи в тому зовсім певні, вони ховали мумію глибоко під передньою кімнатою, спускаючи її в домовину через шиб заглибшки часом до 30 метрів. Сама труна була висічена з чорного, червоного, або білого каменя, (на взір їхніх домів або храмів). Домовину спершу закривали одним суцільним каменем, котрого при-

Архітектура у різних народів.

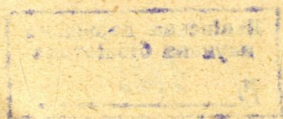
ганяли дуже щільно до нижньої частини шибу; потім засипали шиб грузом з каменя і зверху знову закривали одним суцільним каменем, або одною грубою плитою і так шліхували всю підлогу переднього покою, викладану такими самими плитами, щоб не можна пізнати, де знаходиться шиб. В передній покій приходили родичі покійника на споминки і приносили з собою всякі жертви, як і тепер у нас на Україні на панахиду, або на сорокоуст приносять так звані мисочки, коливо, вареники, яблука і інше. Часом, коли покої в пе-

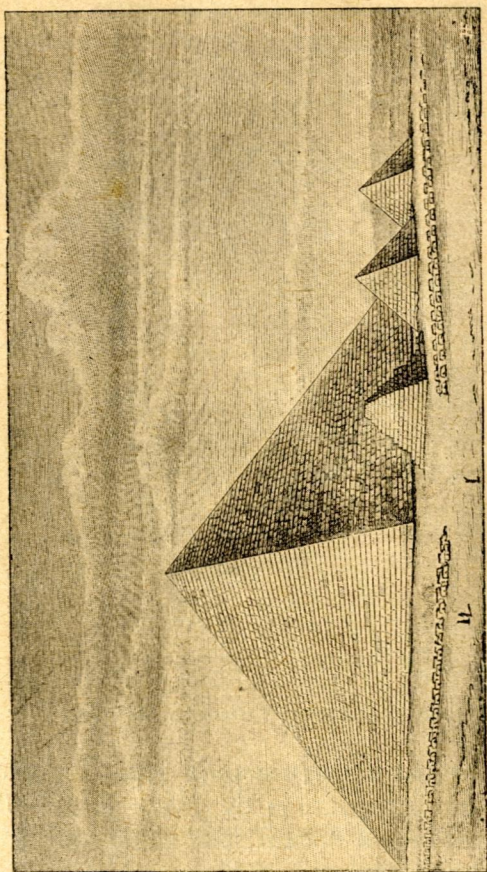
(Рис. 5.) Присписта (призьбиста) піраміда в Сахарі.

чері були досить великі, то стелю підпирано стовпами або сохами.

Другий рід могил, так звані М а с т а б а. Їх муровано з каменя. Вони подовгасті штирокутні і до гори трохи звужують ся. Даху на них нема, а стеля мурована з каменя. В середині так само збудовані, як і печери. Так само є передній і задній покій, так само в заднім покою стоїть портретна статуя покійного. Стіни

так само росписані гієрогліфами (святими письменами) розповідаючими про події з життя небіжчика і всякими іншими малюнками. Тільки шиб іде до домовини не

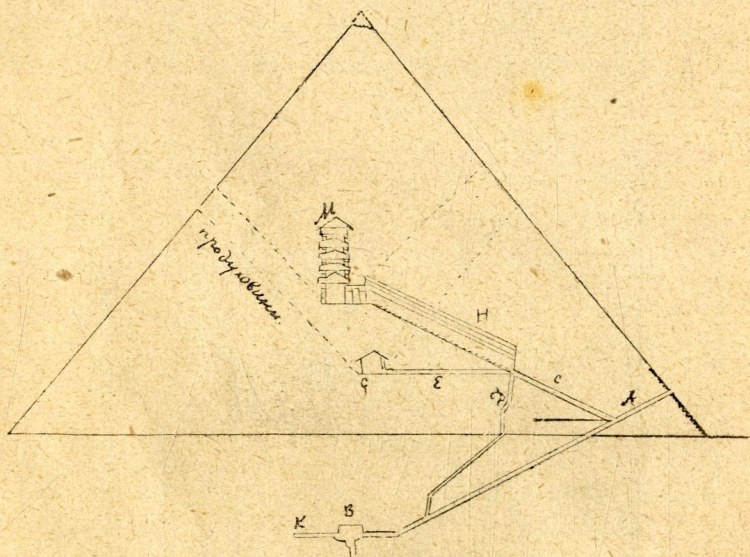

(Рис. 6.) Велика піраміда Хеопса.

з переднього покою, а зверху, зі стелі, а сама домовина містить ся глибоко під переднім покоєм. Такі „ма-

стаба“ можна бачити скрізь, і коло Мемфісу і коло Теб та навіть і в інших місцях.

Нарешті найбільші і найроскішніші царські могили се піраміди (Рис. 4, 5, 6 і 7). Піраміда має чотири трикутні боки, котрі підіймають ся з четверобічної підстави і сходять ся в горі майже в одну

(Рис. 7.) Перекрій піраміди Хеопса.

точку. Їх почато ставити від початку IV тисячоліття перед Христом, а перестали будувати за дві тисячі літ до Христа. Пірамід є багато, але найбільші і найславніші: Хеопсова, скінчена 3730 р. перед Р. Х., Хефренова — 3666 року і Мікеріносова — 3633 року. Перша має заввишки 146·5 мет., а завширшки 233 мет.; друга 136 мет. висока і 213 м. широка.; третя трошки менша.

Всі три стоять недалеко від сучасного Каїра, коло села Гізах. Будувалося піраміди так: коли наставав новий цар-Фараон, то він зараз же велів будувати собі могилу; спершу будували ядро (де повинна була стоя-

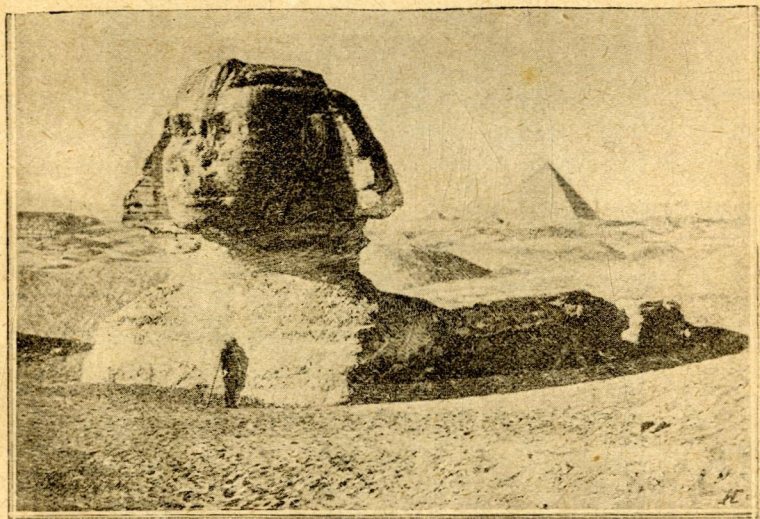

(Рис. 8). Голова принцеси Нефріт. Кам'яна статуя.

ти домовина) на високім підмурку, а потім, що року, його обкладали новим шаром грубого тесаного каменя, так що чим довше жив Фараон, тим грубша і вища ставала піраміда. Хеопсова піраміда (Рис 7.) була збудована так: вхід до неї було зроблено з пів-

нічного боку в тринадцятій верстві камяних брил, з котрих складено піраміду.

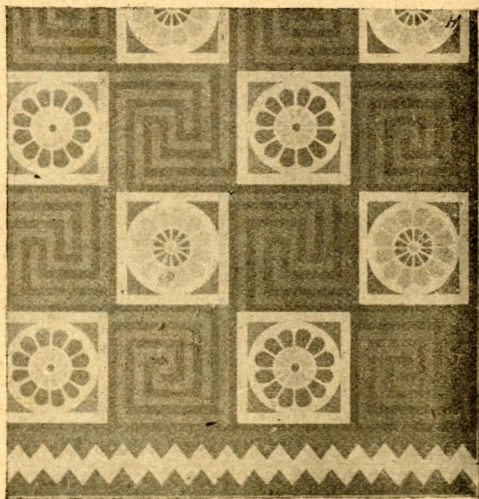
Вхід закладено зовні теж камяною брилою так само вишліхованою, як і інші, так що її трудно пізнати тому, хто не знає секрету. Ся брила повертаєть ся на осях і тоді відкриває вузький і низький хідник, котрий дуже круто спускаєть ся до низу під кутом в 62°

(Рис. 9). Великий єгипетський сфінкс недалеко Хеопсової піраміди.

до бокової стіни і так вишліховано його в середині, що не можна втримати ся на підлозі, і злодій мусить впасти до долу. Завдовжки сей хідник має 1 м. 6. ст. а завширшки 1 м. 22 ст. Тягнеть ся він дуже глибоко, має щось 97 метрів вповдовж і іде в ґрунт; там він повертає і йде поземно до льоху В. За ним йде ще глуха діра К. на 18 метрів.

Се зроблено майбуть для того, щоб ловити сюди, як в пастку, грабіжників. Самий же хідник до домовини *С.* починаєть ся на 19 метрів від входу в шиб і йде неначе паростком в гору від нього. Але доступ і в сей хідник так закрито, що без знання секрету і його не знайдеш. Тягнеть ся в гору він аж на 33 метри і потім злмуєть ся в один бік поземо, а в горі переходить в широкі і високі сїни *Н.* Поземий шиб *Е.* веде до

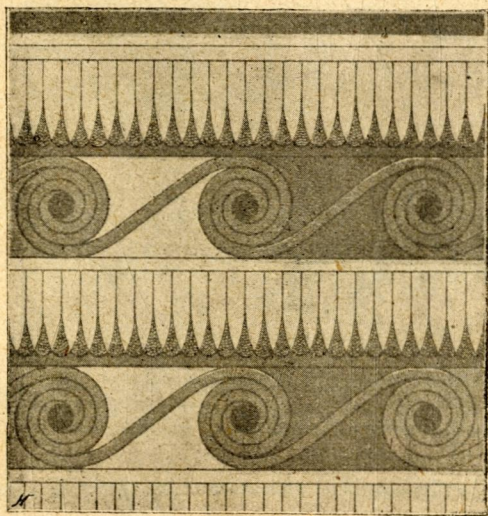
(Рис. 10). Декораційні орнаменти нової доби 19 династії.

покою *Г.*, котрий помилково названо старими вченими домовиною цариці. Сей покій порожній.

Саме на ростощі в горі хідника *С.* існує ще одна діра *Д.*, котра йде простовісно і кінчаєть ся в льоху *В.* Вона майбуть теж служила за пастку для злодіїв. Сїни ведуть далі догори. Вони 3 м. 50 ст. високі і 45 метрів довгі. З них веде знову узький поземий (горизонтальний)

перехід до домовини М., де лежить в саркофагу мумія. Домовина уявляє з себе велику кімнату; 5 м. 81 ст. високу, і 5 м. 20 ст. широку. Зверху вона покрита замість стелі п'ятома масивними плитами одна на другій, але межі ними зіставлено порожні проходи, щоб не завалила ся піраміда над сім покоєм.

Сю піраміду було обкрадено уже давно, так що вчені найшли тільки, порожній побитий саркофаг без віка. Здалік піраміда уявляє з себе якусь сумну масу, гору величаву, але скучну.

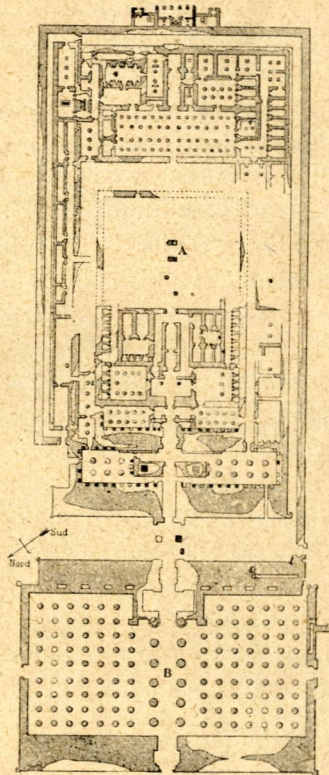

(Рис. 11.) Декораційні орнаменти нової доби 19 династії.

В отсіх всіх надгробках, як ми помянули, знаходить ся сила статуй і иншого різьбярства (Рис. 8.)

Треба сказати, що од Мемфіської доби до нас дійшли статуї із більш менш м'якого каменя, або й з дерева. Техніка різьби, умілість надати портретово точний

і неначе живий вигляд статуям, показує, що се діло стояло високо у Єгиптян, але одного бракувало сим статуям : сеґруху. Постаті завше були в якихсь замерлих скам'янілих, або стоячих позах (Рис. 8 і 9).

(Рис. 12.) Поземий план великого храму в Карнаці.

Ся відсутність руху показує, що до справжньої штуки Єгиптяне не дійшли. В Тебайський і Саїський період ся умілість навіть ступила назад, бо коло Теб

не було м'якого каменя, а тільки твердий граніт, котрий трудно піддається різаківі. В м'ялярстві Єгиптяне не знали ні перспективи ні відтінків.

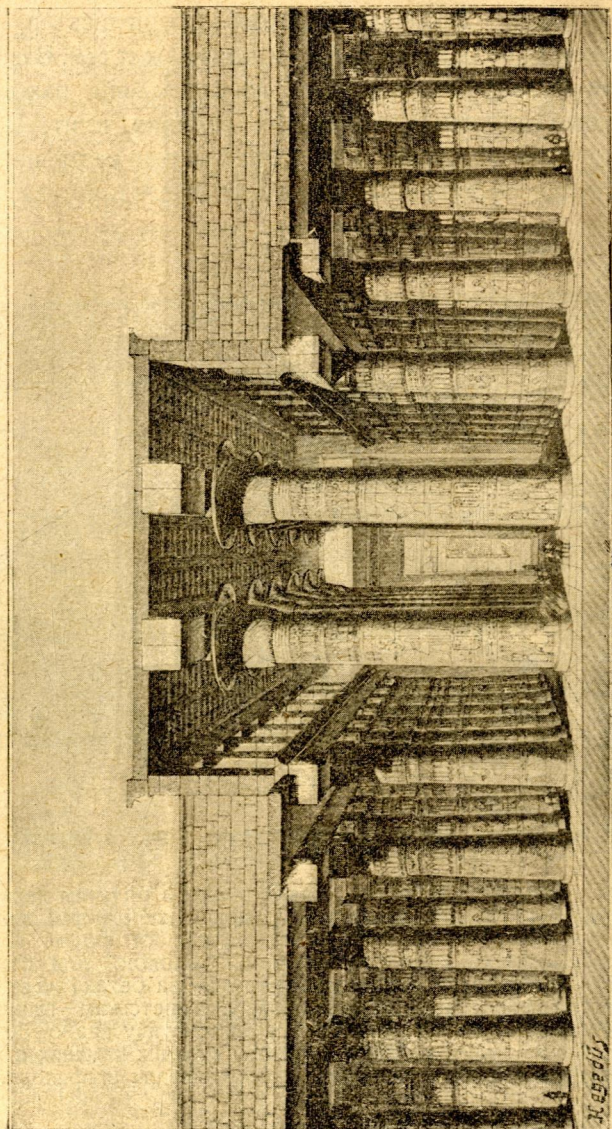
Тепер розгляньмо, які були в Єгипті храми і як будувалися вони. По думці звичайного єгиптянина кожен храм повинен був бути помешканєм для бога. Відповідно сій гадці храми і будувалися. В самій глибині храму серед глибокого мороку таїлося „святе святих“, невеличкий покій, де стояла статуя того бога, котрому присвячували храм, і невеличкий часто дорогоцінний човник. Кругом нього йшли такі самі невеличкі і темні кімнати зі статуями всяких інших богів. (Рис. 12).

Храм будовано так, що брамою звернено завше до ріки Нілю. Починаючи від „святилища“, він туди спускався великими але невисокими призьбами (террасами). В тім напрямку йдуть знову всякі інші кімнати, такі, де ховано було жертви, де бальзамовано трупи (мумії) далі скарбниці, бібліотеки, потім широкий двір, обставлений кругом високими сохами (колюмнами), на котрих тримаються сволоки з стелею. (Рис. 13).

Далі між двома високими і широкими баштами (пільонами або бехами) містилася брама (Рис. 14). Все се було обнесено високою мурованою стіною, трохи похилою до середини, коли дивитися зовні. В горі на стіні і на пільонах іде жолобчаста рама (гзімс, карниз), форма її така оригінальна, що так і зветься єгипетською (див. Рис. 14).

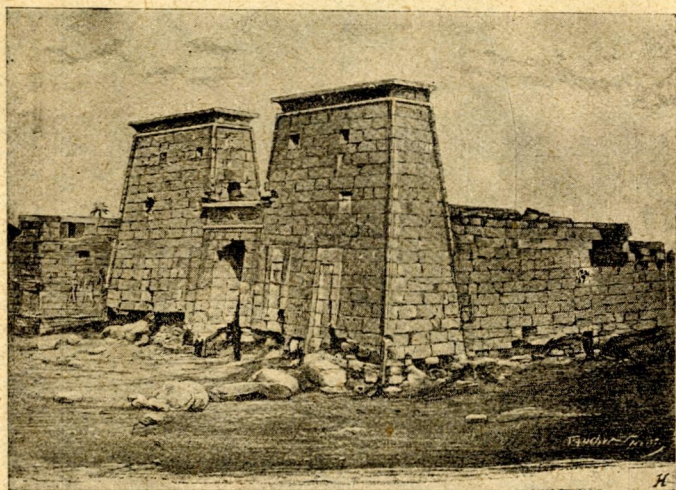
Форма пільонів і храмових стін своїми звуженими до гори формами, як і піраміди і мастаба, нагадують звичайне кочове шатро.

Релігія завдяки своїм заповітам-традиціям, завдяки своїй консервативності, завше захоче дуже старинні

(Рис. 13.) Передній сохастий двір великого храму в Карнаці (реконструкція.)

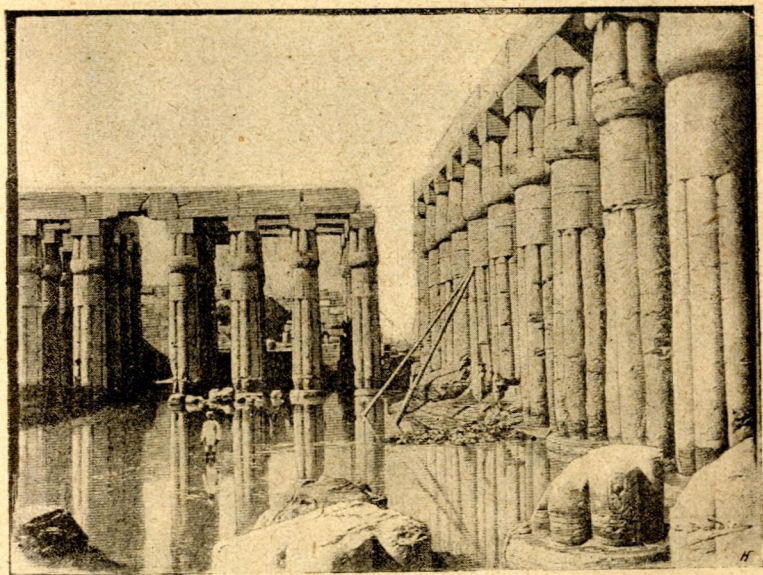
форми обряду. Так і тут, форма зберіглась з тих часів, коли Єгиптяне жили ще кочовим життєм. В стінах храму не було вікон і даху. Зверху-ж він накритий був міцною стелею з величезних камянних плит. В пілонах в середині робили ся сходи, котрі вели на гору на стелю. Звідтіля мабуть жреці доглядали за не-

(Рис. 14.) Пілони або беги малого храму Хонсу в Карнаї.

Сї пілони уявляють з себе рід пірамід тільки з одтятим верхом: Правда вони далеко стрункіші від пірамід, в їхній формі можна ясно бачити форму кочового намета (шатра); ся форма навіть ніби підкреслюєть ся дуже оригінальною, типовою для Єгипта жолобовою рамою, котра йде в горі кругом на бехах і на стінах. В архітектурі умовлено звати таку рамку єгипетським гзимсом, або єгипетським карнизом. Між бехах на рисунку видно браму. Перед бехах звичайно стояли чотири сидячих камянних статуї фараона фундатора і на високих щоглах розвівали ся прапори.

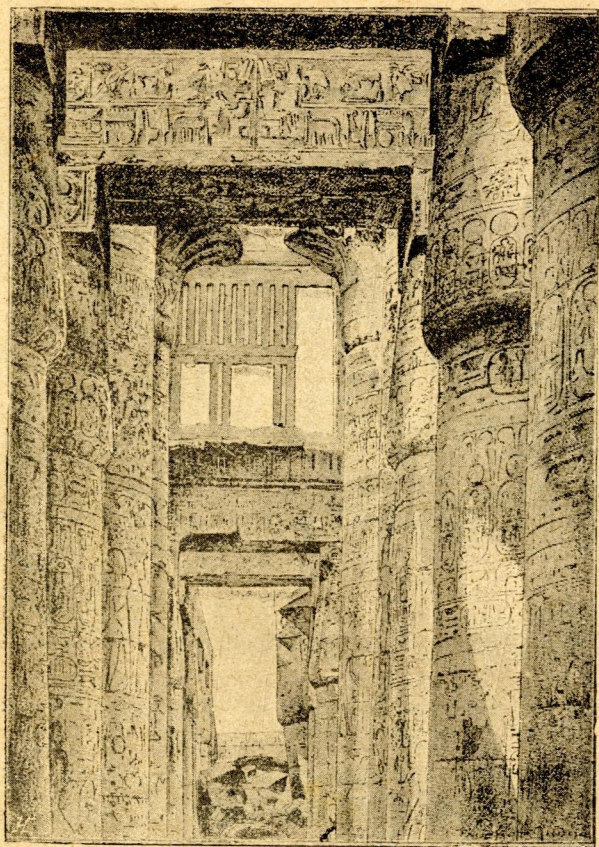
бом, як нинішні астрономи на своїх обсерваторіях. Один з найкрасших єгипетських храмів був в Карнаці, присвячений Ра. Другі теж великі були в Єдфу, в Люксорі і інших місцях. Карнакський храм був великий та подібний до всіх інших, тільки плян його був далеко складніший. Але інакше і бути не могло, коли

(Рис. 15.) Великий двір і руїни храма Аммона в Люксорі.

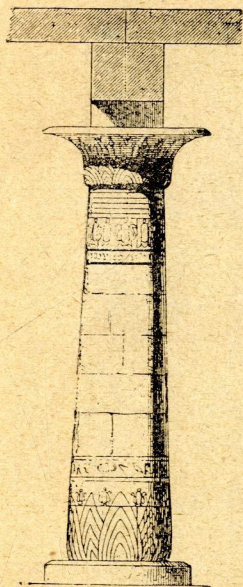
пригадаємо собі, що він будував ся 1133 р. Закладав його цар Аменемха I. 2466 року перед Різдвом, а скінчив Рамзес II. року 1333 до Хр. Звичайно, коли він закладав ся, то було зроблено перш від усього святилище і „святиє святих“, потім перед сими кімнатами бу-

дувало ся „Покій явищ“, в котрім перед вірними з'являв ся Бог, або виносило ся його статую, або човен; далі уже йшли невеликі подвірячка заставлені кам'яними сохами (колюмнами. Рис. 16). Єгипетські кам'яні

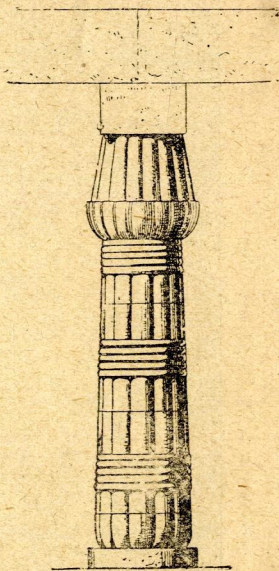

(Рис. 16.) Освітлений хід між сохами середньої частини храму в Карнаці.

сохи (Рис. 17 і 18.) робили ся не так, як наші деревляні, що своєю головою закопують ся в землю, а в горі мали не-наче вила, або роги, між котрі кладеть ся сволок. Соха єгипетська мала головку (капітель) вгорі, а внизу своєю пятою ставляла ся на квадратний або круглий підпят-

(Рис. 17.) Кам'яна соха орнамен-
тована на зразок водяних ростин.

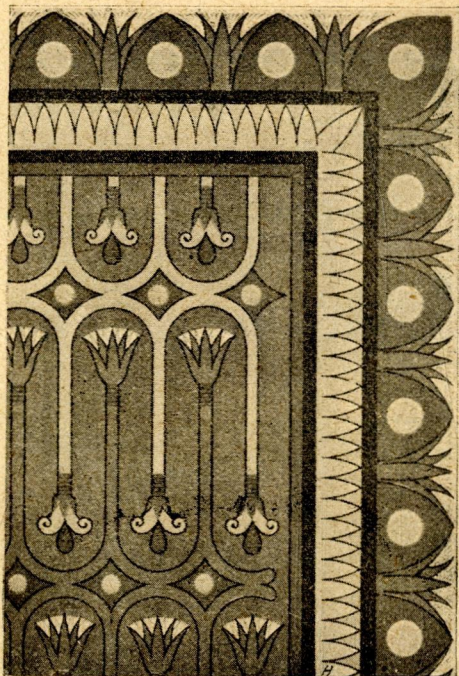

(Рис. 18.) Кам'яна соха на зразок
горстки стеблин перев'язаних трьо-
ма перевеслами.

ник (або базу). В горі вона мала шийку і над нею голов-ку, на котру клала ся штирокутна плашка, а на ню сволок теж кам'яний.

Колюмни або сохи, були різні і найстарші мали стовбур сточений на 8 граней, потім були на 16 гра-

ней, але з них п'ятнадцять було вижолоблено, а тільки одна шіснадцята плесковата. Потім сохи подібні були до рослин. Стовбур таких сох, або зовсім круглий, або стеблистий, т. є. неначе зв'язаний з багатьох стебел я-

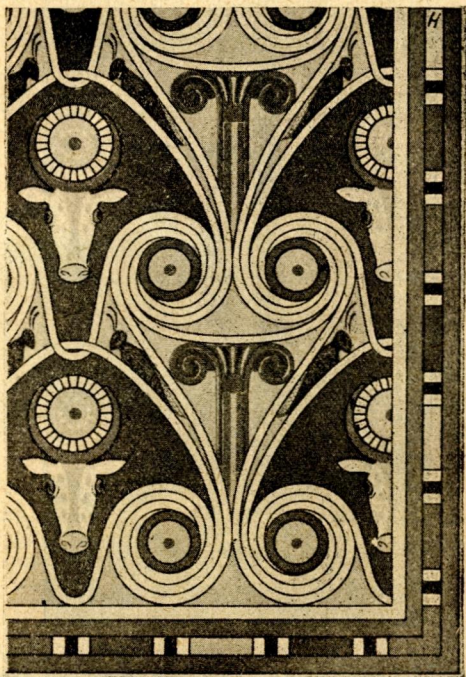

(Рис. 19.) Декораційні кольорові орнаменти нової доби 19 династії.

кихсь рослин (див. рис. 18); на такім стовбурі видно, скільки перевесел, а головка неначе з бубляшок лotosового квіту, або уже з розвинених лotosових, або папірусових квіток. Часом головка мала форму звона, а часом її було вирублено на зразок пальмового листа.

Пізніше при Птольомеях, коли справжня єгипетська штука занепала, то колюмни кінчалися в горі головами богині Гатор, котрі дивилися на штири сторони, або головами бога Беса.

Зо внішнього боку перед пільонами, стерегли браму штири статуї царів закладчиків, або фундаторів; вони

(Рис. 20) Декоративні кольорові орнаменти нової доби 19 династії.

сиділи на престолах і були дуже великі. — Ще далі перед ними стояли два обеліски. — Се суть високі штирогранні стовпи, висічені кожен з одної суцільної брили камяної.

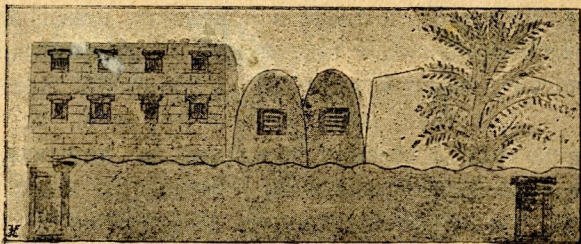
Вони до гори трохи звужують ся і на версії кінчать ся маленькою пірамідкою. Один з подібних обелісків стоїть нині недалеко Каїра, завишки він 20 ме-

(Рис. 21.) Обеліск з колишнього Геліополю недалеко сучасного Каїра

трів (див. Рис. 21) Поставив його Фараон Ізертесем I. з XII-ої династії перед храмом в старому Геліополі. Але від храма ледви знаки позоставали ся а він ще й досі стоїть. На обелісках все бувають гієрогліфічні написи, котрі прославляють царські діяння.

Далі до ріки і до другого храму, що стояв просто сього, іде чудова дорога, вибукована пришліфованими одна до другої плитами. По обох боках її стоять сфінкси. Сі сфінкси суть вирубані з каменя леви з людськими головами, подібні до того, що на Рис. 9, але менші. — Між иншим були коло Мемфіса такі сфінкси чи статуї Мемнона, що починали якось сумно гучати як тільки на них падав промінь сонця при сході. Що до розмірів карнакського великого храму, то він був 270 метрів довгий і 102 метри широкий, пільони були заввишки 44 метри і 15 метрів глибокі.

(Рис. 22). Дім заможного єгипетського шляхтича, як його змальовано було на стіні одного храму, але до нас такі доми, а навіть цісарські палаци не дійшли, бо роблено їх з глини, і за тих кільканадцять віків, котрі відділяють нас від старого Єгипту, дощі і негода розмили і знищили їх, а вітер позасипав піском решти.

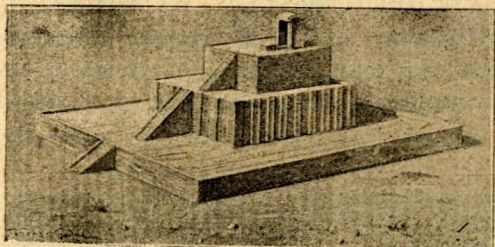
Обеліски перед ними мали майже по 30 метрів. — Всі стіни храму зовні були розписані блискучими фарбами (Рис. 10, 11, 19 і 20) або покриті плоскорізьбою і гієрогліфами. Тут оповідало ся про славні побіди фараонів над ворогами і інші знамениті події, котрі повинні були підвищити фараонів перед народом, навести на нього страх і покірливість.

Навпаки в середині храму, в його таємничій глибині, куди мав доступ тільки цар і жерці, там уже пло-

скорізьби і малюнки оповідали про що інше. — Там все було розраховано на те, щоб показати Фараонові його залежність від богів, а значить і від жрецької касті. Всі ті образи таємничі по змісту і тісно зв'язані з житем єгипетських богів і замогильним житем царських душ. З тих малюнків видно, що жрецька каста уміла примусити царя слухати її. А царем і релігійними обрядами жерці крепко гнуздали і міцно тримали як на віжках весь єгипетський нарід.

Про силу жрецької касті можна міркувати уже хочай би по одному тому, що Рамзес IV з початку свого царювання подарував на жерців 169 сіл, 113,433 рабів, 493,386 голів всякої скотини, 514 великих виноградників 88 кораблів морських, і таке инше. — Се панованє духовної касті довело Єгипет до загибелі, бо звикнувши робити на других, нарід нічого не умів, не тямив зробити на себе, і загинув безслідно як держава, хоча фактично, ще довгий час жив, і може досі живе.

Через те, коли Александер Македонський забрав Єгипет і після нього почала ся введена ним дінастія Птольомеїв, то туди перейшла тільки грецька штука; царюванє Птольомеїв тільки трохи зворушило замираюче житє і штуку єгипетську, але се були останні блиманя догораючого єгипетського життя і народного генія, і після сього воно потухло на віки, на завше, зіставивши тільки для європейських музеїв мумії і статуї своїх царів.

(Рис. 23).

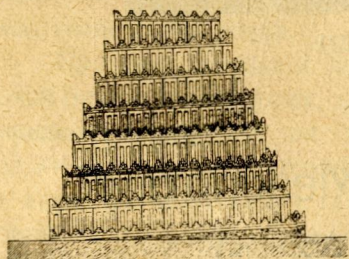
Архітектура Мезопотамії.

(Вавилон і Ассирія).

Жителі долини ріки Ніля, Єгиптяне, як ми уже сказали, оставили по собі багато памяток, з котрих деякі дійшли до нас зовсім цілими. Як раз сього не можна сказати про колишніх жителів долини рік Тигра і Еуфрата (Мезопотамії); від них дійшло мало памяток і то дуже мало. — Тут не видно ні могутних пірамід, ні дивовижних сох та обелісків, ні страшних сфінксів і статуй. — Серед сумних плоскорівень де не де мутніють невисокі пригірки — жалібні рештки колишніх могутних міст. Тільки в останні часи 19 віку почали розкопувати ті пригірки і виволікати на світ нечисленні останки халдейської штуки. В тій долині жило багато народів, хоча в історії для них приняла ся одна спільна назва Халдеїв.

Нині розкопки натякають нам ще на якихсь Сумерів і на Аккадів, народів, про котрих досі нічого не

знано було. Часи, про котрі нам щось стало відомо, не відходять далі трьох тисяч літ до Христа; в третім тисячліттю істнували вже такі міста: Бавилон, Сінпар, Ніпур, Урук, Льярсам, Уру, Еріду і інші. — Володарі то того то іншого міста воювали між собою і побідник об'єднував на якийсь час скільки міст під своєю владою. Але трапляли ся і революції проти того, чи іншого володаря.

До Рис. 24.

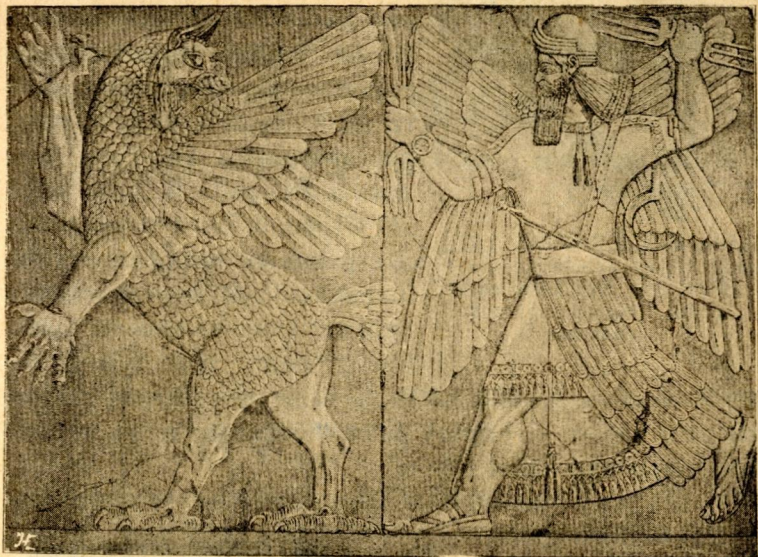
Зіггурат в Хорсабаді.

Має 7 поверхів кольорових а то:
1) білий, 2) чорний, 3) темно-чорний,
4) синій, 5) ясно-червоний, 6) сріблястий,
7) золотавий. На самім версі була ще невеличка золочена баня.

цегла палена і поливана, і деякі різблені камінці. — Храми халдейські двох досить близьких один до другого типів. — 1) Перший тип не дуже викінчений (див. Рис. 23). Він трьохповерховий на високім підмурку. Своїми четверома боками храм було завше ставлено, на чотирі сторони світу. Підмурок прямокутний, дуже простірний має заввишки 6 метрів, і його обнесено кругом мурованим парканом: перший поверх має розміри 60 метрів вздовж, 40 в поперек і 10 заввишки. Другий поверх має тільки 6 і вузчий від першого, а третій по-

Місто Вавилон було дужче від інших і його володарі частіше стояли в голові об'єднаної держави. До Вавилонців головним чином відноситься назва: „Халдеї“. Старохалдейською добою ми будемо звати період третього тисячліття перед Христом в халдейській культурі. З сеї доби до нас дійшли деякі останки храмів, покарбовані клиночками тафлі, це-

верх уявляє з себе маленьку капличку, де стоїть статуя бога. Перед капличкою стояв жертовник. Як легко помітити з малюнку, поверхи в храмах сього типу не були симметричні, вони не мали одної спільної простовісної осі. Сей тип був розповсюджений в південній Мезопотамії (Межиріччі), в містах: Уру, Єріду і Уруші. В північ-

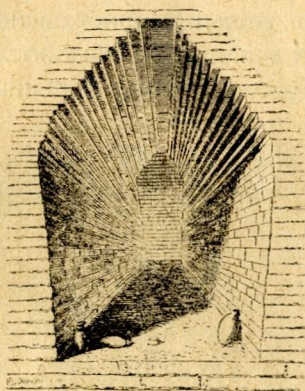

(Рис 25). Бог гарний Мардук, озброєний блискавицею, беть ся зі страшною богинею Тіямат. Пласкорізьба з Німруду.

ній же частині межиріччя в Вавилоні і інших місцях, був тип храмів, в котрих простовісна вісь була спільна для всіх поверхів, поверхи стояли один на другому симетрично (Рис.24) і їх завше було сім, відповідно кількості відомих тоді планет, з котрих кожна по думці халдеїв мала свого бога-покровителя. Халдеї вірили в багатьох богів як добрих так і злих. Особливо вони почитали Бела

(Ваала) — володаря землі. В великій почеси був бог Еа-володар вод. В їхню святу трійцю входили боги:

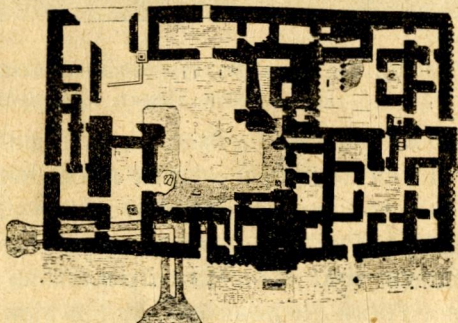
Шамон — бог сонця, Сіна — бог місяця і Бін — бог повітря. Але особливо вони боялися злих богів, між якими перше місце займав бог південно-західнього вітру, котрий приносив з собою всякі страшні хвороби і смерть. Статуї кожного бога завше стояли в храмі присвяченим їм, але вони були досить незграбні і дуже великі. Страшні боги різбилися з страшними пазюрами, з вищиреними зубами, зі всякими нелюдськими головами, лапами і т. інше. (Рис. 25). Добрі

(Рис. 26). Мурована могила в Урі. Жолобо-пругасте склепінє.

боги мали людський вигляд і мали на собі такі відзнаки як і царі т. є. дорогу важку вишивану одіж, корони або тіяри на голові і т. и.

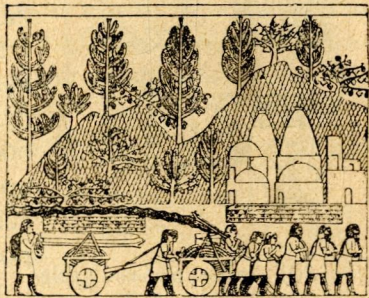
В другім тисячолітті перед Христом, поруч з халдейським Вавилоном виростає нове царство асирійське з столицею Нинівою, котра лежала на двадцять п'ять миль на північ від Вавилону. В XIV віці перед Різдвом Халдея попала під владу Асирійців. Могутні

(Рис. 27). План палацу Ґудеа в Телльо.

Ассирійські царі Саргоніди розповсюдили далеко кругом свою жорстоку владу, і навіть Єгипет мусів їм покорити ся. Тільки року 625 Халдеї спільно з Мідянами зруйнували Ниніву і Вавилон знову засяяв на деякий час, але скоро мусів і сам впасти від зброї Персів.

Ассирійці цілком переняли цивілізацію від Халдеїв і додали тільки до неї свої риси запеклої жорстокости, як се можна бачити на плоскорізьбах ассирійських двірців, де артисти-різьбарі різблять події з війни і особливе муки бранців, сцени, як луплять шкуру

(Рис. 28). Приватні будови Халдейські з плоскорізьби на палаті Сеннахериба.

з бранців, або живцем виривають очі і т. и. — Що до похоронного обряду, то треба сказати, що в Ассирії могил ще не розшукано, а у Халдеїв вони були мало цікаві. (Рис. 26). Храми в Ассирії були такі як і у Халдеїв а власне Вавилонського типу (див. Рис. 24). Найліпше досі було розсліджено царські палаци. Найго-

(Рис. 29). Декорації на мурі у Варка.

головніше з усіх старий палац в Телльо, (Рис. 27) в Німруді, початий IX віку до Р. Х. і в Хорсабаді початий коло 710 року. Цар-

ський двір уявляв з себе ціле містечко в формі квадрату. Палац в Хорсабаді був такий великий, що кожен бік його мав 1,800 метрів (трохи більше $1\frac{1}{2}$ версти). Будовано його так, що на всі чотири боки йшла стіна

майже 24 метри завгрубшки, а в середині було подвіре і самий палац і службові будинки. Позаяк будівничі

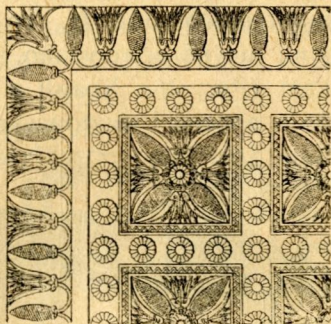

(Рис. 30). Кам'яні різбляні одвірки з Хорсабаду.

ассирійські вживали до будови тільки сиру цеглу, то сі палаци з го́дом дуже нищились і до нас не дійшли в цілости навіть пляни. Камінь вживано було тільки на одвірки та на обкладки, на обкладки вживано теж і палену цеглу. Вживано тоді теж і сохи, але їх робили звичайно з дерева і покривали золотою або іншою бляхою, і вживали їх не

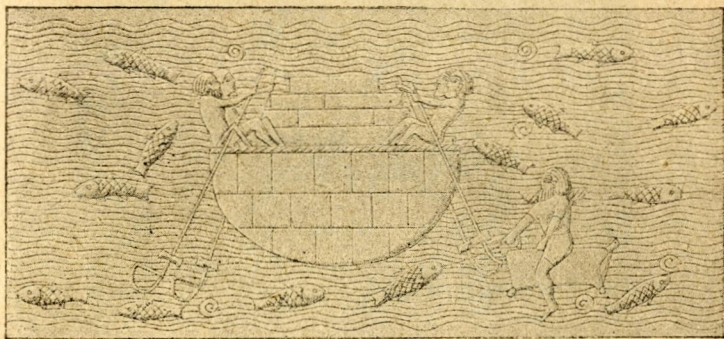
стільки як підпори, скільки як прикраси. Навпаки і у Вавилоні і у Ассирійців часто вживано склепіння і навіть бані, і се являєть ся властивою рисою їхньої архітектури Рис. 28). На Рис. 26 представлена склеписта могила халдейська, в котрій добре зберіглась форма халдейского склепіння. Між иншим в Вавилоні знамениті садки Семираміди тримались на склепіннях.

Як ми уже і раньше поміняли, різьярство ассирійське — носило характер або чисто декоративний (див. Рис. 29 і 30) напр. різблені двері, стелі і т. инше, або історичний: спомини побід, могутности царів і т. и., або сцени з повсякденного житя (Рис. 32). Зовні перед

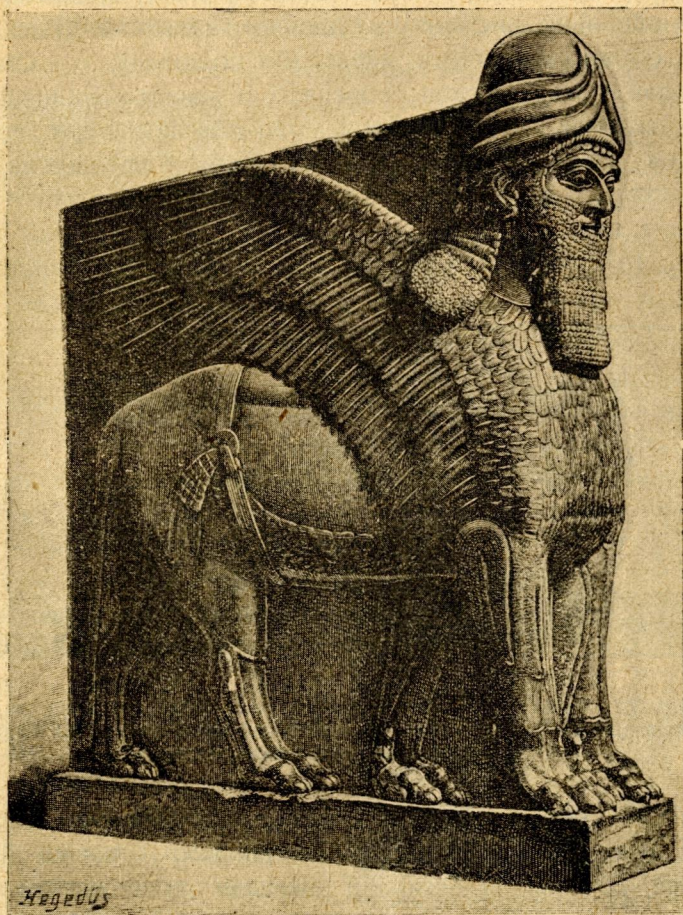
(Рис. 31). Ново Вавилонська штука. Орнаментовані одвірки з палацу Сенахериму в Ниніві.

входом до палацу стояли величезні статуї крилатих биків або левів висічених з суцільного каменя. — (Рис. 33.) На стінах сцени бійки, війни, або полювання. — Статуї людей дуже незграбні, коренасті, з занадто пукловастими місцями там де, майстрі хтіли показати мязи крізь одежу (див. Рис. 25 і 33) довгу і грубу. Глянувши на таку статую, зараз чути нарід войовничий у котрого фізична сила поважала ся найбільше. Коли різбили звирів, то дуже рительно передавали їх форму, і дійшли

(Рис. 32). Переправа каменя на човні, пласкорізьба на стіні палацу в Куюндшиці. З боку видно як ассірієць пливе верхом на надутім мішку зшитім з цілої осялячої шкіри.

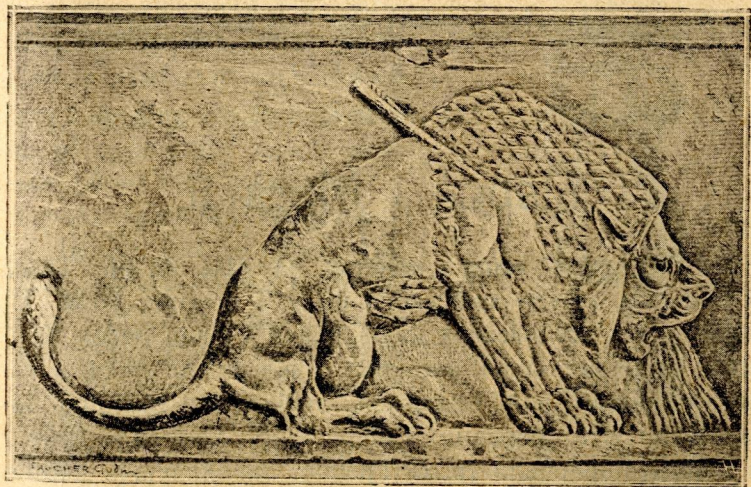
висшої ступені штуки в різьбі левів, (див. рис 34.) Вони дуже живо передали характерні риси і навіть його муки. Для різьби Ассирійці вживали дуже м'який камінь — алебастр, і через те легко було передати подробиці, але се пошкодило різьбярам, бо вони вже різьбили і зайві подробиці і навіть покривали статуї і пласкорізьби клинкуватими пісьменами. Стіни паляців обкладали ся плитами каменними, котріх або різьбило ся, або бувало розмальовано на зразок килимів. Головною

(Рис. 33). Крилатий лев з палацу Ассурназірпала.

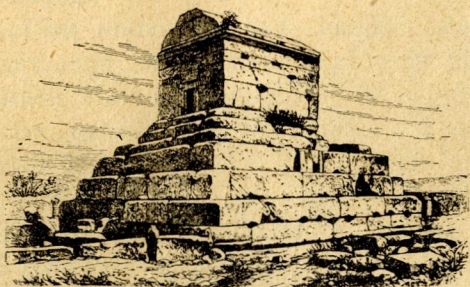
рисою асирійської штуки є стилізація і декораційні подробиці. — Борода і волосся на статуях завше дрібно позавивані. Постаті одягнено в розкішно вишиту оде-

жу, мязи дуже різко і схематично підкреслювано. — Женщин на різьбах майже ніколи не трапляється. В становищі постатей, навіть коли представлено бійки на війні помічається одноманітність і недохват руху. В Ассирії як і у Єгипті різьби бувало розмальовано, щоб більше підійти під дійсність. Треба сказати що попередня халдейська штука мала в собі більше природности і менше умовности ніж асирійська. Асирійськи різьби з бронзи і асирійські вишивки пізніше до-

(Рис. 34). Ранений стрілою лев ригаючий кривлею. Плазкорізь з Куюнд-
шину.

ходили навіть до Риму. — Дальші розвідки і розкопки, котрі провадять ся як Англійцями так Французами і Німцями, повинні дати багато нового і освітити темні місця, котрих ще дуже багато в нашій знаттї історії Халдеї і її культури.

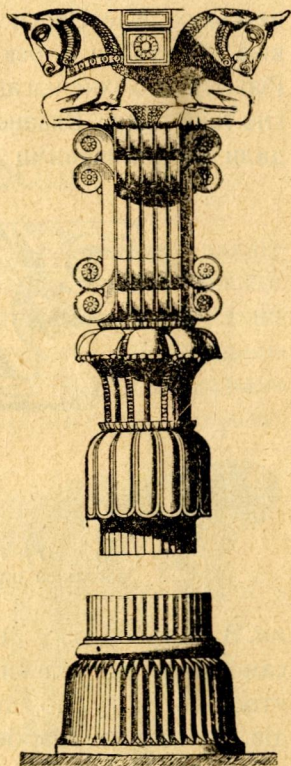
(Рис. 35). Надгробок перського царя Кира коло Мешед-Мургабу.

Перси і Медійці.

Сї народи жили з початку на схід від рік Тигра і Евфрата, і були арійського роду. З початку вони залежали від ассірійських царів, але в VI віці перед Христом вони не тільки вибились з під чужої опіки, а навіть знищили інші держави, зруйнували Вавилон, завоювали всю передню і малу Азію, покорили Єгипет і навіть пошарпали трохи Грецію. Завойовуючи держави з старим культурним житєм, Перси повинні були прийняти багато всяких елементів (складників) чужої культури. І справді, в тих пам'ятках, що дійшли до нас від Персів, ясно можна бачити вибірчатість їхньої культури, запозиченість її від Єгиптян, Ассірійців, Греків, і навіть Лікійців. Особливо се помітно на архітектурі царських палаців в м. Персеполі, котрий став столицею в V віці перед Хр. З VI. віку до нас дійшла одна перська пам'ятка, се надгробок Кира (див. Рис. 35) неда-

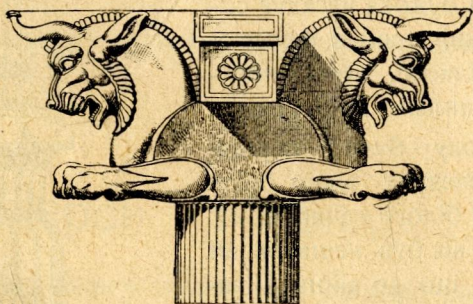
леко містечка Мургаба, де колись було перське місто Посаргад. Будова ся дуже величава, стоїть на високім призьбистім підмурку; всіх призьб (сходів) сім. Колись його було навкруги обставлено чудовими сохами мармуровими і обсажено розкішним гаєм (парком). Нині від сього майже і спомину не остало ся, тільки сама будова нагадує собою грецький храм з фронтоном (начілком), чого поперед не трапляло ся у Персів. Всю будову було складено з величезних рівно обтесаних брил білого вапняку.

Пятий вік був нещасливий для Персів, що до війни з Греками, але вони проте богато де чого користного для себе переняли тогді від Греків. Тогді у них зявили ся оригінальні сохи з якимись однорогими биками замість капітелі (головки) дивись (Рис 36.) Тогді збудовано було знаменитий царський палац в Персеполі. Величезні подвійні сходи мармурові вели на поміст викладений цілком з дорогого каменя без цементу. На помості високі струмкі жолобчасті сохи з помянутими головками підтримували стелю (див. Рис. 37.) На сих сохах ясно одбиваєть ся

(Рис. 36). Перські складані Сохи з передворотіа царського палацу в Персеполі. Головка цяцькована різбаними їднорогами. Стовбур жолобчастий. Підп'ятник пругастий внизу.

вплив всіх сусідних народів. Сохи бували кам'яні бували й дерев'яні тільки побиті бляхою срібною або золотом. Одвірки поцяцьковано бувало на зразок єгипетських. Але Перси як і взагалі східні народи уміли вже будувати прекрасні бані над будовами з цегли. Різьбярство їхнє нагадує асирійське, але не таке суворе і не таке тяжке. Вязанє і пошевка (фриз) в паляцах обкладали ся полив'яними розмальованими глиняними плашками-

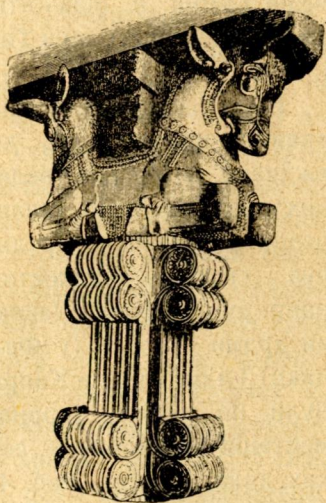

(Рисс. 37). Головка Сохи цяцькована їднорогами з царського палацу в Персеполі.

ми. З третього віку перед Христом Перси згубили свою самостійність і тільки аж в III. віці по Хр. вони знову утворили могутню державу під владою царів Сассанидів. Руїни міст Діарбекіра і Ктесифона заховали до нині рештки колишніх паляців. Тут можна бачити баню конусову, лук мурований подібний до підкови і т. и., що потім переняли до себе інші народи.

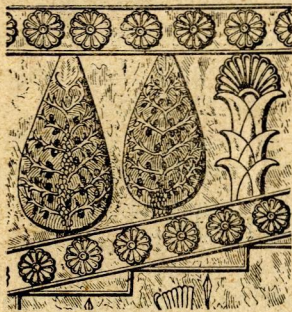
Семітські народи.

Фенікійці. Хоча раса семітська посідала з давніх давен західні береги Азії, вона проте не мала власної архітектури, не внесла і взагалі в скарбницю загально людської штуки нічого свого властивого оригінального, хоча представники її Фенікійці і Жиди відіграли величезну роль в історії людського поступу і розвою. Фенікійці з давніх давен славилися як сміливі мореплавці і торговці (крамарі); їхні кораблі пливали по всьому середземному морю, заходили часом навіть за Геркулесові Стовпи (за Гібральтар). Торгували вони завше чужими виробами, пильнували, щоб ся торгівля не вислизнула з їхніх власних рук і не допускали через се до неї нікого иншого. Торгуючи чужими виробами вони по неволі мусіли приступувати ся до чужого смаку,

(Рис. 38). Головна сохи з м. Суз.

вибираючи між чужими виробами найкращі. Тяжкі будівляні роботи зновуж таки робили не самі вони,

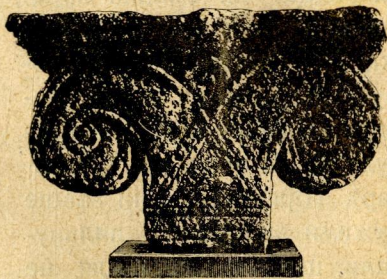

(Рис. 39.) Кипариси і пальми, Пласкорізка з палацу в Персеполі.

а спроваджені з різних далеких і близьких країн раби або бранці і завше робили те, до чого звикли у себе в дома. Через се все їхні будови, або будівничі подробиці і прикраси носили характер вибірчатости. В пізнійших часах тут справді можна зобачити дуже хитру мішанину з первістників (елементів) Грецьких, Сірійських і Єгипетських. Правда, треба сказати, що памяток їхніх до

нас дійшло дуже і дуже не багато. Руїни храму Венера на острові Кипрі, руїни і надгробки в Амріті, величезні греблі з різаного каменя на острові, де стояла колишня їхня столиця Тир і т. и.

В архітектурі Фенікійці виявили прихильність до вживання матеріалів великих розмірів напр. величезного каменя, котре дивує своєю великістю, напр. руїни Арада. Навпаки храми Амріта (у Фенікійі) і Гомосу (на Кипрі) були не великі, а орнаментация особливе в сохах дала форми (Рис. 40), котрі потім ми стрічаємо у Греків, тільки ще дуже важкі. Головні-ж будови фе-

(Рис. 40.) Головка фінікійської сохи з Кипра: Уха у неї звинені в зворотичі. Ся форма перейшла по часи до греків і римлян.

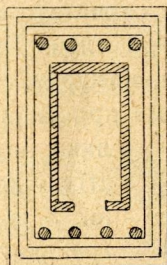
них форм до розкішного вигідного життя богатих розпещених східних вельмож.

Тепер розгляньмо в подробицях саму архітектуру Грецьку.

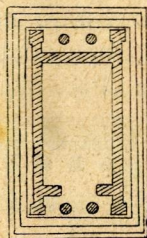
Про будівництво і мистецтво початкової доби до нас скрім звісток письменників дійшло теж багато руїн храмів і решток річей різбляних, так що можна ясно бачити незвичайний розвій грецької архітектури її штуки.

Уже в ті часи починають одріжнювати ся, набуваючи характерні відміни, два стилі або гатунки, або як їх звуть ще інакше ордени: дорійський простий і могутній, і іонійський й багатий і делікатний.

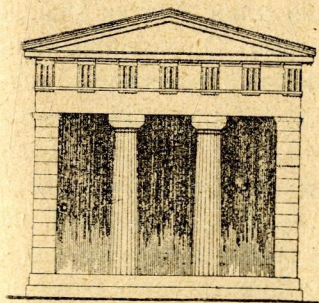
В отсю початкову добу панує стиль дорійський, пізніше переважав іонійський. В загальних рисах, що

(Рис. 55). Плян двоганкового храму (амфіпротиль).

(Рис. 56). Плян двосінного храму (на антах).

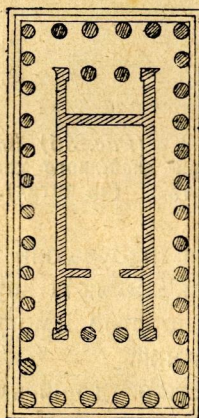

(Рис. 57.) Чоло храму двосінного однопасника (перістиль на антах)

до пляну храми і того і другого стилю виглядали більш менш іднаково, і правдоподібно нагадують собою звичайну хату грецьку, тільки значно побільшену і краще оздоблену. Але не тільки свою грецьку хату нагадують храми, а також і нашу хату на сохах, коли порівнати руїну такого храму (Рис. 52) і нашу хату, поки ще не закидано її стінок див. (Рис. 53). Тому я

рахую можливим вживати таку термінологію, яку вживають наші майстри в деревляних хатах.

Розгляньмо спочатку самий храм в головних рисах і його поземий плян. Храм завше стояв на величнім призьбистім підмурку, що найменше на три приспі (Рис. 52). Сама простіща форма його була одна ве-

(Рис. 58.) Перістіль на антах двосінний однопосний.

лика простора кімната, в вузшій стінці котрої були двері до середини. З сього видно, що плян храму грецького йшов навпаки пляну нашої хати. У нашій хаті двері стоять в довшій стінї, котра зветь ся чолом, а вузший бік, де нема дверей зветь ся причілком (Рис. 53). У Греків як раз навпаки, ч о л о м (фронтом), де стояли двері був вузший бік, а причілком довший бік. На (Рис. 55) можна бачити плян такої кімнати, хоча сей плян дуже оскладнено сохами зпереду і ззаду. Тро-

хи складніший плян був так званий з сіньми (з антами). Односінник, коли дві довші стінки продовжено впе-

ред і між ними стоять сохи, котрі підтримують вязане і начілок або начільник (фронтон) див. (Рис. 57). Коли ще другі такі самі сінї суть ззаду, то такий плян зветь ся двосінним (на антах) див. (Рис. 56). Коли сіней не було а натомість стояло спереду 4 або й більше сохи, сі сохи утворювали ганок (портік). Ся будова звала ся простіль (одногоанник). Коли такий ганок був ще ззаду, то будова звала ся амфіпростіль (двоганник) див. (Рис. 55). Але форма храма стає незвичайно красивою, кляссічною, коли почали обставляти кімнату (ке-

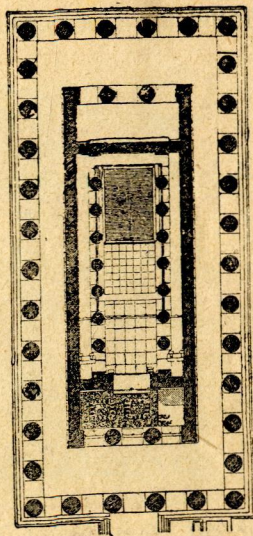
лію або целю) сохами навкруги так, що храм ставав ніби оперезаний пасом. Така система звала ся (перістіль) опасанне по нашому старинньому, або періптерос (однопасник) див. (Рис. 58). Коли сохи (колюмни) йшли кругом в два ряди, то така система звала ся діптерос (двопасник). Часто бувало комбіновано різні системи напр. двосінний однопасник (Рис. 58), або двоганник однопасний (періптер на антах) і таке інше. Опасанне з сох ми можемо звати теж сішницею (кольонада), так само будемо звати взагалі який небудь ряд сох.

Ще складніший був (періптер на антах) двосінний однопасник, котрий ще до того мав в середині двоповерхову сішницю див. (Рис. 59), храм Зевеса Олімпійського. і (рис. 61.)

Храм Посейдона в Пестумі був періптер на антах (двосінний двопасник) та ще з двохповерховою сішницею в середині див. (Рис. 60).

Ся двохповерхова сішниця в середині самої кімнати, цілі була потрібна щоб підтримувати крокви, як се видно з (Рис. 61). Часом над нею дах було розкрито напр. в храмі Апполона в Мілеті.

В середині храм мав звичайне такий розклад: За ганком (портиком) були сіни (пронаос) те що у нас бабник. Далі було святилище (целля), або (наос), а за

(Рис. 59). План храму Зевеса в Олімпії. (Перістіль на антах). Двосінний однопасник з сішницею (кольонадою) в середині самої кімнати (целі).

ним ззаду захристе (постікум). Часом ззаду до сього додавало ся комору (опістодомос), де зберегали ся скарби храмів. В середині храму стояли дорогоцінні статуї богів.

Що до подробиць, то як уже зазначено раніше Греки мали два головних штиби, або гатунки. Дорійський і Іонійський, а останній пізніше сам набув відміну к о-

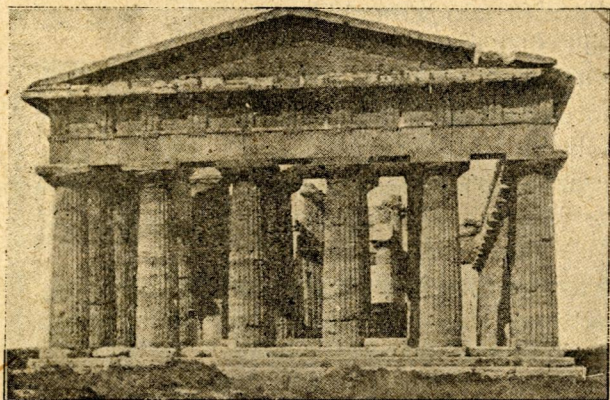

Рис. 60). Чоло храму Посейдона в Пестумі: Один з тих дорійських храмів що дійшли до нас в найбільшій цілості: В середині видно двоповерхову сішницю, котра підтримувала крокви і дійшла до нас майже в цілості.

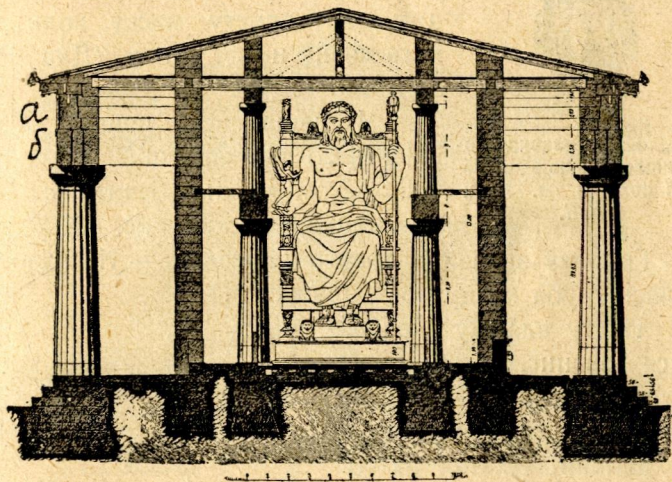
ринтську. Окрім сіх до 7-го віку була ще відміна Єолійська, але пізніше вона зникла і решток її до нас дійшло дуже не багато.

На (Рис. 62) можна бачити лесбійську головку сохи еолійського штибу.

Ріжниця між сіми штибами була головним чином у сохах і їх головках (капітелях, ехінусах), та ще у вязаню, пошевці і оздобах на стрісі. Розгляньмо їх з'окрема.

Дорійський штиб (орден).

Соха дорійська складала ся із стовбура і головки (капітелі), а підпятника не мала. Спочатку сохи дорійські були досить грубі, так що височінь стовбура рівняла ся штиром поперечникам (діаметрам), і тільки пізніше підняла ся до шости. Сохи ставляло ся грубим

(Рис. 61.) Перекрій храму Зевса в Олімпії; б) вязанє, а) пошивка. В середині видно двоповерхову сішницю, котра підтримує сволюки, стелі і кровку даху. В середині видно постать Зевса. В низу видно перекрій підмурку.

кінцем (пяткою) просто на підмурок. (Див. Рис. 64) — Стовбур її складав ся з круглих марморових або вапнякових (порос) брил і до гори був спусковатий, але посередні мав маленьке погрубшенє (ентазіс).

Вподовж стовбура зверху до низу йшли міленькі жолобки, котрі зходили ся до купи оден з другим і

утворювали гострі подовжні пруги з низу до самого верху.

(Рис. 62.) Головка еолійського стилю з лесбійської сохи в м. Неандрії.

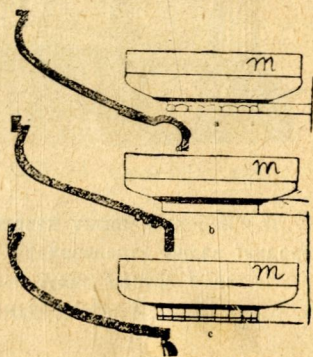
В горі стовбур кінчався маленьким поперечним жолобком, неначе був переперезаний: (Див. Рис. 63) Зверху на сосі була головка, а не вуха або роги як у наших, і головка ся дуже нагадувала своїм виглядом нашу просту миску коли дивить ся на неї зі споду. (Див. Рис. 63.)

Як наша миска денце, так дорійська соха, мала шийку, на котрій часом можна бачити скільки жолобкових пасків. Рис. 63.

Головку звичайно зовуть капітелю. — На головку клалась груба квадратова плашка (абак).

На ту плашку уже кляло ся вязанне, котре можна зовсім порівняти з нашим деревляним вязанем.

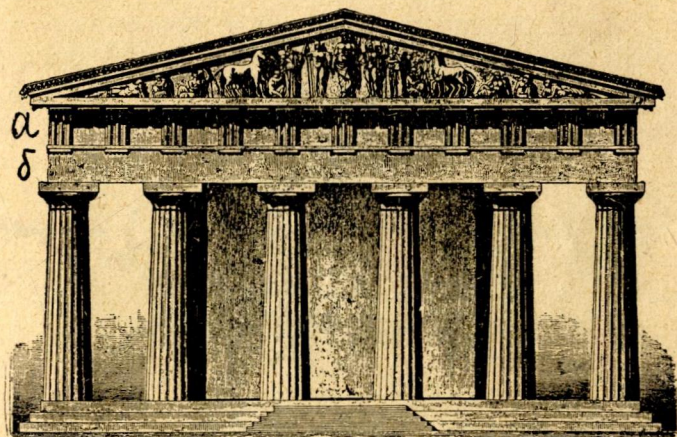
В наших „хатах на сохах“, (Див. Рис. 53 і 54) сі сохи кінчають ся чопами і на ніх кладеть ся вінець з бальок, або вязане, на вязане кладеть ся потім другий вінець і сей уже зветь ся пошивкою. Пошивка з вязанем стягаєть ся кілками, котрі зовуть ся снізками, або стяглями. На пошивку ставляєть ся крокви. Щоб

(Рис. 63). Головки дорійських сох з храму Гери в Олімпії. Буквою *m* означено абак. Кожна головка має шийку жолобковану. На Рис. *b* і *c* ясно видно скільки пасків, особливе на нарисованім з боку перекрою

в'язанє не розпиралось кроквами в боки, його зв'язують або зволікають сволоками, на котрі настелюєть ся сте-ля. (Див. Рис. 53) Кінці сволоків вистромлюють ся з вя-зання. Крокви оббиваєть ся латами і вшивають їх сніп, ками.

Весь верх зветь ся дахом. Самий верх зветь ся гребінем. Нижня частина його стріхою; вугла од гре-

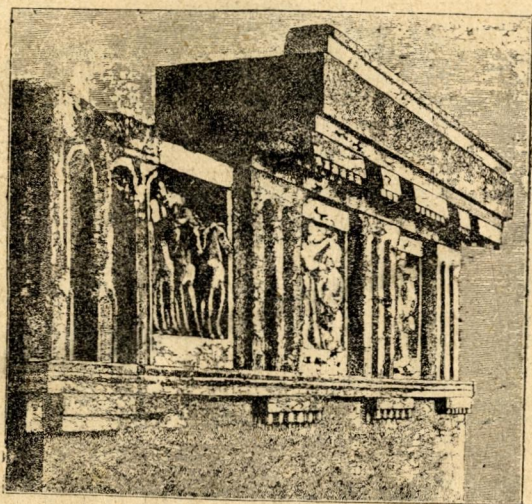

(Рис. 64). Храм Зевеса в Олімпії. Чоло має 6 сох: На сохах лежить в'язанє б і різьблена пошивка а, над нею націлок. На пошивці II трійчаків, і між ними 10 межівниць; храм стоїть на підмурку з трьома приспами (призьбами).

біня аж до стріхи звуть ся стропом, але так зветь ся і взагалі солом'яний дах.

Коли ми тепер поглянемо на дорійський храм, то побачимо, що на його сохах, так само, як і на сохах нашої хати тримають ся два вінці камяних бальок, нижній (Рис. 64. б) відповідаючай нашому в'язаню і верхній а, відповідаючий нашій пошевці.

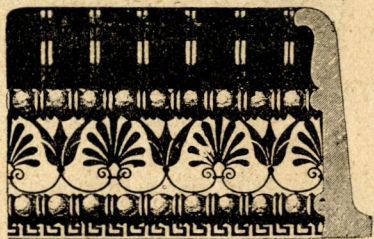
В'язаннє зветь ся по грецькому архитрав, або епістіль; воно складало ся з кам'яних бальок майже гладких, тільки в горі йшла вузьенька лиштвочка з цяточками, котрі укладали ся коротенькими низками, над кожною сохою по одній такій низці, і ще по одній між сохами. (Рис. 64). Ся лиштвочка звала ся реголя. Пошивка складалася з такого самого вінця кам'яних

(Рис. 65.) Різблянка (фриз) дорійського храму. В низу видно лишту (реголю) з цяточками, над нею трійчаки і між ними різбляні межівниці. Над трійчаками видно кавалок підстріша. Під ним видно слізкові доріжки.

брусів, тільки її було більше поцяцьковано, а звала ся вона різблянкою (фризом) через те, що різбила ся Головними прикрасами дорійського штибу на пошивці були трічайки (трігліфи). Трійчаки се кам'яні (марморові або навіть часом череп'яні) бруси, або тафлі, ви-

жолоблені в такий спосіб, що утворювали три пласких пруги див. (Рис. 64): вони ставляли ся над тими, уже помянутими, низками цятчок, що виступають на вязаню під лиштвою (Рис. 65). Сі трійчаки могли служити в деревлянім будівництві надвірними кінцями сволоків див. (Рис. 53) і по старій памяті, як прикраси, могли перейти в камінь і мур. Між трійчаками зоставляли ся вільні місця, котрі можна назвати межівницями (метопами), бо вони одмежовували одного трійчака від другого. Часом вони зоставляли ся гладенькими а часто покривали ся різьбою див. (Рис. 65), через те власне вся така різбляна пошивка і звала ся різблянкою (фриз-ом). Над пошивкою іде власне підстрішок

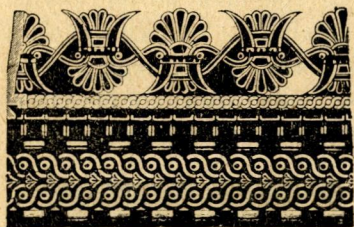
(Рис. 66). Черепяні оздоби ринви на храмі в Селінунті.

(Геїзон). Се є груба полиця знизу підлиштована плашками каляними або тафлями з трьома рядками гудзіків або, як їх звали слізок, (Рис. 65); по латині вони звали ся viae (доріжки). На собі ся полиця тримала ще вузьку лиштвочку і ринву (ціма). Ринва була звичайне черепляна з поливою, розмальована стилізованим пальмовим листям, котре стірчало до гори і тим символізувало закінчене див. (Рис. 66).

Під ринвою полицю часом бувало оздоблено черепяними прикрасами розмальованими (террактовими) (Рис. 67), або різбило ся на спосіб так званих хвильок (киматіон) Рис. 68.

На розі, де сходили ся дві ринви, там приробляли ся наріжники, по грецькому акротеріон теж різбляні на

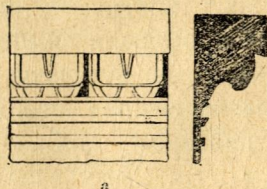
зразок листя. Ті діри в ринві, через котрі повинна була виливати ся дощова вода, оздобляли ся львиніми головами, з розкритими пащами, через котрі ляла ся вода.

(Рис. 67). Черепані оздоби на стрісі храму в Селіунті.

Тепереньки скажемо, як було оздоблено начілок, або начільник (фронтон). Утворював ся він двома крилами даху (двома стропами) і пошивкою. Дах у грецьких храмах тримав ся на кроквах, і був не на чотири стрісі, а тільки на дві, котрі тягнули ся по над (причілками) довгими

боками і виходили рівно над чолом див. (Рис. 61 і 64). Краї сіх стріх або стропи, облиштовували ся ринвами. Полиця над чолом теж мала ринву. Вільний же трикутник між стріхами і полицею пошивки, закладало ся плашками, або різьбою див. (Рис, 64). З годою вся увага різьбярів перейшла на цяцькування начілка і межівниць пошивки. Тоді на начілку різбили ся цілі групи статуй, котрі уявляли мітологічні сцени: напр. бійку богів з велетнями, бійку з кентаврами і т. інше. На Рис. 51 представлено їдну з статуй різблених з мармара на начілку храму Атени на остр. Єгіні.

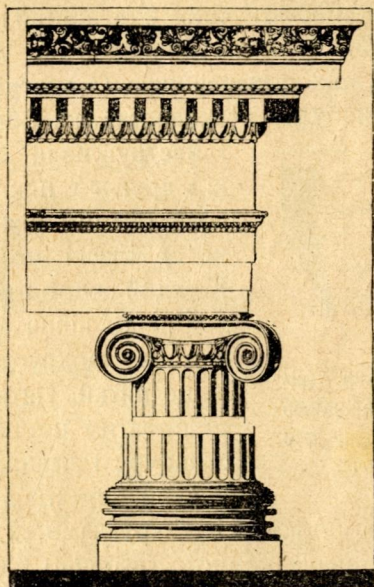
(Рис. 68) Хвилька (кіматіон) дорійська.

Згодом Греки дійшли до незвичайної степені умілости оздобляти свої храми (в V віці) надавати незвичайну красу і рух постатям пропорціональні зграбні розміри самім храмам.

Храм дорійського стилю трохи суворий і заважкий лічив ся у греків відповідаючим мужности і величности, котрі були їх ідеалами.

Стиль йонійський.

Архітектонічна логіка і незвичайна простота Дорійського стилю, виявлена в перевазі простих ліній, як в оздобі колонн, так і пошевки (фризу), більше підхо-

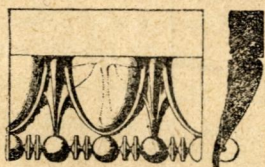

(Рис. 69.) Кавалок сохи і вязання з йонійського храму в Принї.

дила до величавих храмів, на котрих, завдяки їх великим розмірам, подробиці тушували ся. Менші будови вимагали більше прикрас, і для того підходив Йонійський стиль з м'якістю і делікатністю своїх кривих

і завиваних рис і ліній. — Ріжниця між йонійським і дорійським стилями стирить ся межі очі перш від усього в сохах. — Соха не стоїть уже своїм стовбуром просто на підмурку, як се було в дорійським стилю, а навпаки, між нею і підмурком кладеть ся підкладку (базу), котра сама складаєть ся з трьох частин див. (Рис. 69). Сама нижня частина булагрубаквадратова, плашка (plintus) (підошва), потім іде вижолоблена шийка (trochilus), а далі круглий жолобчастий підп'ятник (Рис. 69) — На підп'ятнику своєю широкою п'ятою стояла соха.

Стовбур йонійської сохи був вищий ніж дорійської, і спусковатійший до гори. Звичайне він мав заввишки од 7 до 9-ти своїх поперечників (діаметрів). Форма його до гори теж була спусковаста; жалобки були вужчі

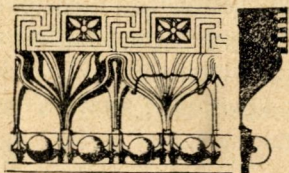
(Рис. 70) Хвилька (кіматіон) йонійська інакше зветься воліві очі, або просто йонік.

і вистругували ся далі один від другого ніж в дорійській сосі, так що між ними утворювали ся пласкі межі, або пружки. Кождий жолобок внизу не доходив до кінця а навпаки кінчав ся заокругленем трошки вище п'ятки. П'ятка утворювала ся простим поширенем самого стовбуру і давала собою дуже м'який перехід до підп'ятника

і бази. В горі жолобки теж закруглями ся. Над жолобками йшло так зване намисто (astragal) (рис. 69), а над намистом хвилька (кіматіон.) Окремі хвильки зовуть ся волувими очима або йоніками див. (рис. 70 і 71.)

Над хвилькою (в пізніщі часи) часом лежав віночок, або плетяний калачик, а на нім подушка, довгі тонкі кінці котрої завинені в зворотичі див. (Рис. 69) се зветь ся voluta-кочільце. На сій подушці, (на зворотичах)

лежала тонка (квадратова) плашка вимережана воловими очима (йоніками), а на ній уже клало ся вязане. Вязане (архітрав) було з трьох бальків, кождий верхній випинав ся трохи вперед (Рис. 69) в горі вязанне кінчасть ся різб'яним рантом. Різьба на сім ранті була хвилька, або йонік (волові очі.) Над рантом іде пошивка гладенька, або часом із різьбою. На пошевці підстріше починаєть ся намисто, далі ідуть хвильки (киматіон), над хвильками зубчики, а над ними знову дрібніші хвильки. Далі випинаєть ся далеко вперед полиця, котра тримає ринву різб'яну, або череп'яну поливану (див. Рис. 69).

(Рис. 71.) Хвилька (кіматіон) Лесбійська. Внизу намисто, посередині хвилька, вгорі так званий меандр, любий грецький орнамент (прикраса): то є безконечний штирокутний завиванець, як се видно з малюнку, тут ще між нього впущено скілька розеток.

Йонійське підстріше, як ми бачимо з рисунку випинаєть ся на вні далеко більше ніж дорійське і уявляє собою чудову раму. Трикутній начілок (фронтон) в йонійськiм стилі трохи вищий ніж в дорійськiм, але мало що. З годоm йонійський стиль набув дві відміни: атицьку і коринтську.

Аттицька відміна.

Її помітно в підкладці і шийці сохи, а також і в підстрішу. — База не мала штирокутньої підошви, навпаки вся була кругла при чім підпятник був не пругастий а виплетений як калачик. Шия під головою (капітелею) була довша і ніби покрита ковнірцем, вишиваним квіточками. Ринву на стрісі, бувало трошки менше поцяцьковано та в підстрішу бракувало зубчиків. Прикладом такого храму може служити Ерехтейон в Атенах.

Коринтська відміна.

Її найбільш помітно в головках сіх (капітелях,) так що виробив ся зовсім окремий стиль, коринтської головки. (Рис. 72.) Коринтська головка складала ся головним чином з акантового листя. То ніби був цілий букет акантового цвіту і листя, котре позавивало ся в кочілця. Ринву в коринтським стилі, поцяцьковано пальметами дуже випнутими до гори. Коринтський

стиль увійшов в моду під час Пелопонеських війн.

Решта подробиць у всіх стилях т. є. в дорійському, йонійському і коринтському можна думати були більш менш однакові. Стеля і дах були з початку деревляні. Стеля тримала ся на дерев'яних сволоках.

(Рис. 72.) Головка Коринтської сохи.

Вона уявляє з себе ніби цілу вязку акантового листя і квітів.

Часом вона складала ся також із кам'яних брил,

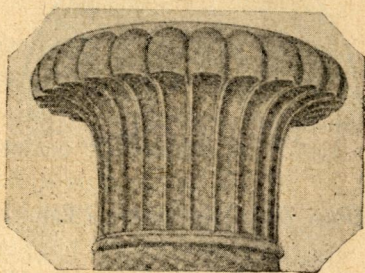
або череп'яних плашок. Вікон в храмах не було а світ і повітря проходили через діру в даху і стелі храму.

Греки любили вживати в своїх храмах мальовило, і безперечно їхні храми були завше розмальовані. До нас дійшли кавалки череп'я (терракот), котрим було викладено підстріше деяких храмів. Тло звичайне було блакитного кольору, а по ній мальовало ся різними фарбами.

Як примір мальовила на стінах позоставало ся багато розмальованих зламків в Пестумі.

Навіть пласкорізьби і статуї бувало розмальовано і ставляло ся їх на блакитнім тлі начілка (фронтону) і межівниць (метоп.) Колюмни теж розмальовувало ся.

Думають, що сей звичай розмальовування (поліхромії) вивів ся зовсім тільки по Олександрі Македонським, бо тоді почали вживати різнокольорове каміне. Ми уже передше помянули, що після того, як Олександр Македонський завоював варварський схід, грецька штука підпала чужим впливам і почала занепадати. Сю добу звуть Гелленістичною (епохою) добою. В архітектурі се помітно відбиваєть ся на головках сох, вони мають якийсь химерний вигляд, часом починають вертати ся до колишних пальметових форм. Так напр. див. (Рис. 73) головка сохи з Пергаму, має дуже оригінальний, але якийсь дикий східний вигляд. З'являють ся головки покриті всякими химерами дивовижними звірами, і т. (Рис. 73.) Головка Пергамської сохи з Геленістичної доби.

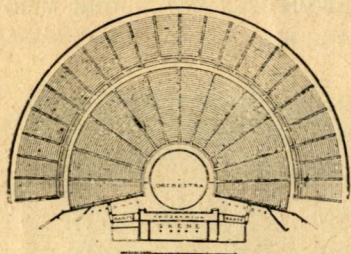

Ще кілька слів треба сказати про осібний рід грецької архітектури, про театри. Театри грецькі були під відкритим небом. Місця для глядачів йшли півкругом див. (Рис. 74), і розміщало ся їх завше на схилі, якого небудь здатнього до сього горбочка. В центрі внизу містила ся музика, а за нею кон (сцена), де виступали артисти. Од Діонисового театру в Атенах по-зоставало ся ще кілька мармурових крісел див. (Рис. 75) дуже гарно різьблених. Сцена теж не була крита, тільки ті комори, де переховували ся декорації і реквізит, мали накрите.

Приватних помешкань до нас не дійшло на грецькім ґрунті, і в сім відношенню щасливіша була Італія,

котра заховала під лявою з Везувія цілі 2 міста Геркулянум і Помпею, і нині розкопки Помпеї показують нам римське жите містечкове так, ніби воно ще недавно було в руху.

Як архітектура, так рівно і інші галузі штуки розвивали ся у Греків одночасно і часи Перикля визначали ся найбільшим розцвітом всіх галузів штуки.

(Рис. 74.) Плян театру в Епідаврі.

„кульгаючий Фільоктет“). Пізніше Мирон з Аттики і Полігнот з Пельопонесу ступили ще далі в різьбарстві. Але сучасник Перікля, Фідій всіх їх перейшов і підняв грецьку штуку на таку височінь, до якої по нім ніхто не міг підняти ся навіть і до наших часів. Сама знаменита його праця була статуя Зевеса в Олімпії і статуя Атени в Партеноні. Партенон се храм діви Атени, найкраща будова на Атенським акрополі. Будували його архітекти Іктін і Калікрат. Там же було багато пласкорізьб на межівницях і на стіні целлі роботи самого Фідія, або бодай по його шкіцам різбляних. Умер Фідій 431 року.

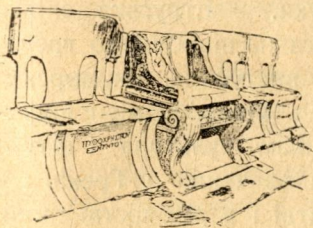
Атенський акрополь мав багато храмів будованих найліпшими артистами: так там були Пропілеї (приворітє) збудовані Мнезіклом (437—432); Єрехтейон і храм безкрилої богині перемоги (Нїке). В IV. віці славні

З часів перед Перікля визначають ся красою рештки різьби Егинських храмів, і різьблені межівниці храму Зевса в Олімпії. В початку V-го віка був славним маляр Полігнот, різьбярі Каламіс і Пітагор з Перігону (знаменита його різьба

були артисти Скопас, Праксітель, Лізіпп і Пітій. — Між будовами стилю коринтського славні були: пам'ятник Лізікрата (335 р.), і Мавзолей в Галікарнасі (352 р.). — Між малярами того віку були славні Зевксис, Парразій і Апеллес.

Нажаль до нас не дійшло зразків грецького малярства, — більш менш уявляти його ми можемо по копіях на розмальованих глиняних вазах (гличиках, горшках і т. и.).

Вази в VI. віці були з чорними постатями людей, по жовтому тлі, а пізніше з жовто-горячими, або брунатними постатями на чорнім тлі. Сї пізніші вази служать особливе цінними копіями, стїнного малярства. Сюжети малярства головним чином були мітольоґічні.

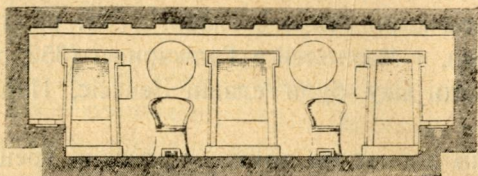

(Рис. 75.) Мармурові крісла в Діонізовім театрі в Атонах.

Віки III. і II. були віками занепаду і варварських домішок, Недавно відкриті рештки палацу Аттала II. показали ясно ті варварські впливи в різбярстві і архітектурі. Головка пергамської сохи (див. рис. 73) показує чужі домішки, а різблянка з паляцу, хоча має деякі постаті дуже розкішно ви-

кінчені, проте цілість нерівна і ніби вимушена, а самих постатей накопичено занадто багато.

149. рік перед Хр. приніс Грекам римські кайдани, і від тогдї чисто грецька штука перестала істнувати, а перейшовши до Риму, вона получила новий характер греко-римський і загубила свою назву, хоча довго ще животворила римську штуку, про котру мова буде далі.

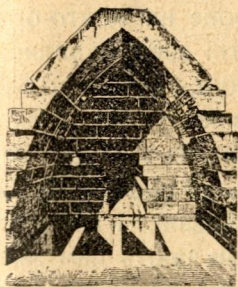

(Рис. 76.) Середина могильного склепу в м.
Керветрі.

Етруська Архітектура.

На скільки нам відомо, в початку часів гісторичних Етруські були першим народом в Італії, котрий дійшов справжньої штуки. — Етруська спілка мала свої держави од ріки Падуса на півночі, до грецьких кольоній на півдні Італії і виступала, як морська держава, котра вела торгівлю з Фенікійцями і Греками. — Завдяки торговим зносинам культура і штука їхня, має характер почасти запозичений у Греків і у східніх народів, але в будівництві і в різьбярстві вони мали багато свого оригінального, се вони і зіставили як спадщину Римлянам, котрим мусіли покорити ся в V. віці перед Хр. Але завдяки своїй культурі, Етрурія надовго пережила свою державність і заховала своє обличчя: звичаї, будівництво, обряди, інституції. — До нас дійшло і письмо їхнє (як написи), але хоча вчені уже вміють читати букви, проте до значіння слів ще не годні догнупатись. Руїни, розсипані скрізь по Тосканії показують, що міста етруські булн обнесені високими, міцними мурами, по млаковинах було скрізь проведено канали і навіть підземні канали з мурованими склепінями, так, що за їхніх часів були родючі і густо заселені ті місце-

вості, де нинька суть болота дуже небезпечні для здоровля і житя.

(Рис. 77.) Гостролуке склепінне в могилі в Тускулюмі.

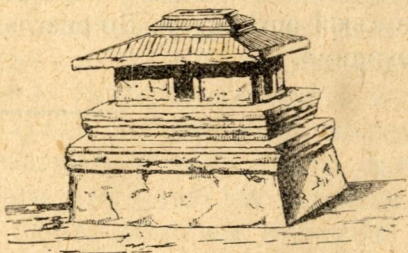
Будівництво етруське з погляду технічного стояло дуже високо, як на свій час, се помітно в надгробках див. (рис. 76), надгробок в Керветрі, або (рис. 77.) надгробок в Тускулюмі. Надгробки і муровані підземні канали суть майже єдині пам'ятки етруського будівництва, що zostалися незнищеними до нашого часу. Надгробки або вирубувалися в скелях (той що в Керветрі рис. 76), або були муровані в такий спосіб,

що мали конусову баню або гостролуке склепінне, як на рис. (77). — Як Етруски будували свої хати можна уявляти, розглядаючи похоронну урну з Кюзі (див. рис. 78), котру було виліплено на зразок їхньої хати.

Од храмів етруських до нас нічого не дійшло, бо їх було будовано з дерева. — Тільки римський архітектор Вітрувій дещо написав про їх будову.

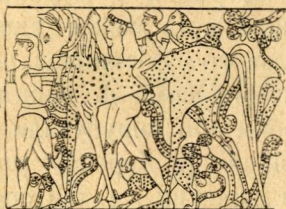
З його допису довідуємося, що етруський храм значно відрізнявся від грецького: мав квадратний план; ганок був тільки на його переднім чолі; в середині його було перегороджено на три відділи.

Що до інших родів штуки, то ми ще знаємо трохи малювало і різьбу

(Рис. 78.) Похоронна урна із м. Кюзі, на зразок хати. (В музеумі Флорентійськім).

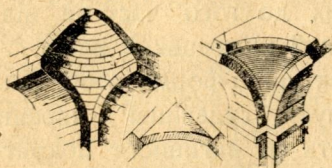
поскільки вона заховує ся в надгробках, котрих, правда, дійшла до нас велика скількість. Мальовило в надгробках звичайно було трох кольорове на жовто-брунатному тлі (див. рис. 79). Тут помітні грецькі впливи, але здичавлені і заскоружлі під жорстокою, охочою до бійки і убивства рукою Етрусків. Тамже в надгробках знаходиться багато різьби і особливе мальованих ваз (урн), але

(Рис. 79). Стінне мальовило з „Грота Кампана“ у м. Баї.

то вже грецької роботи. Сї вазидобре заховані, і вони головним чином дають нам змогу студіювати малярство еллінське.

В різьбарстві Етруски любили портретову схожість, і се замилюванне до портретових статуй вони оставили як спадщину Римлянам. Найліпші їхні різьби, котрі дійшли до нас були з бронзи. По за сим всім етруська штука цікава для нас тим ще, що принявши з початку впливи Сходу і Греції, вона потім парейшла до Римлян і зоставила глибокі сліди на римській штуці і особливе на римській архітектурі. До розгляду сеї останньої ми і переходимо.

(Рис. 80). Зразок римської конструкції клинкових переходів од луків, на котрих тримається баня, до самої бані. З м. Герази і з м. Маандерталь.

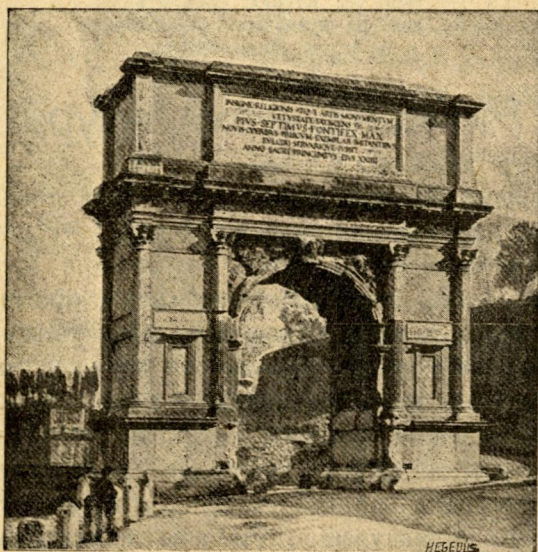
Римська Архітектура.

Римляне, котрих походжене і досі докладно не вияснено, не мали доброї уяви, і через те довгий час задовольняли ся початковою, незграбною культурою, не мали в штуці своїй нічого власного, оригінального, вартого уваги, а вбившись в силу, вони тільки позичають або переймають у Етрусків не тільки установи (інституції), але також будівництво і інші штуки. Власне етрусські будівничі виводять муровані стіни навкруги римських міст, будують для Римлян храми, етрусські різбярі виготовляють статуї і т. інше. Під кінець республіканського порядкування, Римляне починають багато дечого переймати від Греків і з того часу складники етрусські і грецькі перемішують ся, переплітають ся одні з другими і, доповнюючи одні других дають зразки чудових архітектурних форм. Щасливе з'єднання сих двох чужоземних складників, дало Римлянам спромогу особливе широко розвинути практичне будівництво.

Складники етрусські, як напр. склепіння і банї, і складники грецькі, як сохи і прикраси, при спільнім вживанню давали спромогу будувати такі гарні і ве-

ликі будови, яких до того часу не відважував ся будувати ні римський ні грецький нарід.

Нові архітектурні форми особливе розповсюжені у Римлян суть луки, склепіння і нарешті банї. Луком (або аркою) зветь ся вигинисте покриттє, котре, або покриває дві рівнобіжних (параллельних) стінки, або

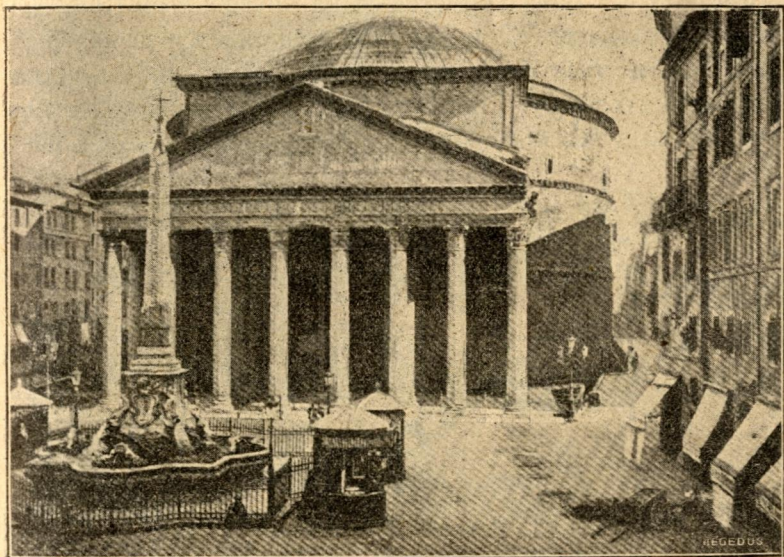

(Рис. 81.) Триумфальна брама (лук) Тита в Римі.

зв'язує який небудь отвір в стінці (напр. стоїть над вікнами Рис. 84), або служить зворою для двох стовпів, або сіх, (див. Рис. 81). Ріжниця між склепіннями а луком та, що ширина лука менша ніж довжина стін, на котрих він тримаєть ся, або рівна з ними, а довжина склепіння може бути більша ніж довжина підпор. Лук буває плесковатий, або круглий — полуцирклевий — пов-

ний ; потім витягнений або еліпсовий, і нарешті гострий, як се бачили ми на (рис. 45).

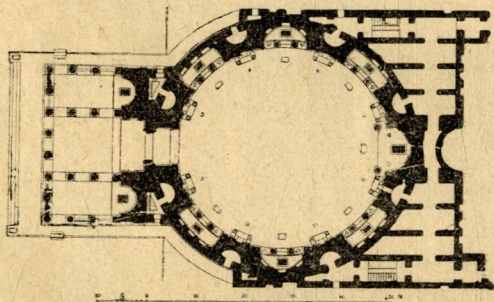
Римляне гострих луків не вживали. Склепінне вживали вони теж просте жолобове, котре в перекрою дає плесковатий або круглий лук. Баню знали конусову і для великих будинків опуковату (круглу) (див. Рис. 82).

(Рис. 82). Чоло Пантеону в Римі в горі видно опуковату баню.

Луки вживали ся у великих мурованих мостах, у підпорах водотягів (акведуків), і в умисне для тріумфів будованих брамах (Рис. 81), котрих оздобляло ся різьбою в незвичайно розкішний спосіб; і у вікнах (Рис. 84). Що до склепіння, то окрім жолобового, в пізніші часи вони научились вживати перехрестно жолобове, коли треба було покрити штирокутню кімнату склепінєм. Тоді кождих дві протилежних стінки покривало

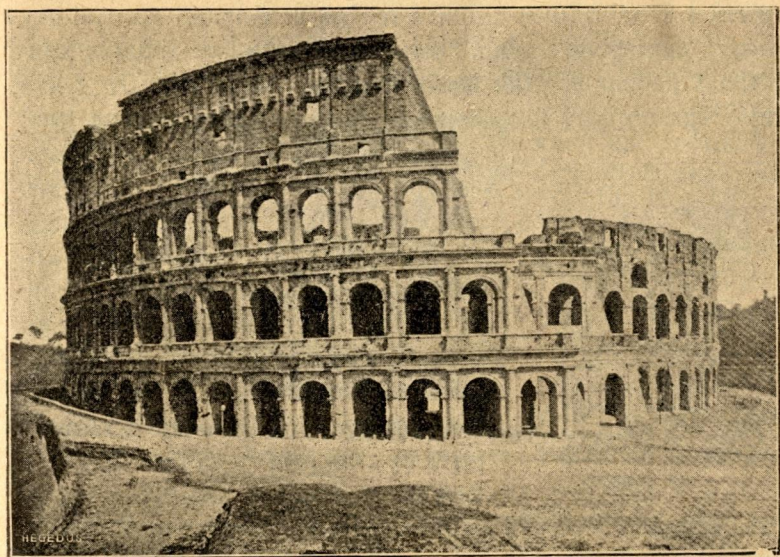
ся простим жолобовим склепінням, і ті два жолоби перехрещуючи ся оден з другим, утворюали нову форму перехрестно жолобового склепіння. (Рис. 87.) (Про се склепінне буде більше сказано, коли мова йти ме про Романську Архітектуру). Але саме знамените діло римських архітектів, се опуковата баня над так званим Пантеоном (Рис. 82). Ся баня тримаєть ся на круглій стіні (Рис. 83) і має в діаметрі 40 метрів (56 аршин). Ся стіна, щоб витримати тиск бані, була дуже груба, як се видко з поземого пляну. Римляне тямили будувати такі стіни не тільки з тесаного каменя, але вживали також і цег-

(Рис. 83.) Поземний плян Пантеону в Римі.

лу, а підчас, просторінь між двома тонкими стінками заливали вапновою рощиною з дрібним каменем (шутром). Щоб оздобити дуже масивні стіни своїх будов Римляне переймають у Греків їхні сохи і ордена (гатурки), але пристусовують їх до свого смаку, і не приримують ся законів грецького будівництва в пропорціях, в відношеннях окремих частей. Вони дають бази дорійським сохам, заглажують жолобки, сплітають до купи елементи іонійської і коринтської головки і утворюють таким чином мішану головку (капітель), див. Рис. 85.

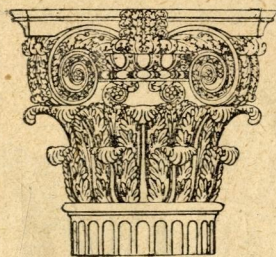
Пошивку оздобляють акантовим листям і квітами (див. рис. 86). Оздоблюване круглих баньчастих будинків сохами почало собою нову добу в архітектурі, бо, даючи спромогу покривати велику просторінь банею, воно робить сю комбінацію дуже приємною для очей.

(Рис. 84.) Кольоссей, великий амфітеатр, котрий вміщав в собі більш 100.000 людей.

Римляне уміли будувати будинки в скільки поверхів, навіть до семи. Коли таку будову оздоблювало ся сохами, то на низу ставляли ся сохи дорійські, над ними йонійські, а ще вище йшли римські, або коринтські (див. Рис. 84). Який вигляд мали звичайні римські дома за часів імператорів, можна дуже докладно бачити з тіх решток, що їх викопано в Помпеї з під лави; поземий плян такого будинку видно на Рис. 88. Оригінальним витвором римської архітектури була теж і базиліка.

Се була четверобічна будова, котру в середині два подовжні ряди сох ділили на три часті (кораблі або нефі). В задній вузкій стіні було вибудовано закарпелок на пів круглий (абсїда), і там стояла трїбуна для судїї. В середині між сохами стояли ятки з усяким крамом, столи з грїшми для розмїну, продавала ся всяка живність і т. п. одним словом се був невеликий критий-ринок і канцелярія судїї. Плян такої базиліки згодом христїяни переняли для своїх церков. Коли річ буде йти про архітектуру християнську, там ми дамо рисунок пляну базиліки. Сама назва базилік показує що плян їх було перенято Римлянами від Греків. Під кінець републиканського порядкування, коли міщане римські хвастили один перед другим награтленими богатствами, тогді якась божевільна розкіш замінила колишню републиканську простоту, і чванькуваті богачі почали ставляти розкішні будинки для громадського вжитку. Так р.

(Рис. 85). Римська мішана головка з Титового луку (арки).

58. перед Р. Хр. Скавр збудував деревляний театр, оздоблений дорогими матерїями, золотом, сріблом і слоновою костью. А через три роки Помпей поставив мурований з каміня Театр на 43 тисячі глядачів. Але скоро потім Агуст перейшов їх обох і його добу можна рахувати самою блискучою добою, відповідною могутности імперії. З тих часів славний був Мавзолей Августа. Пантеон було збудовано Агріппою, зятєм Августа. З дінастїєю Флявія (69 р. по Хр.) почав ся новий славний період в римській архітектурі. Тогді Веспасіян заклав знаменитий кольоссей, а Тит його викінчив. Хоча уже на половину зруйнований, сей амфітеатр всеж

робить на глядача велике вражіє своїми розмірами (див. Рис. 84.), в нїм могло вмістити ся більш як сто тисяч чоловік. Мавзолей Адріана, нині перероблений в замок сьв. Ангела, має в діаметрі 76 метрів (97 аршин). Він круглий, в середині оздоблений різьбами з пароського мarmору. На його бані стояла знаменита чвірка бронзових коней, запражених в колесницю. Славні були Терми т. є. лазні, або теплі купальні Каракалли, котрі покривають величезну просторінь. Оригінальну

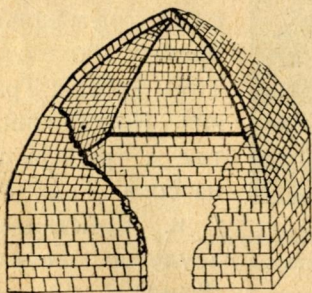

власність римських архітектів уявляли помянуті вже тріумфальні брами, або луки Тита, Тиберія, Траяна, Константина, також тріумфальна соха Трояна і т. и. Константин збудував велику базиліку, од ве-

(Рис. 86.) Різблянка на зразок акантового стебла на пошевці. Зламок сей є в Латеранськїм музею.

личезних склепінь котрої тепер позоставали ся тільки великі купи кам'яних брил, і тільки недовалки трох палубанькових закапелків (абсід.). Руїни старого Риму тримають ся майже всі при купі і роблять вражіння величавого вимерлого міста. Влада Рима росповсюджуючись на схід несла з собою туди і свої архітектоничні ідеї, а нахил східних народів до будинків з банями поміг там особливо розвинути сю останню форму. На (рис. 80) можна бачити нову конструкцію, де баня тримаєть ся на штирох луках, а вугла між луками виповнено вилуковатими клинами (Zwickelbildungen), вимурованим з цегли. Ся форма прийняла ся потім у Византій-

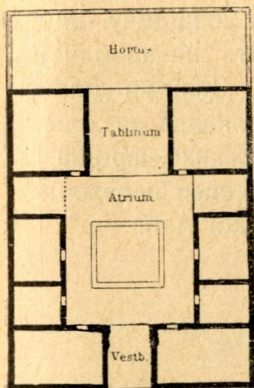
ській архітектурі, найліпшим зразком котрої є Агія Софія в Царгороді. Ми памятаємо, що чола деяких скельних надгробків Малої Азії нагадували клясичний грецький стиль, треба замітити, що в 3. і 4. віці по Хр. там теж будували такі скельні надгробки, але чола їх хоч і були під впливом класичної архітектури, проте дуже нагадують нечистий стиль, а якраз такий, який у нас знаємо під назвиськом барокового. Таке чоло надгробку в Петрі, воно має два поверхи і нагадує європейський бароковий стиль (Рис. 89). Се-ж служить цікавим зразком того, як думка людська часом повторюється у різних народів і в різні епохи.

(Рис. 87.) Перехрестне жолобове склепінє. Жолоби сього склепіння в перекрою мають гострі луки.

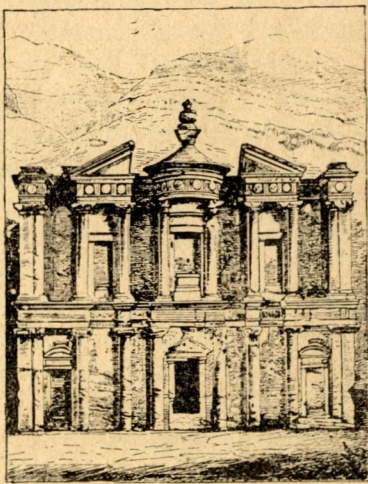
Що до малярства римського, то до нас дійшло дуже багато гарно захованого мальовила в роскопаних з під ляви, помпейських будинках. Розмальовано було сі будинки фресками, на білім, чорнім, а особливе часто на червонім тлі (помпеянським). Фрески були прикрасами дешевими і тому загально приступними, — і скрізь розповсюженими. Теми фресок були побутові, жанрові, але частіше мітологічні. Позаяк Помпеї були цілком наново перебудовані після трусу 63-го року, то ми тут маємо зразки архітектури і штуки того смаку котрий панував у Римі протягом 16 літ між одним і другим трусом т. є. 63 і 79 рр.

Що до різьбярства, то, як уже раніше сказано було, грецька штука, перейшовши до Риму, натхнула справжнє жите в етруссько-римську штуку, одухотвори-

(Рис. 88.) Поземний план звичайного римського дому. З приходу видно роздягальню (vestibulum). Посередині був т. зв. atrium т. є. невелике штирокутне подвір'ячко без стелі, посередині котрого завше бувала криниця або фонтан. Далі по другий бік подвір'ячка, проти vestibul'у була їдальня (tablinum). Навкруги atrium'а йшли різні кімнати, а далі ззаду за домом був садок (hortus).

ла їхні портретові статуї, давши їм життя і силу. Згодом твори римських різьбярів набули такої викінченості, гармонії в частях і природності, що їх можна рахувати найліпшими у всій історії штуки. Портретові різьби були головним чином погруддя, але часто і цілі статуї як напр. знаменита статуя Августа в цілий зріст у Ватикані, або статуя Марка Аврелія на коні (в капітолії). Чудові сразки горорізьби (барельє-

єфу) дійшли до нас на тріумфальних брамах (луках) і сохах напр. барелєф Титового луку і т. п.

(Рис. 89) Чоло надгробку в Петрі. Воно дуже нагадує бароковий стиль.

Треба помянути ще бронзи римські і всякі ювелірні цятки, але і на сіх речах відчувається грецький вплив.

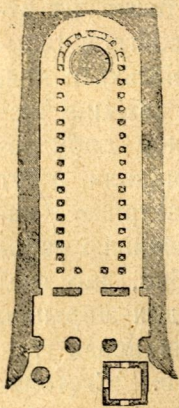
Історія античної штуки не кінчить ся з історією західної римської імперії. Як установи (інституції), так

наука і штука клясичні остають ся на спадщину иншим народам і з великою силою впливають на народи Європи протягом середніх і нових віків. Далі ми докладніше покажемо, як клясична штука впливала на християнську і через неї на штуку європейських народів, та не перестала впливати і до нині. А тепер переходимо до розгляду архітектури народів великої Азії.

Архітектура в Індії.

З давніх давен, раніше ніж за дві тисячі літ перед Христом, долини рік Інда і Ганга і півостров Індостан, були заселені Індусами, народом Арійського пня, котрий прийшов сюди правдоподібно з західної півночі. Початкову свою культуру т. є. кам'яну добу вони пережили і залишили там, звідкіль прийшли, а тут в Індії вони жили уже життям зовсім культурним і мали своє готове письмо. Їхні початкові вірування і заборони записано в книзі Ведд. Правдоподібно, що тоді вони уже повинні були мати якісь місця для зібрання, печери, або що, де вони збирали ся для відправи громадою своїх первісних обрядів і молитв. Систематизація тих вірувань і упорядкування обрядів привели до браманської релігії з її таємничою, тяжкою до пізнання наукою, з її гостро зазначеним поділом на нижчі і висші верстви людности, з розмежуванем на висші чисті касті жерців і воїнів і нижчу, ніби прокляту богом верству людности — паріїв. Брамани мабуть вживали з початку готові уже печерні храми, але, відповідно поступові в розвою їхніх технічних знань, вони розширяли і оздобляли їх. Фільозоф Саккія-Муні, або Будда, померший правдоподібно року 380 перед Христом, ввів

нову релігію основану на більш демократичних підвалинах, з більше високою моралю, котра змагала ся з моралю Браманів і перешкожала їхнім кастовим і класовим інтересам. Вона в самій Індії довго не протримала ся, і уже в IV. віці по Христі Брамани вигнали її звідтіля, але вона не зникла, а подала ся на схід і приняла ся у Кітайців (Хінців) і Японців. Буддизм дав свої храми, хоча теж розвив головним чином попередні Ступи або Топи, з виробленими в них Дагопами т. є. гробницями для останків Будди і святих. Вігари або монастири, Шетія, або храми і Пагоди, то є храми з широкими дворами, суть буддійськи храми. Часто мабуть теж бувало так, що храми, початі в одну добу, підновляли ся і перероблювали ся в другу і т. п. Пізніше в XI. віці до Індії зайшла релігія магометанська, котра внесла свої архітектурні вимоги і призвичайки і вчинила нову добу в архітектурі Індії, але часткову т. є. тільки в мечетах і мінаретах, а на браманську архітектуру впливу не мала.

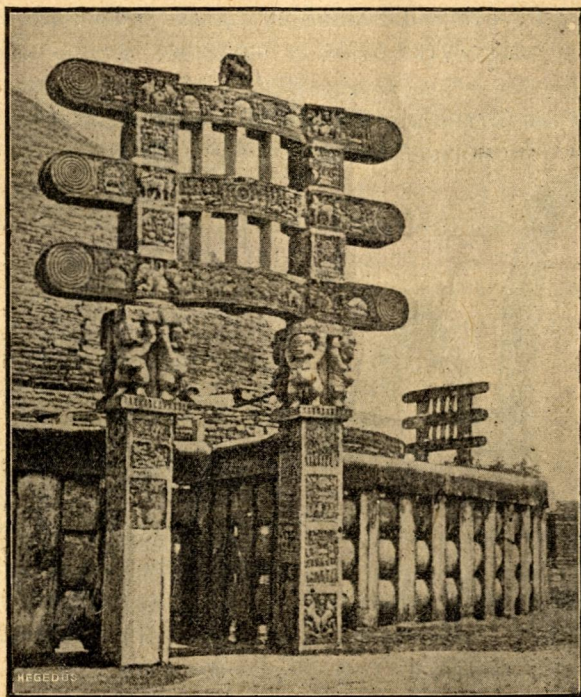

(Рис. 90). Плян печерного храму біля Карлі.

Розгляньмо тепер різні типи храмів, кожний з окрема.

Печерні храми вирубували ся в скелях, мали подовгасту форму, згодом вони розширили ся і набули два подовжні ряди сох, котрі підпирали стелю (див. Рис. 90). Сохи спочатку були грубі, гранчасті, подібні до початкових єгипетських, пізніше були жолобчасті подібні до дорійських. Чола таких храмів спочатку простіші, потім згодом складніше почали оздобляти ся. Вікон в печерних храмах не було. Брамани давали особливо

складні і заплутані оздоби чолам таких храмів. Один з найславніших храмів цього типу є в Елефанті в горі; щоб до нього увійти треба підіймати ся більш як по 300 сходах до гори. Дві високі масивні сохи підтриму-

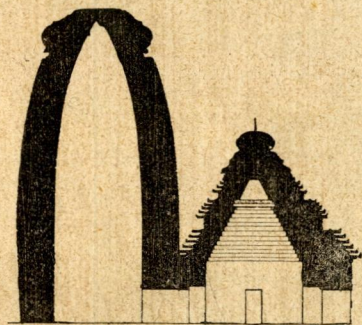
(Рис. 91.) Ступа коло м. Санчі.

ють головний вхід і ділять чоло на три частини, в кожній з котрих є двері до середини.

В середині цього храму величезне склепінє підпираєть ся численними жолобчастими сохами, котрі стоять богатьома рядами і ділять впововж всю величезну

печеру на кільканадцять розділів, головки на тих сохах подібні до дорійських. Всі стіни і деякі сохи покриті різьбою дуже заплутаною і дивовижною. Богато таких скельних храмів видовбано в Гатських горах. На коромандельськім березі Індостану недалеко од Садраса можна бачити величезний печерний храм Магалайпур. Тут не далеко суть руїни колишньої резиденції царської.

То пи (ступи). — Се слово в індійській мові означає купу або могилу високовисипану. В тім вигляді, як

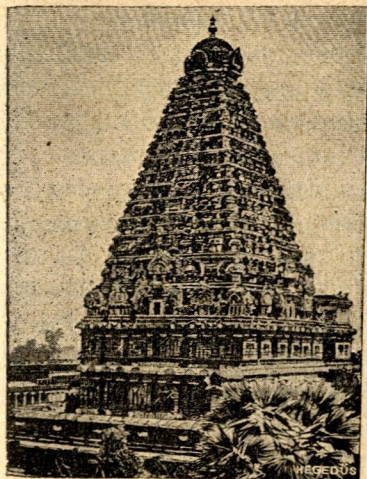

(Рис. 92). Перекрій Чорної Пагоди біля Канарану.

вони до нас дійшли, вони були присвячені Будді, але можливо, що простіші топи вживалися ще раніше, перед буддизмом. Можна припускати, що се є власне національна індійська будова, з котрої пізніше розвинулися і інші форми будов релігійних, як на примір пагоди і т. п. Бу-

дувалися вони в такий спосіб. На квадратівім масівнім підмурку підіймалася масівна баня вимурована з дрібних камінців або цегли. Форма бані нагадує наші великі могили (скитські). Кругом топи йшов кам'яний паркан, котрий мав одначе дуже оригінальну форму, нагадуючи собою деревляний пліт, або лісу. В сїм паркані було скільки брам, теж незвичайної форми див. (Рис. 91). Таких ступ є щось більш як 30, а найцікавіші поміж ними суть біля Бенаресу, біля Санчі і т. п. Старіші топи суть простішої форми; се просто піраміди складані з дикого каменя без жадного цементу, розміри

їх не дуже великі а в середині вони темні без вікон, як і описані вище печерні храми. Можливо, що ступи заключали в собі ідею первітного скельного храму, тільки були вищим ступінем його. Та сама ідея заключала ся і в храмах монолітах, про котрі мова буде далі. — Більші, складніші топи будували ся инакше. Там підму-рок був далеко вузший і згодом переходить в чотири

(Рис. 93). Пагода біля м. Тандшур.

рівні стіни досить висо-кі, на них далі ідуть поверхи щораз вузші так, що вся будова нагадує призьбисту єгипетську піраміду. Кожний поверх має свою муровану скле-плону стелю, котра три-маєть ся на багатьох гру-бих сохах. Всіх поверхів буває від пяти до десяти. Останній поверх покри-ваєть ся оплесковатою банею. Інші менші топи бувають красно обстав-

лені сохами і обведені сходами аж до самого верху. Топа в м. Санчі має заввишки 18 метрів, а навколо 40 метрів. На острові Цейлоні в місті Руанвілі є Ступа, котра мала колись 82 м. високости і т. п. Декотрі з них були чудово порізьблені в середині і зверху.

Пагоди. Вище описані пірамідальні ступи служать якби переходом од темного, важкого печерного храму до досить сьвітлої пагоди. Хоча суть і так звані чорні, темні пагоди (див. Рис. 92) котрі ще не відійшли далеко від ступи, тимчасом звичайна пагода носить ха-

раakter гармонії з природою, на поверхні землі, котра купається в промінях світла соняшного, а не той підземний характер печерних храмів, такий, важкий, гнітючий і лячний. Саме слово пагода, означає хату зі статуями. Пагода вища і стройніша від топи, і помянуті високі топи в Руанвілі і Тандшурі можна вже приймати за пагоди. Пагода уявляє з себе високу башту, і обведена кругом багатьома мурованими стінами. Головний будинок пагоди складається з трьох частин: з святилища, над котрим власне випинається до гори вежа з банею, потім ідуть сіни і ганок. Вежа стоїть на високім штироку-

(Рис. 94.) Головка сохи з м. Санкіза.

тнім підмурку і призьбами звужується до гори, як призьбиста піраміда, а на горі має баню. Штири сторони вежі обернені завше на штири сторони світа схід, полудень, захід і північ. (див. Рис. 93). Що до прикрас і оздоб, пагодових, то напр. пагода Ягерно має дуже розкішно поцяцьковане чоло. Чоло тримається на штирох величезних сохах (пілястрах), котрі самі стоять на слонах. Головки тих сіх суть різьблені кам'яні льви. Часом трапляються пагоди у котрих чола підпираються різьбленими з каменя, стоячими на задних

ногах, кінцями. Але взагалі кожна пагода має щось свого оригінального і в формі і в прикрасах.

Сохи несуть характер оригінальний. Замість головки на сохах стоять звірі напр. слони, див. Рис. 94., а шийка уявляє з себе якийсь цвіт, або звін якоїсь дивної форми.

Храми моноліти, то значить храми вирубані з цілого каменя, або ліпше сказати з суцільної кам'яної

гори, суть уже пізніщої роботи і належать до так званої ново-брамінської доби. Такий дуже розкішний храм є коло Магавеліпура.

Незвичайно оригінальної форми храм, вирубаний з суцільної скелі і зверху розкішно поцяцькований є Кайляса біля Ельори. Він має 30 метрів високости і оздоблений вежами теж вирубаними з теї самої скелі.

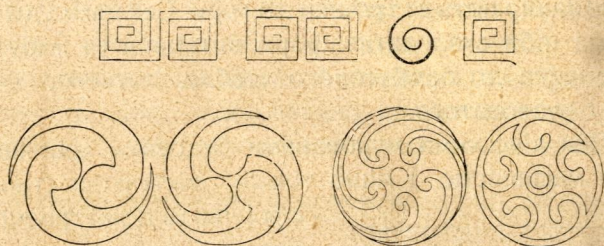
Треба згадати ще про оден тип індійських будов се про магометанські, індійські мечети, але про них ми згадаємо докладніше, коли будемо балакати про магометанське будівництво взагалі.

Що до різьбярства, то індійська мрійливість, і нахил до неприроднього і дивовижного виявляєть ся в нїм ще більше ніж в архітектурі. Різьби в індійських храмах дуже богато. Пагоди покриті нею зверху і в середині дуже густо. Статуї Будди і пригоди богів Брами, Сіву і Вішну на барелефах в середині храму, дивовижні підпори, сохи, і всякі прикраси зверху дають широкий простір фантазії. Але всі постаті завсїгди в якімсь дивнім становищі, з якимись дивовижними частями тіла, то мають багато рук і ніг, то людські постаті переходять в звірячі, і взагалі скрізь багато фігур і ще більш плутанини, а такої принадної гармонії, як в грецькій штуці, нема і спомину. Правда, часом трапляють ся постаті досить гарні і пропорціональні, проте їм не достає житя, руху і індивідуальности в виразі.

Малярство трапляєть ся рідше, особливо стїнне малярство. В останні віки почали в Індії розповсюжувати ся мініатюри, але індійські малярі переймали тут тільки перські зразки. Мимо Індії не пройшли впливи не тільки пізніщої Персії, але також старої Ассирії і Вавилону, Греції і Єгипту, бо походи Александра Вели-

кого дуже сприяли перемішуванню сих народів, і майбуть занесли чимало чинників клясичних і інших.

Буддизм перейшовши з Індії на схід переніс з собою до Хінців також і ідею пагоди, завдяки чому там з'явилися відповідні відміни в архітектурі, але там буддизм стратив свою величавість і таємничість. До коротенького розгляду архітектури в Китаю ми тепер і переходимо.

(Рис. 95.) Китайські прикраси.

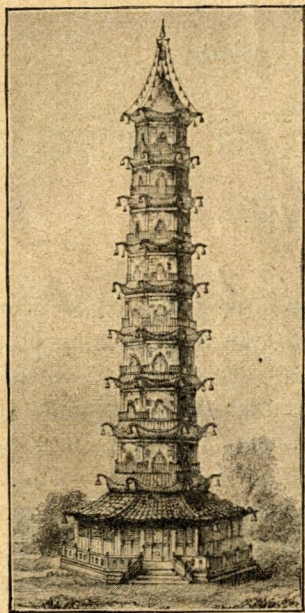
Хінська (китайська) і японська архітектура.

Хоча хінська держава стара як сьвіт, хоча її ровесники (Египет, Ассірія) давно уже зійшли з історичної сцени, і оставили нам тільки сумні руїни, а вона живе і досі могутнім житєм, однак про колишню хінську бувальщину ми знаємо далеко менше, ніж про ті зниклі держави.

Про штуку хінську до останнього часу також відомо було не багато. Правда відомо, що у Хінців не було нахилу до грандіозних величавих будов. Будівництво у них було і є головним чином деревляне, бо легенькі деревляні хатки не бояли ся землетрусів і не загрожували життю людей. В місцевостях безпечних від трусів розвивало ся і муроване будівництво, але послуговувало ся формами витвореними і пристусованими до дерева. Самі форми деревляних будинків були дуже оригінальні, залежні і тісно звязані з тими сортами дерева, з котрого вони будувались. Особливо оригінальна форма дахів. Стропи в тих дахах вигинисті, а в ни-

зу вони задирають ся трошки до гори. Сей нахил до вигинистих і нїби вузловатих форм витворив ся мабуть від при зви чай ки до бамбусового стебла, легкого, вигинистого і вузловатого.

Між хінськими мурованими будовами віділяють ся своєю масивністю і міццю тільки, містечкові стіни, мо-

(Рис. 96). Хінська порцелянова вежа в Нанкінї, зруйнована 1853 р. заввишки 65 м.

сти і часом деякі тріумфальні брами. Одним з незвичайно оригінальних будинків, була так зв. порцелянова вежа в Нанкінї Рис. 96.; будована з просвічуючих порцелянових плит в 15. віці; на жаль її було зруйновано р. 1853. Форма її найліпше характеризує хінське будівництво. Дуже великого простору в середині своїх будов Хінці не любили, тому у них рідко трапляють ся великі храми, а коли і трапляють ся, то вони повстали під впливом індійського буддизму, хоча ніколи не могли дійти до грандіозности індійських пагод. Їхні двірці, паляци завсїгди відрізняли ся практичністю, відповіда-

ли завсїгди вимогам вигод, або етикету, і ніколи не мали в собі занадто великих покоїв. Оздоба архітектурні мають свої постійні складники, див. (рис. 95), котрі по части нагадують грецький меандер, по части кривульки иньших народів, але особливо вони люблять

природу, і тому в числі прикрас можна бачити різні рослини і навіть звірів, але перед усім гадів, драконів, котрі надають фантастичний вигляд їхнім будовам. — В малярстві Хінці дуже влучно копіюють природу, але грандіозного, монументального малярства у них нема.

(Рис. 97.) Японський будійський храм в м. Осаці.

Різьбярство, як з бронзи, так і з порцеляну у них розповсюднене, але то суть головним чином статуї богів і святих, часто дуже стилізовані, без руху, а часом навіть дуже природно викінчені і мають відповідний рух.

Японська штука почала до нас доходити тільки в самі останні часи. Нї походжене сього народа

ні початок його культури, нам добре не відомі. Можливо, що буддизм, котрий міг правдоподібно зайти до Японії в V. віці по Христі, приніс зі собою індійську штуку і індійську культуру, але Японці хутко перетворили і усвоїли індійські впливи, так само, як і пізніші перські і китайські. Японська архітектура нагадує індійську в загальнім пляні див. (Рис. 97). Але стіни, прикраси і деталі дуже відрізняються і стоять ближче до хінської штуки. Через те, що ґрунт японський дуже небезпечний для важких будов, завдяки частим землетрусам, тут мурована архітектура ще менше розвинена ніж в Китаю, навпаки головним будівельним матеріалом служить дерево, і всі будови, навіть більші храми, суть деревляні.

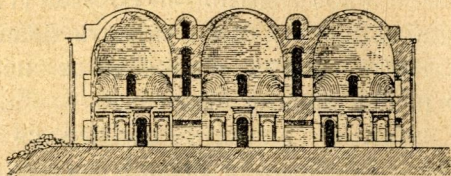
Уже в VII. віці різьбярство було розповсюжене в Японії; особливе кохали ся Японці в бронзових виробках. Сюжетами різьбярства були моменти з життя Будди, часом з життя воїнів, цілі групи з дикими рухами, сцени боротьби з драконами і т. и.

Постаті різьблені відзначаються своїм страшним виразом і дивовижним вбранєм. Всяка посуда, вази, миски і таке инше завше бувають покриті різьбою або мальовилом, і тут сюжетами мальовила бувають або цвіти і рослини, або звірі, змії, дракони і т. п.

Малярство дуже розвинене у Японців, особливе спеціальний рід його на какемонах т. є. на переносних звитках, для прикрас стін в хатах і храмах. В історії японського малярства від XV. до XVIII. віку відомо дві великих школи Тоза і Кано. Перша заховувала старі національні традиції, друга схиляла ся до відродження хінського впливу. Із сеї школи підчас розцвіту японських sztuk XVIII. віку відділила ся народня школа

з котрої потім вийшов знаменитий Гокусай (1760—1849), котрий все робив для народа і сюжити брав з народного життя. Його пензель відрізняв ся незвичайною реальністю і невичерпаною фантазією.

Взагалі японська штука не сходиться з нашими поняттями, і маляр не стільки працює над тим, щоб задовольнити розум, скільки над тим, щоб дати приємність очам.

(Рис. 98.) Перекрій палацу біля Фіруц-Абаду.

Сассанідська архітектура.

Александр Великий, завоювавши Персію і знищивши її самостійність, в той же самий час подбав перенести туди грецьку культуру, а оставивши по собі перським царем грека Селевка і забезпечивши за його родом царюванє, здавало-б ся, забезпечив разом з тим пер вагу грецької культури над східною і можливо

(Рис. 99.) Сассанідська головка сохи з м. Іспагані.

навіть забезпечив ззеленізоване перського народу. Але ні Греція, ні навіть пізніше Рим не могли знищити перського народного духа, його нахилів і властивостей в штуці і науці, його здібностей і мрійливости. При першій вигіднійшій хвилі Перси прокидають ся і знову дають в штуці

своє властиве оригінальне і своєрідно-прекрасне. Ся спріяюча хвиля прийшла аж в третім віці, коли Партське царство, зміцнівши під управою дінастії Арзакідів, стало міцною стіною між Римом і Персами і захистило останніх від руйнуючого впливу Рима. Тодіж в Персії а власне р. 226 по Христї повсталa нова дінастія Сас-

санідів, котра зміцнила владу і підняла державу на такий високий щабель культурного розвою, що ся доба в науці придбала спеціальну назву, тісно звязану з їх іменем. В архітектурі ся сассанідська доба характеризується тим, що чинники греко-римські з одного боку а перські з другого переплутали ся між собою і набули оригінальну фізіономію. Будови, особливо царські палаці мурували ся величезних розмірів з великими круглими банями і склепінями. Напр. див. (Рис 98.) палац царський біля м. Фіруц Абаду. В сїм палацу видно три розкішні високі бані, розділені між собою масив-

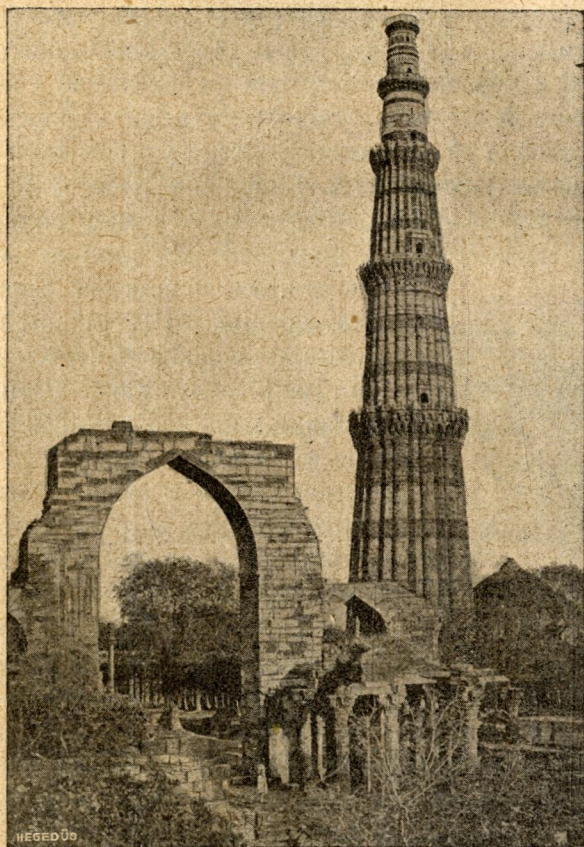

(Рис. 100.) Сассанідська головка пілястру з м. Так-і-Бостан.

ними стінами зі всякими переходами в середині. Ще більший і ще розкішніший палац був у Ктезіфоні т. зв. Так-і-Хозру. Се є оден тільки єдиний заль але незвичайної великості; можливо що се був авдіенційний сальон з палацу Хазроя І. (531—579 р.), від котрого остали ся тільки стіни, величезні луки і кавалки склепінь, а сама баня уже зруйнувала ся. З чола стіна має три поверхи, означені трома родами сох.

Головки сох і пілястрів мають оригінальний вигляд. В головці сохи з м. Іспагань див. (Рис. 99.) видно традиції коринтської голівки, але вони майже уже зовсім забиті перськими пальметами. Головка пілястру з м. Так-і-Бостан див. Рис. 100 має вигляд асирійський, котрий тхне глибоко старовиною, нагадуючи ниневійські часи. На жаль до нас дійшло дуже небогато сассанідської архітектури, бо нівелюючі впливи часу і магометанства зробили своє діло.

Року 641 сасанідська влада пала під натиском Ісляма і штука, як і архітектура перська набула відміни,

(Рис. 101.) Руїни мечети Кушуб-Мінар в Старім Делї в Індії.

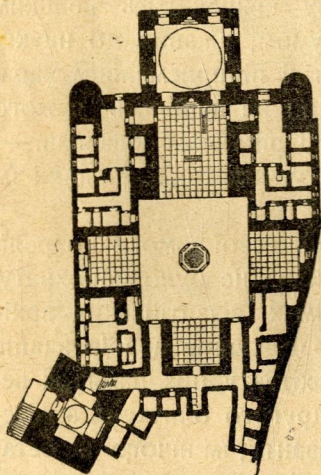
відповідні вимогам нової релігії. — До розгляду архітектури Ісляма ми тепер і переходимо.

Архітектура Ісламу (Магометанства).

Ще до прийняття Магометанства, Араби жили досить культурним розвиненим життям, і їхні великі міста вели торгівлю з Римом, Візантією і Персією. — Магометанство тільки об'єднало різні арабські племена, дало їм величезну військову силу і змогу завоювати інші народи. Араби того часу визначались великим спритом і жвавим яскравим розумом, цікавим до науки, здібним до винаходів і відкриттів і підприємчивим характером. — Плекаючи своє, вони не цурались чужого і особливе шанували грецьких і римських клясиків. — Природничі науки і особливе математика завдяки їм поступила далеко вперед.

Коли магометанство поставило свої вимоги до релігійної архітектури, то в будівничих не було недохвату, хоча араби не цурались і відомих візантійських архітектів. Завдяки тому, що перед очима арабів завше були з одного боку рештки архітектурних памяток великих народів старовини, а з другого блискуча архітектура сучасних їм Сассанідів і Візантії, їм нічого не оставалося робити, як вибрати готові уже зразки і тільки надати легенькі відміни, невеликі додатки в плянні і прикрасах відповідно вимогам віри, та задовольнити свою

вибагливість в оздобах. — Арабська архітектура носить характер еклектичний, оснований на елементах візантійського і сасанідського будівництва. Дуже розповсюдний серед магометан спосіб будівель з банею обпертою на квадрат утворений штирома луками, радо вживали ся сохи з кубовими голівками і всякі луки. Часом мечет нагадує візантійську церкву і т. п. Але на тлі сих чужих первенів арабська фантазія виводить тисячі нових мотивів і таким чином міняє вигляд будови. Жаден нарід не мав такого вибагливого смаку до прикрас, як араби. Бедуїни звикнувши до своїх мережаних килимів, котрими вони запинали свої намети (шатра) під час кочового життя, перенесли смак той і до великого будівництва. Справді орнаменти так звані арабески покривають густо всі части будинків з низу і до самого верху, ніби яку небудь бесідку повзучі рослини.

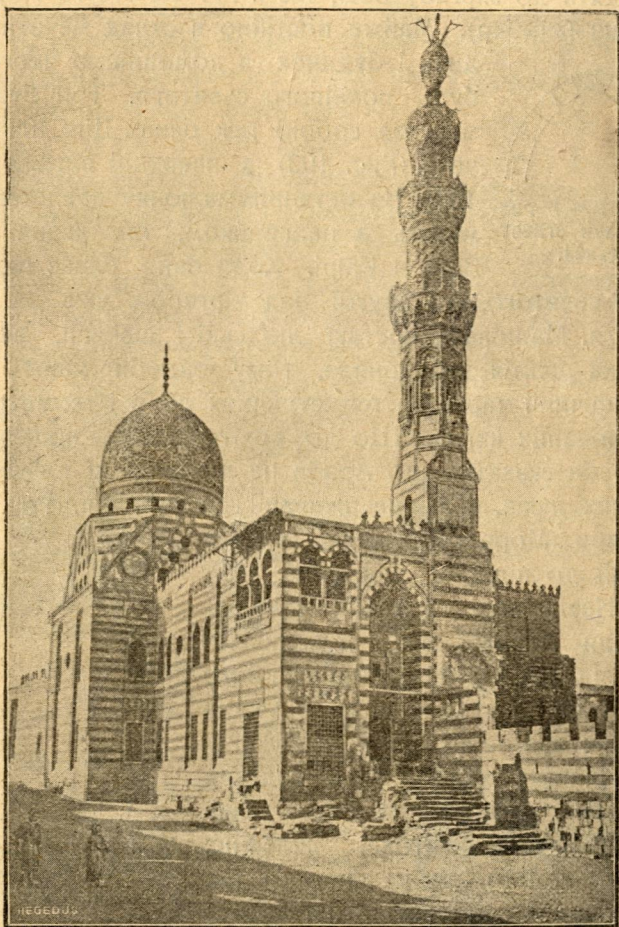

(Рис. 102) Поземий план Мечети Султана Гассана в Каїрі.

Магометанство, повставши серед арабів, перейшло згодом до багатьох народів і відбилося на їхній культурі і особливо на архітектурі, принісши з собою готовий вироблений арабами тип мечети, проте кожен нарід вніс свої відміни, свій характер, як в саму будову так і в різні подробиці. Ми і розглянемо арабську основу і відміни перську і індійську в архітектурі Ісламу.

Арабська мечеть уявляє з себе квадратове подвір'є, часом обсажене деревами, зкриницею для обмивань бо-

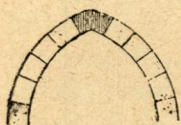
гомольців по середині. Кругом того подвіря ішли різні будови: В однім кутку підіймав ся до гори висо-

(Рис. 103) Мечет над гробом Кайт Бейс в Каїрі.

кий стрункий мінарет т. є. вежа, з котрої мuezини закликають вірних до молитви. Се ніби наша звінця. Далі

під високою круглою банею було місце для молящих ся (міргаб). Звичайно богомольці минуть ноги біля криниці і входять до міргабу босі, чисті. Тут же стоїть і проповідниця (мімбар). Майже постійно в склад мечети вхо-

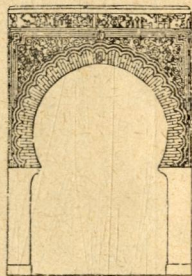

(Рис. 104.) Гострий лук єгипетський.

дить і будинок з домовиною якого небудь покійного сьвятого. Той будинок має над собою теж баню. Див. плян мечети (Рис. 102) а зверхній вигляд (Рис. 103). На останнім малюнку представлено мечеть з надгробком, так звана Кайт Вейс в Каїрі. Коли баня буває над мо-

щами сьвятого, то другої над міргабом уже не ставить ся. Малювати постаті людські і зьвірячі, магометанська релігія забороняла, тому оздоби мають свій специфічний характер геометричних ліній і геометрично стилізованих квітів. Що до архітектурних подробиць, то треба сказати, що Араби не любили ні пласких ні круглих луків, а завше вживали гострий, див. (Рис. 104.) а Маври (Морески) ввели лук подібний до підкови, див. (Рис. 105).

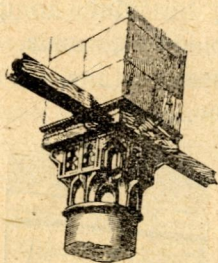
Невідомо, чи Араби самі винайшли гострий лук, чи позичили його від тих народів, котрі уже його мали, але у всякім разі у Арабів сей лук мав не стільки конструктивне значіне, скільки значіне оздоби. Таку саму роль грало і так зване скаписте (сталактитове) склепінє, див. (Рис. 106). Воно зветь ся так тому, що його прикраси нагадують

(Рис. 105). Мавританський лук подібний до підкови.

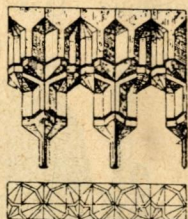
вапнякові скапини (сталактити), або ті ледові скапини, що звисають зимою зі стріх. Такі оздоби покривають в мечетах і луки, і стіни склепіння і навіть головки сіх,

див. (Рис. 107). Такий спосіб оздоблювання скапинами був найбільше розвинений у Маврів в Іспанії. Одною з найліпших пам'яток цього стилю являється славний палац Альгамбра в Гренаді. Альгамбра стоїть на майже неприступній скелі над Гренадою і уявляє з себе цілий ряд князівських палаців, зв'язаних між собою конструктивно і обведених одною стіною. Збудовано її було в XIV. віці, хоча почато ще 1250 року. Зовні вона подібна до гірської фортеці, а в середині всі па-

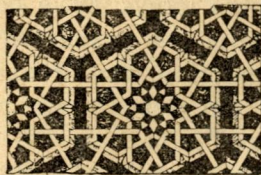
(Рис. 107). Скаписта (сталактитова) головка сохи з м. Каїра.

ляци було оздоблено якимись незвичайними, казковими оздобами. Особливе вражає глядача так званий львиний двір, де сотні скапистих, неначе покритих стільниками, луків, тримають ся на тонесеньких сішках, а по середині двору стоїть фонтан на різьблених львах. Взагалі вживати статуї і всякі портрети живих істот було заборонено магометанською вірою, і тому до нас дій-

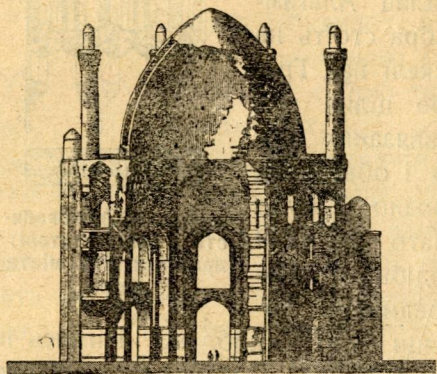
(Рис. 106). Скаписті (сталактитові) прикраси біля міста Каїра.

шло дуже небогато їхньої різби і малярства. Дійшло тільки, скільки сцен на стелі одного покою в Альгамбрі, та скільки постатей в деяких арабських рукописах. Натомість дуже розвив ся так званий арабеск т. є. геометрична стилізація рослинних мотивів і взагалі гео-

(Рис. 108). Арабські мальовила з мечети султана Гассана в Каїрі.

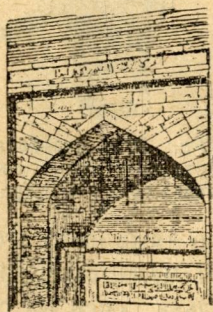
метричні оздоби, див. (Рис. 108), і на сім полі магометанські народи дійшли незвичайної степені умілости і тонкості виконання. Одні тільки Перси і Монголи не покинули різьбити і малювати фігури (постаті).

(Рис. 109). Перекрій магометанського гробівця мечети Хода-Бенде-Хан в Персії.

Перська магометанська архітектура має в мечетах свої відміни, і то дуже ясно визначені, напр. вони вживають дуже широкі бані, і на боках дуже тонкі, подібні до фабричних коминів, мінарети (див. (Рис. 109).

Індійці, котрі прийняли іслам, надали мечетам, величність і взагалі такі розміри на які Араби не спромоглися, окрім того ввели лук подібний до кіля корабля, т. є. котрий нагадує перекрій морського човна, див. (Рис. 110 і 101), або корабля. В Індії існує дуже багато чудових мечетів, але докладного огляду їх ми не робимо, тільки мусимо зазначити, що різьбярська фантазія в них дуже скоротила ся, в порівнянню з індійськими пагодами.

(Рис. 110). Індійський лук подібний до корабельного дна.

Архітектура початків християнства.

Християнство, хоча повстало серед Жидів, народу семітської раси, але скоро розповсюднило ся серед інших народів, і тому стиль будинків присвячених виконанню обрядів християнських, не мав однакового вигляду, а залежав від багатьох причин, і головним чином від національності.

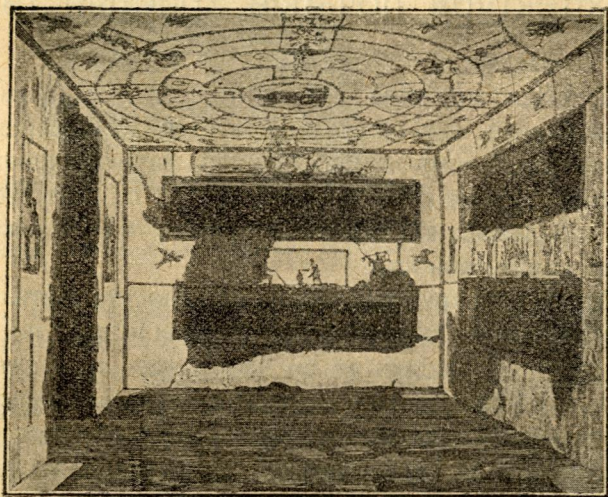
Перші віки християнство не встигло утворити власної архітектури — переслідувані римською владою, християни таїли ся, ховали ся по цвинтарях — печерах, або втікали в пустині, і навіть думати не насьмілювали ся про які небудь прилюдні відправи своїх обрядів.

Перші сліди християнської архітектури можна би видіти в так званих римських катакомбах т. є. похоронних печерах, в котрих ховали ся перші римські християни від переслідувань свого уряду.

Сї печери суть вузкі, довгі льохи, викопані глибоко в ґрунті, котрі густо пересікають ся з другими поперечними, такими самими льохами, утворюючи часом в місцях пересіків, часом де інде, кімнати досить широкі, то склеписті, то пласковерхі, де християне могли збиратись в більшій скількості і молити ся там над мощами своїх мучеників (див. Рис. 111), котрих вони хо-

вали тутже, в вузьких засіках, вирубаних в стінах сих печер. Довжина тих катакомб разом доходить до 80 миль.

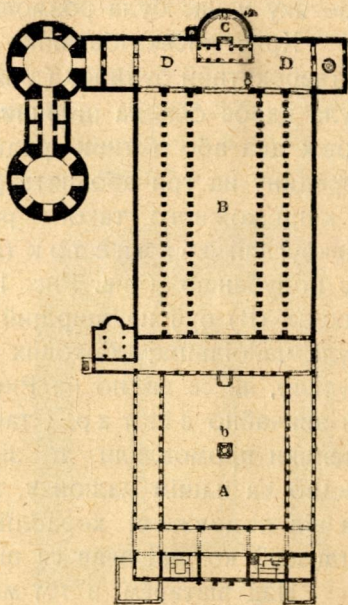
Подібні печери, тільки менші і викопані в глинянім не в камянім ґрунті, можна видіти в київській Лаврі, де також в колишні часи монахи крили ся від нападів татарських і інших ворогів. Суть також печери в місті Одесі, в вапняковім ґрунті.

(Рис. 111). Печерна церква в калікетових катакомбах в Римі. По боках видно засіки, в котрих ховано мощи покійних християн.

Часто ті кімнати, котрі можна рахувати прототипом церкви, були гарно оздоблені мальовилом, як на пр. крипта Калікста (див. Рис. 111). Мальовило в катакомбах носило характер символічний: риба означала Христа, корабель означав церкву, голуб означав любов християнську а також був символом сьв. Духа. Трохи пізніше були цілі образи, на сюжети з сьв. письма,

напр. Ной в ковчегу, історія Йони і т. п. Сам стиль мальовила стоїть в тіснім звязку з поганською штукатуркою, і відбиває на собі всі зміни останнього. Різьбарства в печерах мало було, бо трудно було туди перенести великі брили мармору, та до того і церква виділа в різьбах пережиток поганства. В лютеранськім музею є скілька статуїнок невеликих „Доброго Пастиря“, з тих часів, найденних в катакомбах. Взагалі статуй в катакомбах було мало, проте досить багато було різьблених трумн. Коли переслідування трохи стихали і християнам було трохи вільніше, то вони сходилися в домах богатих християн, і збирали ся на громадські молитви в, так званих, домових базиліках. Коли в IV. віці християнська віра була признана в державі рівноправною з іншими, тоді з'явилися і перші храми християнські, пристусовані до вимог їхнього обряду. Хоча Римляне мали уже готовий вироблений тип поганського храму, тимчасом вжити його до християнського обряду не могли, бо поганські храми призначені були для паленя в них жертв, а християнські для громадських молитв, і витворення відпо-

(Рис. 112.) План церкви подібної до Базиліки свв. Петра в Римі, котра згоріла. А) Переднє подвірє. б) Криниця. В) Середній корабель. Д) Перехрестний корабель. С) Закапелок вівтарний.

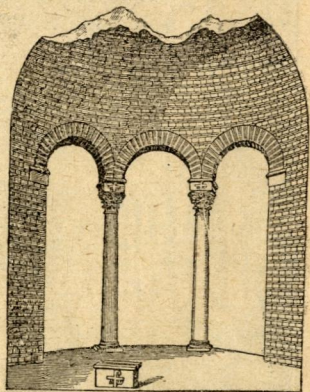
відного настрою. Тому християнство на перших порах взяло за зразок для своїх храмів тип домової базиліки, де вже попереду потихеньку відбувалися його обряди, а потім тип римської громадської базиліки, про яку у нас була розмова на стор. 92.

Християнська базиліка уявляла з себе подовгастий четверокутний будинок (див. Рис. 112), довжина котрого була вдвоє більша ширини. В середині його йшло впо-довж два або чотири ряди сіх (колюмн), котрі ділили середину на три або п'ять розділів (кораблів, нефів). — В кінці кожного такого розділу в стіні робився напівкруглий за-ка-пелок (а-б-с-і-д-а) прикрашений зверху полубанею (див. Рис. 113). — Звичайно середній розділ (В) був найширший і середня абсида (закапелок) була найбільша; бокових закапелків часом зовсім не бувало, як се видно на Рис. 112. В закапелкові містився звичайно ві-т-а-р, і також звідтіля єпископи і священники промовляли до зібраних християн. Часом, як видно на нашій малюнку, закапелок головний відділявся від подовжних кораблів поперечним кораблем (д), (transept) котрий звавсь пізніше хо-ро-м.

Над вітварем в тім місці, де полубаня закапелку вітварного сходила з стіною поперечного корабля, від сього з'єднання утворювався лук, котрий було звичайно красно оздоблено і котрому християнські архітекти надали характер і навіть назвисько тріумфальної арки, в знак побіди християнства над поганством, перенісши від поганства до християнства саму ідею тріумфу (див. Рис. 114). На сій малюнку видно середній корабель закінчений тріумфальним луком. — Як ми уже сказали, звичайно кожен корабель кінчився напівкруглою абсидою з переду, а з задку мав вхід і ганок, красно оздоблений сохами на зразок римського портику. На нашій плянї

(Рис. 112) видно ще інші прибудови, котрі згодом зникли в архітектурі пізніших храмів. Се були передне обгороджене подвір'є з криницею посередині (А), звалося атриум, воно відділялося від церкви притвором (нартексом). Звичайно в подвір'ї стояли під час служби Божої так звані оглашені т. є. ще не хрещені ученики християнські, в правім кораблі церкви чоловіки, в лівім жінки, а в середнім духовенство, місце для котрого було обгороджене ґратами. За престолом в самій глибині вівтарної абсиди стояла катедра т. є. кам'яне

крісло для того, хто правив Службу Божу. В середнім кораблі було також два амвони, т. є. підвиснення, з котрих читали євангелія і апостольські послання. Середній корабель був висший від бокових і закінчувався звичайним дахом на два боки. Стеля була дерев'яна, плоска і накривала собою стіни, котрі трималися на сохах, про котрі мова уже була раніше (Рис. 114). В

(Рис. 113.) Закапелок (абсида) Северової (поганської) базиліки в Неаполі. В горі вона кінчається опуклою полубанею.

тих стінах було прорізано багато великих вікон, так що середина базиліки була дуже добре освітлена; також добре були освітлені і бокові кораблі, в стінах котрих теж було багато вікон. Вся оздоба, як внутрішня так зовнішня, мала характер поганський, часом навіть складалася з готових клясичних кавалків, винесених християнами зі старих поганських храмів, або яких інших будинків. З боку біля церкви звичайно бувала хрестильня

(баптістерій), будова, котра мала або круглу, або гранчасту форму. Такий був приблизно тип базиліки, котрий на протязі віків трохи міняв ся, але й до нині заховав свої головні риси. Рядом з елементами оздоб, позиченими у поганства, христіянство виплекало, розвило церковно-історичне малярство і, як його паросток мозаїку. Фрески т. є. мальовило по свіжому тиньку і мозаїка покривали стіни і луки базилік. Сюжетами

(Рис. 114). Середина базиліки сьв. Павла на передмістю в Римі.

були історичні події із старого і нового завіту, а також сцени з життя христіянства перших віків, муки христіян і т. п. В багатьох церквах зберегли ся мозаїки IV., V. і VI. віків, напр. в мавзолею Констанци, в базиліці Santa Maria Maggiore, сьв. Косми і Дам'яна і т. п. З тих часів в Римі найславнішою була базиліка сьв. Павла на передмістю, збудована року 386 Теодозієм і Гонорієм (див. Рис. 114). Вона була незвичайно красна і величава, але на жаль згоріла р. 1823, і хоча її

було відбудовано на ново, але з деякими відмінами відповідно до нових ідей і вимог техніки. При Константинії Великім було збудовано базиліку свв. Петра, котру в XV. віці було зруйновано, і котрої плян подано було вище на Рис. 112. В иньших містах італійських були теж гарні базиліки, особливо в Равені базиліка „di Sant' Appollinario a classe“ незвичайно розкішна і цікава.

V. вік приніс західній римській імперії занепад і руйнацію. Старий Рим витратив свої фізичні і духовні сили до решти, втратив чистоту колишньої своєї раси, розпустився і розплився в масі завойованих і пригноблених ним народностей, і утворена ним велика імперія повинна була розсипатися.

Разом з чистотою раси зникла і штука римська, як колись грецька, оставивши тільки по собі монументальні пам'ятки, котрі згодом то руйновані, то присипані землею, перестали впливати на тих випадкових спадкоємців до котрих переходило посідане Римом або італійськими провінціями.

Провінції італійські, до котрих заблукали народи готські, або гальські, повинні були прийняти чуженародні складники в свою штуку, піддатись чужим впливам народів, хоча й на пів диких, але свіжих, не вроджених, і переживши скількисотлітний застій, дали новий розцвіт християнської штуки, дали новий стиль, відомий в історії штуки під назвою романського, до опису котрого ми згодом перейдемо, а тепер мусимо розказати про другу галузь архітектури початкового християнства, котра розвивалася на сході в межах пізніщої візантійської імперії, і придбала собі потім назву візантійської.

Византійська Архітектура.

Західня імперія зруйнована була в V. віці, разом з нею зупинив ся розвиток властивої її штуки і архітектури, а нові народи, заселивши Італію ще не встигли її розвинути своєї штуки, ні перетворити тубільської римської спадщини.

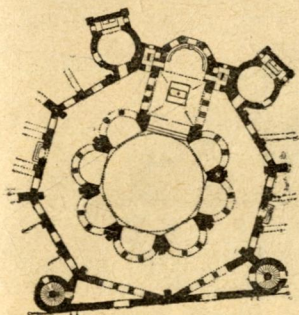
Діло цивілізації взяла в свої руки східня імперія зі столицею Византією на чолі. Вона дійшла до блискучої степені розвитку і розпросторила свої впливи далеко і на схід в Азію, і на захід в Європу, і на північ.

Характер штуки византійської був мішаний, туди входили складники клясичні грецькі і східні азійські; проте щасливе комбіноване форм і самостійне розвиване мотивів, надає сій штуці оригінальне обличчя і незвичайну принадність.

Византійська штука, а особливо архітектура християнська, зародила ся в Сирії і Малій Азії і уже в IV. віці набула собі повну оригінальність, так що церкви того типу були цілком відмінні від базилік. Головною прикметою византійської архітектури була мурована баня на квадратній основі, утвореній штирма луками опертими на стовпи. Часом баня тримається на високому, круглому або вісьмикутнім підбаннику в котрім пророб-

лені вузькі вікна. Про систему круглої бані на штирокутній основі уже говорило ся (див. Рис. 80).

Окрім системи з банею на штирох луках була дуже розповсюджена, правда більше в італійських провінціях Візантії, система з банею на круглій або гранчастій основі на зразок римського Пантеону і взагалі на зразок так званих поганських ротонд. Одною з найстаріших будов того гатунку є церква сьв. Юра в Солуні, збудована ще за Константина Великого. В пляні вона зі-всім кругла, і в середині в грубій стіні має 8 за-капелків, з котрих вівтарний заглиблено так, що він виступає зовні, як абсида в базиліках.

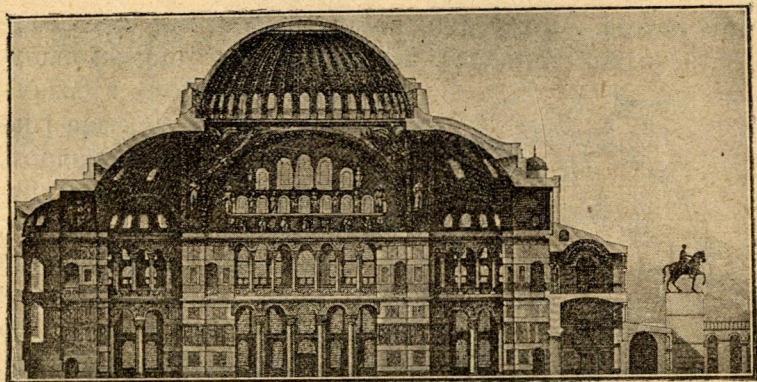
(Рис. 115). Плян церкви сьв. Віталія в Равені.

Стіна груба, масівна і підіймається в гору циліндром, в горішній частині котрого вмурована кругла баня, але так, що вона не виступає поза верх циліндра. Ріжниця між поганською ротондою і сею церквою була головно в тім, що поганська ротонда вікон не мала, а сьвітло до неї проходило зверху через круглий

отвір в бані, а в сій і взагалі в візантійських церквах, сьвітло проходило через вікна, котрі були не тільки в стінах, але навіть і в круглім підбаннику т. є. в тім циліндрі, на котрім тримала ся баня. Часом бані, щоб були легкими, складано було з порожних горшків.

Подібна дуже розкішна церква є в Равені сьв. Віталія, збудована між 526 а 547 роках. Плян її є вісімкутник (див. Рис. 115) з подовгастою вівтарною абсидою, має поперек 32 метри (16 сажн.). Баня має поперек 17 метрів і тримається на вісьмох грубих сохах.

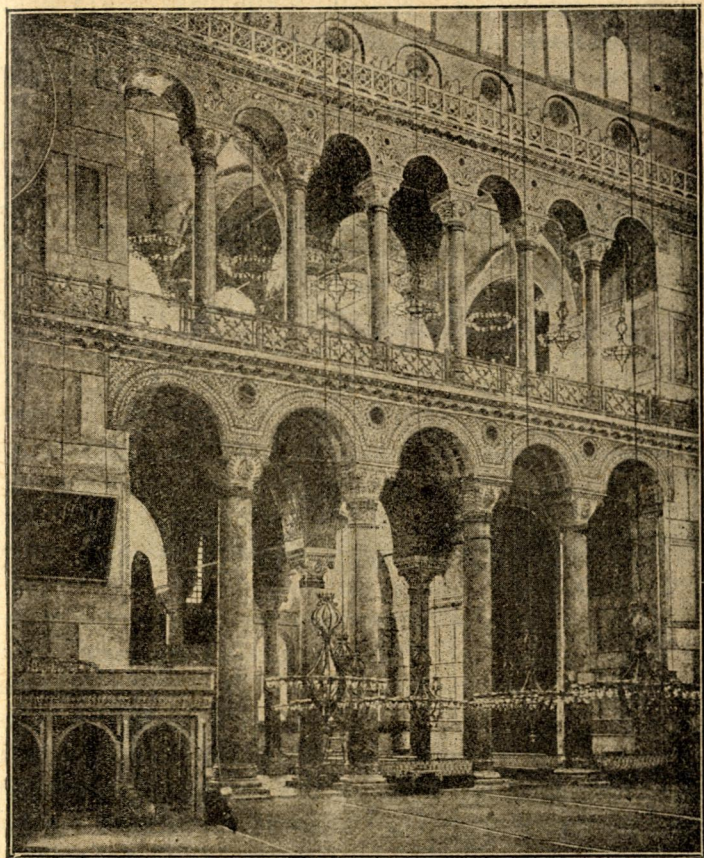
Само склепіне бані складено з порожніх глиняних горшків, а в підбаннику дуже штучно пророблені вікна, сьвіт з котрих надає бані незвичайну легкість. Оздоблено церкву прекрасними мозаїками і різьбою і головки сіх вирізьблено на зразок плетених кошиків з низу вузших а в горі ширших і ніби наповнених квітами. В Равені завдяки тому, що вона тогді була столицею Византійської держави в Італії, византійська штука ду-

(Рис. 116). Перекрій храму сьв. Софії в Константинополі.

дуже процвітала. — З будов поставлених раніше ніж церкьв сьв. Віталія були: Христильня (баптістерій), її збудовано трохи простіше, але в той сам спосіб, і надгробок Теодорика Великого. Його було збудовано 525 року. В основі він має десятикутник; баня тримається на внутрішнім десятикутнику, а зовнішній десятикутник має два поверхи, нижній складається зі стін, верхній уявляє з себе опоясане на сохах. Але як не пишала ся роскошами Равена, вона всеж не могла дати поняття про красу самої Византії, того перла східньої імперії, про котру ходило стільки байок. Між всіма церк-

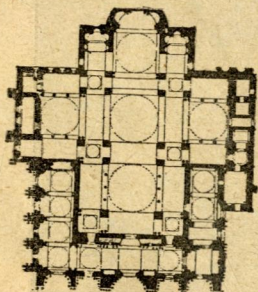
вами візантійськими найкраща і найславніша була церква св. Софії.

(Рис. 117). Церква св. Софії у Візантії. Внутрішній вигляд. Тут видно хори на сохах, де стояли жінки.

Перший раз св. Софію було збудовано ще Константином Великим. Син його Констанцій побільшив її

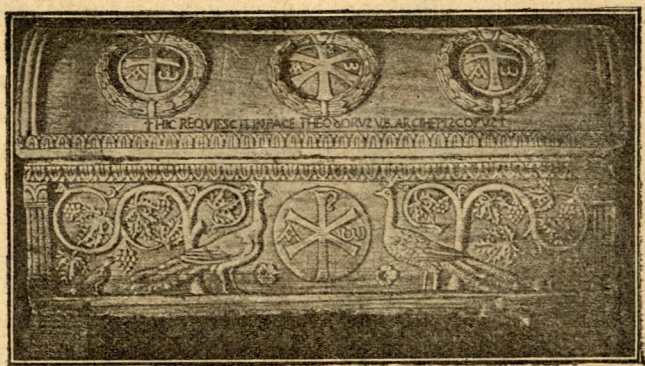
але через 74 роки підчас народнього заколоту, коли вислано було Івана Златоустого із Константинополю, вона згоріла. Імператор Теодозій відбудував її 415 року, а року 532, коли збунтувалися партії цирка, вона знов згоріла. Імператор Юстиніян задумав на її місці збудувати таку церкву гарну і розкішну, якої і на сьвітї ще не було. Сила прекрасного матеріялу, всякого різбленого мarmору було взято від старих поганських будов, а з Єфеса, Кизика і Троади приставлено було багато стовпів зеленого мarmору. 30.000 робітників працювало над її будовою під доглядом Антимія Тральського, Сидора Милетського і Гната.

(Рис. 118) План катедрисьв. Марка в Венеції.

Цемент для мурованя робили з мішанини вапна, ячменю з водою і кавалків дерева. В середині в церкві було 50 сіх. Склепінє бані було складене з тонкої цегли навмисне до того зробленої. В середині всю церкву було викладено дорогим різнокольоровим мarmором і золотом. Чотири престоли у вітатрі, сїдалища для сьвящеників і єпископів, дашки над престолами, все це було з чистого, масивного срібла і позолочене. Над дашками престолів були золоті яблота і в них крести теж з чистого золота. Головний же престол був емалевий, підставки престола і сходи із срібла і золота; але всього трудно перелічити. Для служби при церкві було поставлено 1000 кліриків. Збудовано її було за 16 років і 4 місяці. Але через 17 літ землетрус так її потряс, що частина бані упала. Виправив її внук одного з перших будівничих Сидір, і з тої пори вона й досї стоїть нерухомо. Але 29. мая (квітня) стар. стиля 1453 р. Турки здобули

Константинополь і обернули сьв. Софію на мечеть, а всі мозаїки її обтенькували вапном. Ремонт роблений братами Фоссаті в 50 роках XIX. віку, показав всю красу його колишню і вони зробили розкішне видане під заголовком „Aya Sophia“. Плян її штирокутний, близький до квадрата: 75×70 метрів. Вся структура, весь спосіб її будованя являють ся великим кроком вперед по зрівнянню з архітектурою дохристиянською і являєть ся ре-

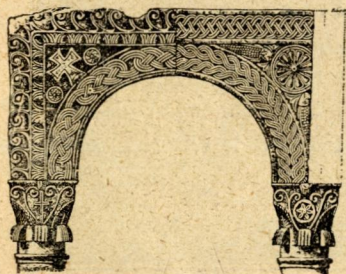

(Рис. 119). Гробниця сьв. Теодора в церкві сьв. Апполінарія в Равені.

зультатом самостійної візантійської творчости. Баня її має поперек 31 метр (15 сяжень) і тримаєть ся на 50 метрів над підлогою на штирох величавих луках (див. Рис. 116) і на вмурованих по кутах між луками вилучистих клинах (див. Рис. 80), котрі разом з луками утворюють круглий підмурок для бані. Баня трохи оплескувата, її височінь є всього третина діаметра, але завдяки тому, що в підбаннику (в підмурку для бані) пробито багато вікон, вона виглядає дуже легкою і ніби висить в повітря.

Луки обпирають ся на чотири грубезні сохи, над котрими стоїть цілий ряд менших сіх з чудово різьбленими головками (див. Рис. 117).

Вівтарня абсида, як звичайно, виступає поза основний плян і кінчить ся в горі полубанькою. В візантійських церквах було заведено також і бабники (гініконити); вони поміщали ся на хорах, котрі йшли попід боками між стінами і тими штирома великими стовпами на котрих тримають ся луки і баня (Р. 117). Ці хори піддержували ся прекрасними дорогоцінним колонами із різнокольорових марморів. В усіх стінах пороблено багато

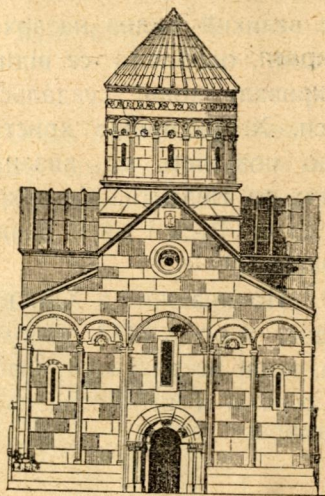
(Рис. 120). Лук Ціборія в церкві сьв. Юра у Вероні, лянгобардської роботи VIII. віку.

вікон, так що церква була дуже сьвітла. Майстат (іконостас) був зовсім низенький, власне була тільки перегородка, невелика мармурова стінка красно різьблена. На стінці було поставлено мармурові сішки з головками і гзимсами оздобленими різьбляними цвѣтами і голу-
бами. Зі сходу і з захо-

ходу (луки) були підперті полубанями, котрі утворюли закарелки розкішно орнаментовані мозаїкою. Сьвята Софія скоро стає зразком для всяких інших церков у всіх християнських народів, котрі були під впливом Візантії. Але окрім такої системи з одною банею, були і інші системи, між ними особливо розповсюджена пантибанна система, де бані ідуть навхрест як у венецькн храмі сьв. Марка (див. Рис. 118), або така, де штири менші бані стоять по углах хреста утвореного середньою банею і абсидами. Така система приняла ся на

Руси, а власне у Московщині. Були навіть системи, що мали 12 бань. В середині всі церкви бували розмальовані розкішними фресками, або покриті мозаїками. Престоли було оздоблювано перегородчастими емаліями византійського винаходу, секрет яких загинув разом з византійцями. Одна з найкращих емаліїв византійських є у сьв. Марка в Венеції, се так звана *Pala d'oro*, велика престольна дошка, де на золотім ґрунті з'ображено 83 фігури різних сьвятих і ангелів.

В склад орнаменту входили звірі, птахи рослини (див. Рис. 119 і 120), але все це стилізовано в особний спосіб, котрий правда трошки нагадує східню штуку передклясичної доби але не має того реалізму. Незвичайно богата фантазія в орнаментациї, різьбярстві і малярстві з мозаїкою на чолі, ніжність і делікатність в виконанню архітектурної думки все це підіймало византійську штуку так високо, що вона стояла для інших недосяжним ідеалом.

(Рис. 121). Патріярша церква в Анї в Арменії.

Треба ще згадати, що візантійські церкви не мали на собі дзвінниць, як напр. романські і готичні, навпаки звінниці ставлялись окремо і уявляли з себе високі вежі. Мусимо сказати теж, що в бідніщих звінницях вживали ся не дзвони, а била, клепала.

Сильні впливи Византії можна помітити не тільки на християнськiм сході і заході (див. Рис. 118), але також на магометанських державах, про що уже говорило ся попереду.

На Кавказі в Грузії і Арменії византійські впливи помітно уже з VII. віку до XII. віку, але тут грецька штука набула помітні відміни що зараз же видно на архітектурі (див. Рис. 121), наприклад на патріаршій церкві в Анї. Армянські і Грузинські церкви мали в свій час великий вплив на архітектуру суздальську на Москівщині, особливо се відноситься до прикрас, котрі покривали зовні суздальські і Володимірські церкви на Русі. X. вік приніс християнство на Русь, і само собою розуміється византійську архітектуру, бо віра йшла од Византії. Ся архітектура скоро розповсюднилася по Русі і ми її бачимо і у Києві і у Галичі і у Новгороді.

Починаючи з XIII. віку штука византійська занепадає, а року 1453 разом з державою зникла зовсім, коли не рахувати слабе жеврінне релігійної штуки на сьвятій горі Атосі (Афоні) де вона нині потрохи завмирає.

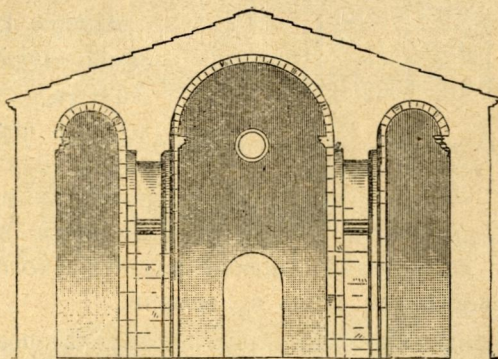

(Рис. 122). Головки сіх в церкві сьв. Амврозія в Мілянї.

Романська архітектура

(від X. до XIII. віку).

У різних народів цей стиль мав різні назвиська. Італійські історики романську архітектуру звали льомбардською, Англійці звали її саксонською, у Німців во-

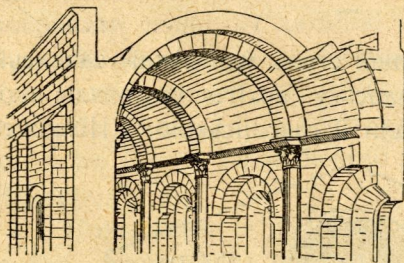

(Рис. 123). Перекрій церкви сьв. Гонорати в Ле-рінї. Тут видно жолобові склепіня в перекрою над усіма трьома кораблями.

на спершу звала ся византійською а тепер романською.

У всіх цих і подібних назвиськах не виключаючи навіть і терміну „романський“ либонь є тільки те спіль-

не, що кождий сиредньовічний нарід бачив в цім періоді архітектури якусь саомбутню національну переїрку, або національний розвиток стариннього християнського заповіту, котре в однім випадку просто названо „византійським“. Хоча всі ці назвиська тільки приближно правдиві, але все таки вони і простіші і ближчі до правди ніж загальне назвисько „романський“. Се є тільки вчена спроба з'ясувати штуку і показати її жерело. У Французів він був переходом до готицького пругастого стилю. Там пругастий (або готицький) лук утворюєть ся уже з 1150 років; і сей стиль роз-

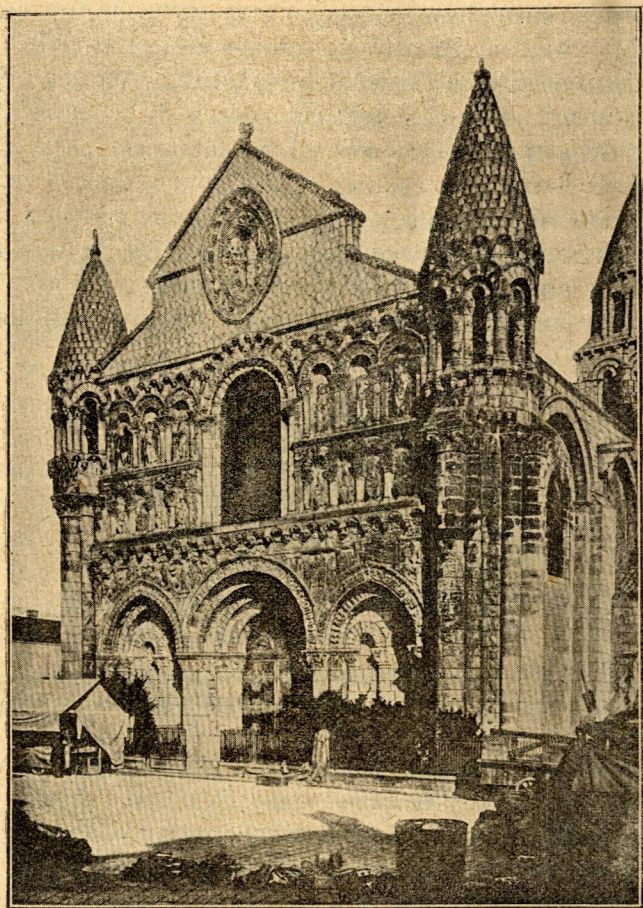

(Рис. 124). Жолобове склепінє з поперечними пругами.

винув просту систему старохристиянської базиліки до незвичайно пишної катедри Парижської Богоматери. Навпаки в самій Італії Ломбардський стиль хоча і рахуєть ся звичайно початковим романським, його ба-

тьком, але він стоїть в простій залежності від византійського, єсть рідна дитина византійського. Дуже пишно розцвів сей стиль в Германії.

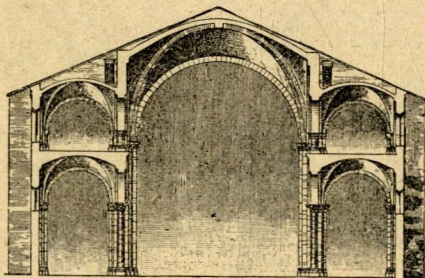
Старинна базиліка християнська в першій половині середніх віків була на заході зразком для архітектури релігійної, але з кождим разом, з кожною новою будовою до неї капля по каплі входили нові елементи, котрі довели її до блискучого розвитку в XII. віці. Початкова форма базиліки пізніше змінила ся, в тім змислі, що частина її призначена для клиру і для

(Рис. 125). Чоло катедри Богоматери в Пуатьє. З обох боків видно башти для дзвонів. З заду трошки видно башту над перехрестем кораблів подовжного і поперечного. Чоло оздоблено луками на сішках.

сьпіваків абсида була побільшена, продовжена і получила назвиско „хор“. Середній корабель бувало покрито жолобовими склепіннями (див. Рис. 123, 124),

поперечний корабель (трансепт) будовано так само і покрито тяж склепінням і церква стала мати форму хреста. Але сю хрестову форму не завше можна видіти зовні. Є багато базилік в Германії полудневій, Австрії і Угорщині, котрі на мають вигляду хреста. В середині була трибуна з баяндрасами котра звала ся „лекторіум“ бо з неї читало ся євангеліє. На кінцях хреста (власне кораблів) часто бували абсида. Згодом зник атриум (сіни), щоб дати більше місця для молящих ся, а натомісць остав ся тільки невеликий портік (ганок). З обох боків входу ставили ся дві башти звіниць, і відповідно до сма-

(Рис. 126). Перекрій Церкви сьв. Амброзія в Мілані. Тут видно перехрестні склепіння. Будова другої половини XI. віку.

ку північних народів не окроме від церкви, а в купі з нею, так що утворюали одну будівлю. Дуже часто стали вживати сохи, щоб трошки оживити високі стіни середнього корабля, і понад вікнами пускали гзімс т. є. горизонтальний пруг. Вікна були вузчі ніж в попередних базиліках. Такого-ж гатунку тільки трошки менші вікна були і в бокових стінах і в абсидах. В головній абсиді звичайно було троє вікон, а в бокових по однім. Масивне жолобове склепінє ще панує в XI. віці, але вже з'являєть ся перехрестне легче від простого жолобового (див. Рис. 126).

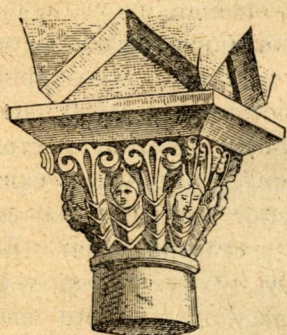
Доба між роками 1175—1250 зоветься перехідною од романського до готицького стилю. Будови сеї епохи ще багатші, ще кращі, ще поважніші ніж попередні. Христові походи познайомили західних християн зі здобутками східної архітектури. Так там тепер уже можна бачити лук гострий, лук подібний до підкови, лук оздоблений на зразок плетяної ручки з кошика; більші, або менші жолобки на сохах і добірніші форми їхніх головок. Але, що найважливіше, поліпшується конструкція покриття.

Діло в тім, що Нормани нападаючи на міста, палили між іншим і церкви, і тоді особливе легко горіли старі базиліки покриті деревляною стелею. Щоб запобігти сьому лихови, почали замість деревляної стелі вживати помянуті уже жолобові склепіння. Але ті склепіння були за важкі і завдяки своїй роспирній силі вимагали грубих стін і невеликого віддалення одної стіни від другої. Згодом в кінці XI. віку, архітекти дорозумілися вживати склепіння перехрестне, в котрім вага склепіння переходила на кути, а не стіни. Оставалося поставити в кутах, де перехрещувалися склепіння, міцні грубі сохи, та ще підперти їх, так званими контрфорсами (підпорами), і тоді будова повинна була прийняти більші, ширші і вищі розміри, і кращу форму. Таку систему видно на Рис. 128. Тут стінку в тих місцях, де чавить склепіння, зміцнено з середини вузкою високою сішкою, а з наружі стелею, котра впирається другим своїм кінцем в наружну стінку бокових кораблів. Під склепінням в стінці пророблено вікна, тай сама стінка несутільна, а в низу має проходи.

Ця конструкція стіни згодом перейшла в так званий тріфорій т. є. (трьох отвірник) дуже

любимий готицькими майстрами. Але в романській архітектурі склепіння ще за важкі, вони в перекрою дають круглі луки і не підіймаються так високо над помостом як готицькі. Самі стіни і сохи, ще за грубі і за важкі, система підпор ще непевна несмілива.

В подробицях, в прикрасах помітно теж великий крок вперед в порівнянню з базилічним стилем і капітелям сіх і т. д. (див. Рис. 199). Капітелям (головкам)

(Рис. 127). Головка сохи з церкви в Гернроді XI. в.

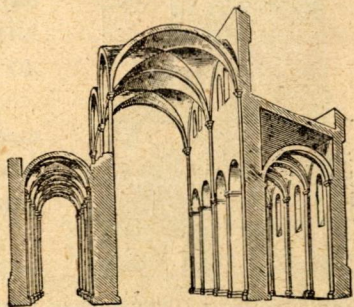
сіх надається форма дуже розмаїта якраз навпаки формам античним захоловисим (див. Рис. 122). Правда у Франції і на Рейні ще вживали капітелі коринтські. Виникають також капітелі на зразок чарки, або куба. Пізніше на них вирізьбляють листя, людей і зьвірів, нижня частина капітелі набирає нового характеру: до старого кручаного калачика добавляється квадратний камінець з листочками і зьвірячими

або чоловічими головками (див. Рис. 122 і 127). Різьбляна „пошивка“ з перехрещених лучків має в собі щось своєрідне. Башти, що панують над будовою надають їй вигляд суворий поважний і досить часто трапляється так, що над тим місцем де подовжний корабель перехрещується з поперечним, підіймається баня, або третя башта вісьмокутня (див. Рис. 125). В центральній місці чола (фасади) між двома баштами пробито двері і на одвірки звернено здається всю увагу майстра, щоб оздобити їх. Характер оздоб самий різнородний. Тут можна бачити і квіти, і листя, і стебло, і постаті людей і зьвірів, і всякі страхіття, чудні пуга-

ла — продукти, уяви і символізму північних народів. Над дверима в чолі пробито велике вікно, часом кругле, тогді воно зветь ся рожею. Одною з властивих романському стилю прикрас, був ніби поясок, котрий йшов вище дверей і нижче рожі, і складав ся або звичайне з невеличких сішок, або з яких інших прикрас. Сї прикраси можна видіти також і на суздальських церквах в Москівщині.

Ми уже спочатку помянули, що не дивлячись на деякі спільні властивості і ознаки, трудно говорити про систему романської архітектури в такім стислім змислі, як напр. про грецькі клясичні стилі, або про византійський, або готицький. Завдяки сьому трудно сказати де, серед якого народу він раніше повстав.

На французькім ґрунті, визначають ся провансальська школа, котра

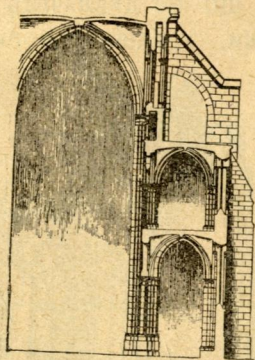
(Рис. 128) Перехрестне склепінне найпростішої форми.

тримаєть ся галло римських заповітів, вживає жолобове склепінне. Кращі її твори суть чоло Saint-Gilles і церкви сьв. Трофима в Арлі (початок XII. в.). Тулузька школа і Овернська незвичкайно блискупа.

Бургундська школа з орденом монахів Клюні на чолі, відома нахилом до величності. Церква клюні, збудована від кінця XI. до початку XIII. віку була 171 метр довга, нині не існує. Оригінальна школа, твором котрої є Собор Богоматери в Пуате, (див. Рис. 126). Тут всю увагу звернено на прикраси чола. Те саме можна сказати про церкву в Ангулемі.

Поза Францією найбільш оригінальною являється романська архітектура в Германії, зі своїми спокійними трохи сумними формами і величезними розмірами. Церкви в Шпейері в Майнці і Вормсі, а також деякі в Кольоні, уявляють з себе чудові зразки романської архітектури.

Тут дуже влучно винайдено конструкцію склепіння, і з незвичайною ясністю виявився нахил середньовічної архітектури з допомогою простовісних ліній зясувати настрій християнської релігії, завше звернений до гори до неба.

(Рис. 129). Готицька система підпор. (Перекий катедрі в Нойоні).

Нормани вводять романську архітектуру в Англію, і ввозять туди зі своєї батьківщини архітектів і мулярів.

Що до Італії, то тут найперше стиряться в вічі провінціональні відміни. Верхня Італія, Тоскана, Рим, Південна Італія і Сицилія, живуть

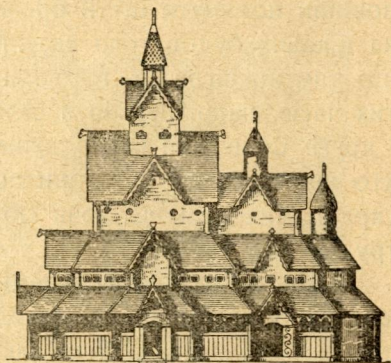
кожна окремішнім життям і дуже мало з собою стикаються. Германці, Византії, Сарацини і Нормани заволоділи окремими провінціями, селилися там, і вносили свої впливи в італійську штуку, котра одночасно з сим не переставала черпати з тих жерел штуки, котрі оставив в спадщину старий Рим в своїх звалищах і руїнах. Через се повсталася така дивовижна різноманітність італійської архітектури середніх віків.

Верхня Італія з Міляном на чолі через весь час змагається з Германськими і Гальськими впливами, і тому зверху форма тутешніх цевков найбільше на

тадує північну, склепінне з'являється тут уже в першій половині XI. століття. Але звінця проти звичаю північних народів стоїть окреме від церкви. Тай склепіння буває не завше, навпаки часто будуються базиліки з пласкою стелею, навіть в початку XII. віку, коли будові треба надати великі розміри, напр. церква San-Zeno у Вероні. — Але церква св. Амвросія в Мілянї (XI. віку) уже має склепінне.

Нижшня Італія, котра завше була під чийми небудь чужими впливами, оригінальної фізіономії не має.

В Сіцилії можна помітити багато різних стилів, в залежності од різних культур. Колись сей острів був грецька, а потім римська колонія: в VI. віці вона залежала від Візантії; в IX. віці її завоювали Араби, а в кінці XI. віку взяли в свої руки нижнеіталійські Нормани. Таким чином тут зійшлися до купи штири

(Рис. 130). Дерев'яна церква в селі Гітердаль в Норвегії XIII. віку.

чинники, котрі оставляють свої впливи на архітектурі. Основним пляном служить базиліка (римський елемент). Од Візантії перейшов звичай накривати будову банею, і вживати мозаїку. Араби принесли з собою гострий лук і скаписті прикаси, а Нормани научили будувати вежи над чолом церкви. Одна з найліпших церков сього гатунку в Сіцилії, се катедра в Палермо недавно ушкоджене землетрусом.

Равена завше носила характер византійський, так само і Венеція в середні віки являється нїби визан-

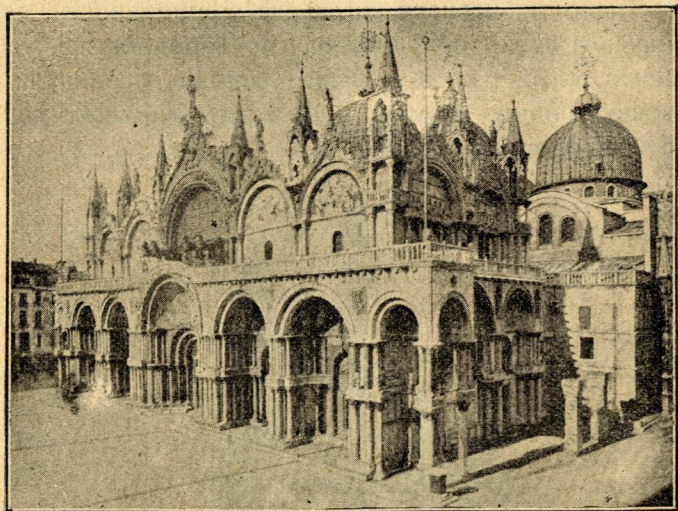
тійським містом. Знаменита церква св. Марка в Венеції, котру заклав у X. віці дож. Петро Орсеольо збудована византійськими будівничими по византійським планам. Правда скінчено її було в кінці XI. віку, а ще цізнніше вона набула всякі гостроверхи башточки і інші прикраси, котрі більше нагадують готицький стиль (див. Рис. 131). Нинька ся церква робить незвичайно чарівне, дивне вражінне як зверхним, так і внутрішнім своїм виглядом.

Хоча про північні сторони ми уже згадували, але повинні помянути ще й про Норвегію, котра має скілька цікавих будов того часу. Між иншим цікаво згадати що там зберігли ся і до нині деякі деревляні церкви тих часів, напр. церква в селі Гітердаль (див. Рис. 130), і другі. Сі церкви мають дуже оригінальний вигляд і де-хто навіть гадає, що вони подібні до колишніх наших українських церков, хоча сю схожість, правду кажучи, трудно там найти.

Що дотикаєть ся оздоб, то романська архітектура з початку як і старинні базиліки, давала широкий простір для малярства, бо великі стіни давали можливість широко розвернути ся маляреві, але згодом, коли конструкція зробила ся легча і сміливіша, коли стіни дали місце сохам і великим вікнам, місце малярства займає різьбярство навіть і в середині церкви, не кажучи уже про оздобу чола, де завше панувало різьбярство, котре не боїть ся ні погоди ні інших перешкод, страшних для малярства. Сюжети як малярства так різьбярства були головним чином історичні. У виконаню різьблених оздоб помітна залежність як од Риму, так і од Византії, але згодом романські оздоблювачі стають на більш реальний ґрунт, і в кінці XI. віку надають як почасти зьвірам, так особливе рослинам зовсім реальні форми.

Проте і тогді часто фантазія артистів під впливом клясичних письменників сплутувала форми людські зі звірячими і надавала їм фантастичні форми, наприклад в різьбляних пасмах на пошевці і головках сіх.

Під впливом Византії на заході, розвиваєть ся теж смак до ювелірних річей, напр. до емалів. Особливо

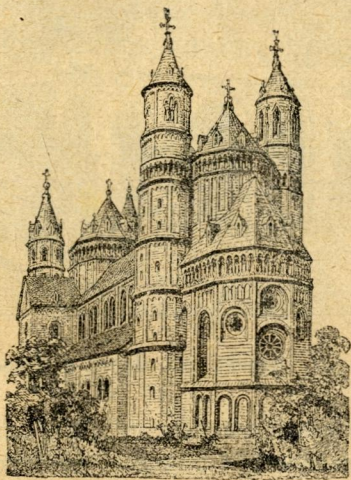

(Рис. 131). Церква сьв. Марка в Венеції.

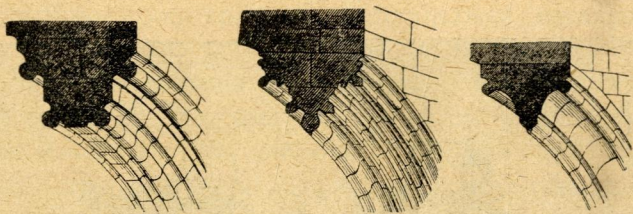
імпонувала византійська перегородчата емаль, котра робила ся в той спосіб, що в золоте пуделко, на котрому золотими листочками, положеними на сторч, означені були головні риси лица, одежи і т. п., насипалося відповідні кольорові порошки, і все потім розпікалося на огні, сплавляло ся і давало в результаті чудові образки. Зразком такої емалі є, помянута уже, Pala d'oro

у церкві сьв. Марка в Венеції. Але Византійці тримали секрет у себе і потім він загубив ся, не перейшовши на захід. Західні-ж народи самі того дійшли в інший спосіб.

В X. віці романські архітекти винайшли живопись на віконнім шклі, котра щораз більше розвивається, і заміняє собою малярство на стінах. Таким чином штука, або ліпше техніка, завмираюча на сході, йшла з відтіль на захід, поширяючи ся там, що раз тратила в своїй фантастичности, навпаки вигравала в природности, пристосовувала ся до природи, як і до народности і, увійшовши в плоть і кров північних народів, розвинула ся в яскраву, пишну готику, про котру ми маємо говорити в слідуючій розділі.

(Рис. 132). Катедрa у Вормсї.
Німецько-романський стиль.

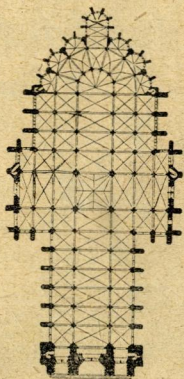

(Рис. 133). Перекрої готицьких пругів; перше з церкви Паризької Богоматери (1200—1230 р.), друге з церкви в Нарбоні (1340 р.), а третє з церкви св. Северина в Парижі (1400 р.).

Готицька або пругаста Архітектура.

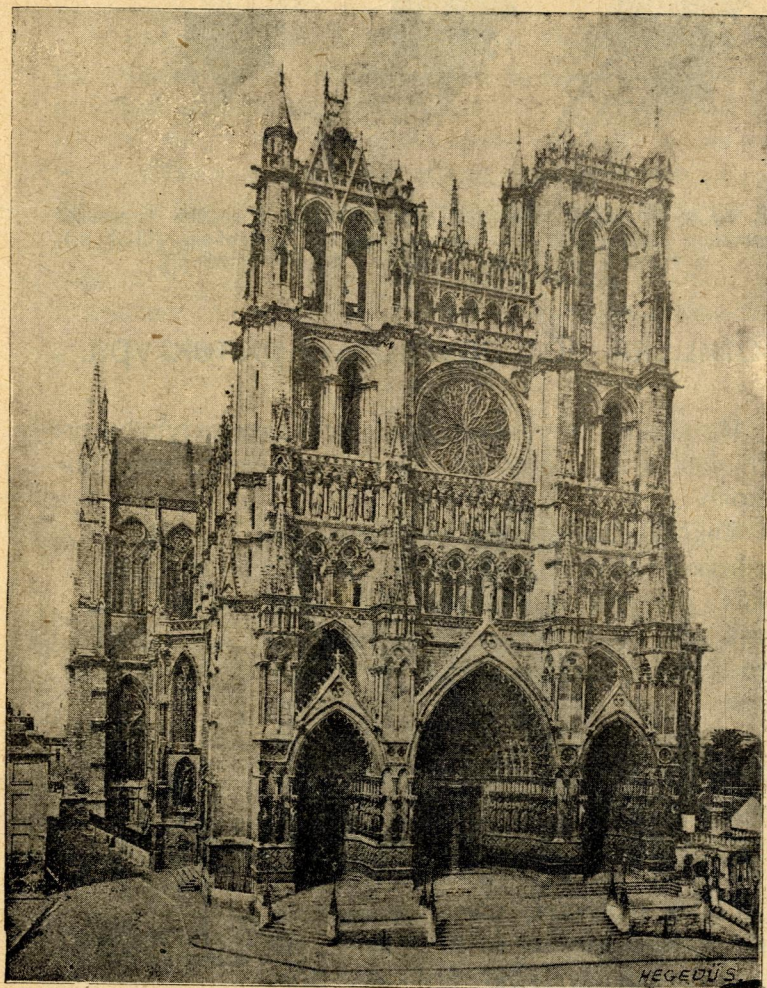
Назвисько „готицька“ надали сій архітектурі і штуці Італійці в XVI. віку, але зовсім несправедливо і помилково.

Виховані на зразках клясичної і византійської штуки, звикнувши до їхніх м'яких контурів, кругловастих і вигинистих рис, вони не могли переварити гостролукої, стрільчастої і кутковатої форми і дали їй назвисько готицький, що по їхньому означало все одно, що дикий, варварський. Ся архітектура з'явилася с початку навіть зовсім не в готицьких (німецьких) сторонах, а у Франції в Парижі (катедра Богоматери), являє собою льогічний розвиток Архітектури романської, а в старовину так і звала ся французькою штукою. Вона

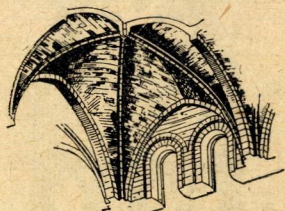
(Рис. 134.) Плян катебри в Аменї.

як найкраще відповідає пробудженню молодого народу, коли він почув свої власні сили, захтів іти своїм влас-

(Рис. 135.) Кате́дра в Амені́.

ним шляхом. Не тільки для народу її вимріявшого, але й для кожного ся архітектура останеть ся, на завше захоплючою душу, чарівною. Для тих часів, для того народу готицька церква була книжкою без слів, таємничою книжкою, буквами, або лучше сказати, ієрогліфами котрої були нещислені стовпи і пружки, сохи і стрілки, гострі, стрільчасті луки і пругасті склепіння, якісь незрозумілі квітки, цілий ліс не то дерев, не то живих істот, групи сьвятих і мучеників, цілі сцени їхнього життя і мук. Ця книжка не читала ся, не оповідала, але давала настрій, тягнула до Бога, підіймала і огрівала сіре буденне жите. Се була казка таємнича, чудова байка, вимріяна в довгі зимові вечері серед гострощетинних, вічно зелених лісів, засипаних горами снігу. Її вимряв північний нарід ще не розбещений, як південні, не розімлілий, а сьвіжий, бадьорий, певний в собі, в своїх силах. Фантазія ся чарівна і принадна, могутня і імпонуюча, але всеж таки вона казка і мрія, а не дійсність, не життє. Так, се не була дійсність, бо життєва дійсність була гірка, тяжка і гнітюча, сумна і непросьвітна, а правда, любов, братерство, символи котрих завше густо різьблено по катедрах, були ще далеко, марились, манячіли десь в пітьмі грядущих віків. Ся пражда, се братерство було казкою; щастя людське, любов були тільки принадою мрією, вилискуючим з мороку і знову зникаючим маревом. Архітектура і штука тодішня зуміли все се втілити в своїх церквах-соборах, розповідати, нашептувати своїм богомольцям. Увійдїть в готицький храм і ви зараз почувте сей таємничий шопїт,

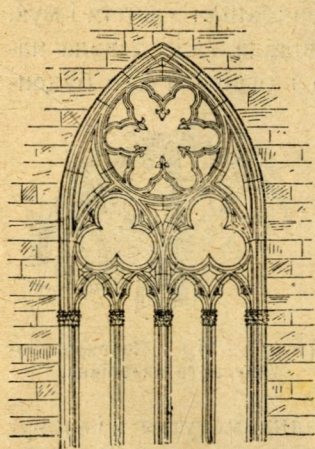

(Рис. 136.) Перехрестно-пругасте склепіння.

ви відчуєте сей захоплюючий ідеал, він існує десь тут близько коло вас, над вами, невловимий між сими сплутаними і переплутаними пружками, листями, стеблами, сішками, замріяними постатями, він стелить ся десь високо під гострими стрільчастими луками і пругастими склепіннями. Сей храм, се ціла епоха, тут вилляв ся епохальний настрій народа і навіть цілих народів, народів молодих, дужих, вражливих, багато обіцяючих. Перед

ними стелеть ся шлях, хоча ще не вбитий, але певний і твердий.

Суть готицької архітектури найліпше виявила ся в катедрі (соборі). Плян церкви остав ся майже такий самий, як і в романській церкві, тільки поперечний корабель (transept) значно побільшив ся, так що плян поземий часто має форму латинського хреста. Притім сей поперечний корабель сам був розділений сішницями (рядами сіх) на скільки кораблів. Хор поширив ся ще більше ніж в романських церквах, (див.

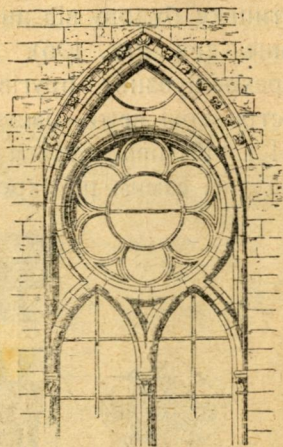

(Рис. 137.) Готицьке вікно з Амєнської катедральної церкви.

Рис. 134), і мав в собі кілька закапелків, з котрих середний присвячений звичайне Божій Матері бував незвичайно розкішно прикрашений. Чоло мало три двері, одвірки котрих були гарно оздоблені різьбою і такі глибокі, що уявляли з себе цілі ганки (портали). (Рис. 135). Нижній поверх відділяв ся від верхнього різьбляною горизонтальною галерією, як і в романським стилі (див. Рис. 135). В верхнім поверсі на чолі звичайне було ве-

лике кругле вікно (рожа) котре мало часами до 18 метрів поперек, а по боках теж величезні вікна, котрі доходили до самого склепіння. Рами віконні були красно різьблені на зразок трилистників, трикутників і т. п. (Рис. 137), 138), а шкло складалося з різнокольорових кавалків і уявляло сцени з життя святих, з Святого Письма, з різних релігійних легенд, а часом навіть і з життя міщан того міста, де була церква. Особливе часто се трапляється у Франції в XII. віці.

Під луками, на котрих тримається галерія, часто містяться статуї. Далі в горі йдуть дві вежі звінці, покриті маленькими струнками пірамідами, штилями і різними іншими прикрасами. На причілках з боків видно цілий ліс всяких підпор (контрфорсів), луків, маленьких шпичастих веж і т. п. Рис. 149. Сї підпори дають змогу підняти так високо склепіння і тримати його на тонких сохах. Над перехрестем кораблів ставлялося високу тонку вежу (Рис. 149).

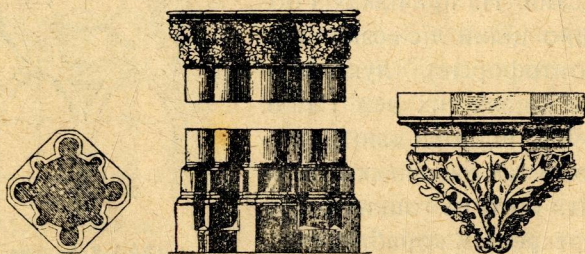

(Рис. 138.) Готицьке вікно з Реймського катедрального собору.

В середині вражає глядача незвичайна висота склепінь, в Амені вони мають 43 метра (20 сажень), а в Бове 48 метрів (23 сажень), котрі тримаються на високих тонких сохах. Сї сохи дуже міцні, але не мають тяжкого вигляду завдяки тому, що покриті простовісними пругами, або полусішками (див. Рис. 139). Само склепінє незвичайно лехке, бо вся вага його тримається на перехрестних пругах (ogive), (див. Рис. 136). В се-

редині бічні кораблі часто ділять ся на два поверхи. В нижнім поверсі між сохами перекинута луки, котрі тримають на собі галерію (тріфоріум). Сей тріфоріум іде часом попід стїнами кругом всеї церкви. В самій горі пробито величезні помянуті уже вікна. Хор в XIII. віці часто відгорожував ся від передніх нефів високою перегородкою. Як головний закарелок, так і вівтар було незвичайно розкішно різьблено.

Таким чином головними рисами, котрі відріжняють готицьку будову від інших, є перехрестно пругасте склепінне (див. Рис. 136), постійне вживане гострих луків, перехрещуванне пругів; підпорні луки (контрфорси), гостроверхі вежи, башточки, високий шпиль над (Рис. 144 і 149) перехрестем кораблів, котрий відповідає бані над тим самим перехрестем в романськїм стилі і т. п.

(Рис. 139.) Готицька соха і її перекрій. З правого боку звірник (клин або замок), котрий зворує (зв'язує) собою перехрестні пруги в склепінні.

Взагалі в сій архітектурі упорядковано, зведено до купи в стройній системі все те своєрідне, що витворили середні віки.

Що до оздіб, то вони були всякі, була і різьба було і мальовило і помянуті кольорові вікна. Мальовила було не багато і воно містило ся головним чином на луках, склепіннях і на зубчиках головок на сохах,

на всіх вершках і шпичках. Орнаментация різьбярська характеризується тим, що окрім рослин і серед рослин виринають якісь дивовижні символічні звірі, дельфіни то що. Там можна бачити поганського фавна, причавленого вагою стіни, там всяких демонів страшно скривлених; дивлячись на них, здається неначе вони напружують всі свої сили, щоб вирватись з під церкви, котра чавить їх своєю вагою і сьвятістю. В інших місцях, особливе на ганках і в середині, в хорі стоять всякі сьвяті, ігумени, чернці (монахи), єпископи, або праотці, пророки і т. п. (див. Рис. 144). Там надгробки з вирізбляними над ними статуями пап, кардиналів і взагалі тих, що поховані в криптах сеї церкви. Різьба оздоб з го́дом міняється. Так скажемо, в початку стрічалося багато рослин, але в формах ще не розвинених; рож (троянд) не було напр. в пору Филипа Августа, а були тільки бубляшки рожеві, потім згодом з'являються повні рожі і інші рослини, і то уже в іншій ніж попереду стилізації, Колишні старовірні моделі, стилізоване листе римського або византійського стилю зникло, натомість різьбярі звертаються до рідніх дібров, а то і городів. Тут можна видіти північні рослини, дуб (Рис. 140), ясень, будяк, папороть, навіть кучерява капуста служить моделями для оздоб, котрими покриті бувають головки сіх, хрести, гострі кінці веж і т. п. Рис. 140 і 141.

(Рис. 140.) Готицька головка сохи.

Що дотикаєть ся символики готицької, то її можна з'ясувати так: небо, зорі і ангели на склепінях символізують собою небеса. Виноградні стебла і льви суть символом віри, рожі (троянди) і пелікани (птиці, що кровю своєю годують своїх дітей) знаменують святу любов і жалість, плющ і собаки — вірність, ягнята — слухняність перед авторітетом церкви.

Готицьке різьбярство в постатях доходить в XIII. віці особливо у Франції найбільшої своєї слави. Деякі різьбярі тих часів дійшли незвичайної гармонії в композиції цілого, в простих, правдивих, делікатних формах

(Рис. 141.) Готицька капітель (головка сохи з прикрасами на зразок дубового листа).

вони здійснили найвищий ідеал. Тоді французька штука з'уміла замінити всякі шаблянові традиції природною правдивістю і зовсім опанувала технікою в виконанню своїх гадок і завдань. В плакорізьбах і статуях типи і рух вражають глядача своєю правдивістю і незвичайною драматичною експресією. Стінне малярство, завдяки тому, що стіни готицьких будов, окрім феодалських замків, майже зовсім були заняті вікнами, не могло розвивати ся так, як різьбярство, але й воно дає зразки

чудової живописі особливо на вікнах. Образи на вікнах складали ся з маленьких кавалків різнокольорового скла, злучених між собою оливом. Готика дійшла в сій штуці незвичайної умілости, найліпшим зразком котрої може служити церква Sainte Chapelle з XIII. віку

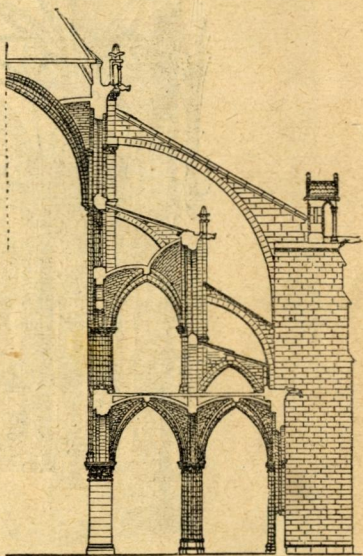
в Парижу. У верхнім поверсі стіни майже зовсім зникли і замінилися різнокольоровим шклом, так що глядачеві здається, по словам їдної легенди, ніби вони вибудовані із світла.

Початкова доба готики з її величавою простотою припадає у Франції на XII. вік, коли повсталася „Notre Dame de Paris“, катедри в Амені, в Шартрі; в тринадцятому віці готика дійшла до найбільшого розцвіту своєї найбільшої слави і здобула собі назву яскравої або промінистої (le gothique rayonnant);

тогді збудована церква Sainte Chapelle (сен Шапель) в Парижу. В XIV. віці архітекти готичкі, ще тримаються на висоті свого завдання, але XV. вік приніс уже манірність і ніби знеохочене до величавих будов, кохаючись більше в каплицях та приватних будинках. З того часу відомі церкви „Saint Ouen“ в Руані, св. Цецилії в А'ьбі, вежа св. Якова в Парижу і інші.

Поруч з церковною готикою іде і світська, як напр. замки-кріпости, міські магістрати, ринки і приватні будинки.

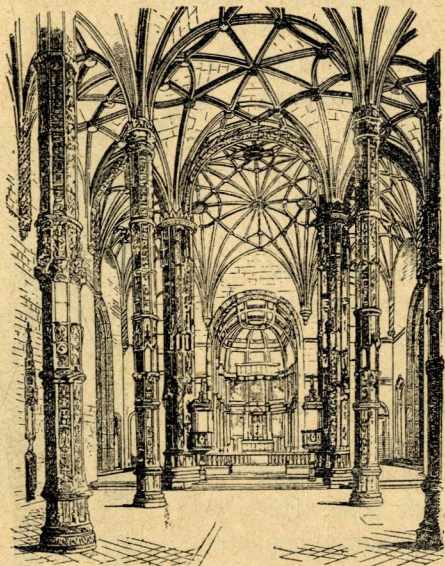
Замок середньовічний трохи нагадував римські фортеці, але згодом поліпшився його плян і в XIII. віці він являється зовсім закінченою, могутньою кріпо-

(Рис. 142.) Система контрфорсів в соборі Богоматери в Парижі.

стю. Будовано тоді бувало його так. За широкою фосою обведено частоколом, іде грубий мур з богатою вежами. Рис. 146.

Верх теї мурованої, або складеної з каменя стіни було докінчено зубцями, зза котрих стріляли стрільці. Часто вежи і стіни мають в горі поширення з дірами, з котрих можна було вигідно кидати важке каміне на здобувачів, коли вони підходили під саму сті-

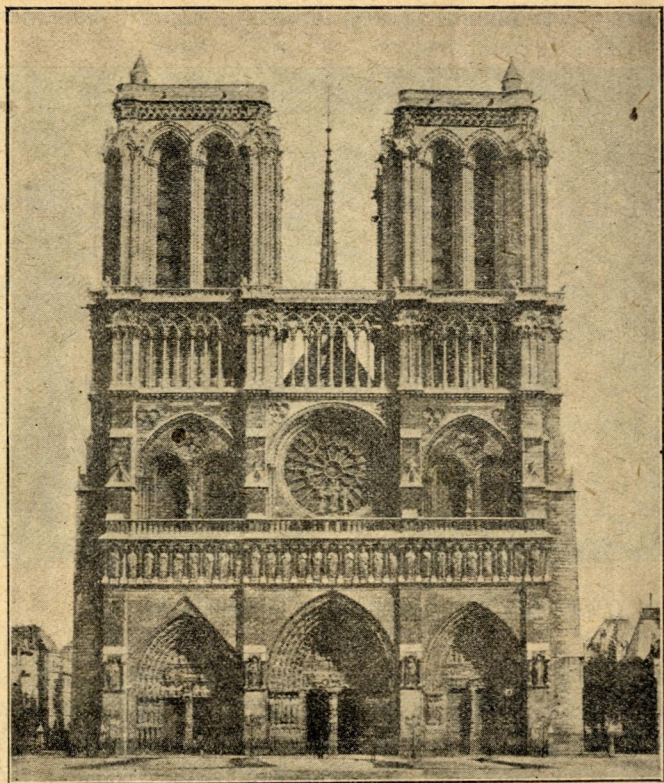

(Рис. 143). Собор в Белемі в Португалії. Пізня Готика.

ну, щоб її підкопати. По обидва боки брами, до якої можна було перейти по підйомному мосту, стояли грізні вежи. В середині замок мав два двори, і передній відділяв ся від внутрішнього великим валом. Передній було занято майстернями, а у внутрішнім містили ся мешканя самого хазяїна і його челяди. Тут же була

замкова вежа (donjon), котра мала скілька поверхів і була обкопана широким ровом. В ній хозяїн міг витримати послідню облогу.

Самими грізними замками того часу були: замок Гайляр в Нормандії і замок Кусі (XIII. в.), вежа котро-

(Рис. 144.) Катедрa Богоматери в Парижі (Notre Dame de Paris). го була 55 метрів (77 аршин) висока і 30 метрів (42 аршин) мала поперек, а стіни її були 7 метрів (10 аршин) грубі.

Така сама система оборони була і по містах. Стіни в Aignes-Mortes в Каркассоні дають нам оригінальні зразки воєнної архітектури XIII. віку. Навіть монастирі бували часом добрими кріпостями, напр. аббатство в Mont Saint Michel.

Мійське будівництво також не відставало від церковного. Тоді розвиток королівської влади забезпечу-

(Рис. 145.) Внутрішній вигляд катедрі в Ексетері.

вав порядок і добробут, а розвиток муніципального життя по містах, завдяки корпораціям (товариствам) ремісників і купців, збогачував населенє і розвивав його діяльність. С початку населенє брало ся охоче до будівлі церков, катедр, котрі вони вживали не тільки до служби божої, але рівнож і для зібрань на громадські наради. Сим обясняєть ся захопленє, з котрим с початку міщани будували свої катедри, котрі виростили

неначе з землі і панували над всім містом. Але згодом декотрі з них закінчувалися дуже мляво, або й зовсім бували недокінчені: часом захоплене, з котрим починали міщани будувати, проходило, і вони починали будувати собі власний громадський дім — ратушу, і катедрою уже цікавилися менше.

Головною частиною ратуші була дозорна вежа, на котрій висіли дзвони, щоб скликати міщан на сход. Там же були велика зала до зібрань, архів, містилася там також гвардія і тюрма.

На чолі ратуши був високий ганок, звідки члени магистрату могли промовляти до народу зібраного на площі. З таких ратуш відомі в Брюселі, де вежа має 114 метрів (53 сажень) високости, і в Лювені, обидві з XV. віку. Також трапляються чудові криті ринки, котрі служили тоді центром торгівлі, напр. в Брюге, в Іперні з XIII. і XIV. віків.

Окрім громадських будинків приватні теж часто визначалися своєю красою і вигодами. Хоча середньовічні міста мали криві і вузькі вулиці, проте більша частина ремісників і купців мали дома вигідно побудовані, гарні і мальовничі, а багаті міщани часом жили в справжніх палацах, напр. дім Жака Кер в Буржі XV. віку, котрий існує і нині і не був жадним винятком. Прикраси приватних будинків були такі самі, як і на церквах.

Ми уже сказали, що пругаста архітектура виникла на французькій ґрунті. Ще р. 1150 показалися перші паростки цього стилю в катедрі паризької Богоматери і св. Дениса, а після р. 1229 він почав розростатися і на берегах Рейну серед німецької, справді готицької людности, імям котрої його пізніше охрестили Італійці. Там він ще довго мусів змагати з аркою масивною,

поки не переміг її і з р. 1275 аж по 1350 сей стиль панував у всій західній Європі. Се була пора його сили, слави і чистоти. Пізніше між рр. 1350 і 1500 він хоча панував ще у всій своїй силі, але попередня чистота, розміркованність і строго підвищений настрій замінилися якоюсь примхливістю, котра не відповідала уже справжньому релігійному настроєві. Тоді пругів робили там занадто багато, (Рис. 145) звірники або замки, котрі замикали собою перехрестно-пругасте склепінє, поступово роблять ся довшими, витягають ся, прикрас теж занадто багато, а сохи стають незвичайно тонкі і високі. Осібність німецької готики головним чином виявила ся в нахилі до гостроверхих веж на чолі церкви, а не до тупих, як у Французів (див. Рис. 147).

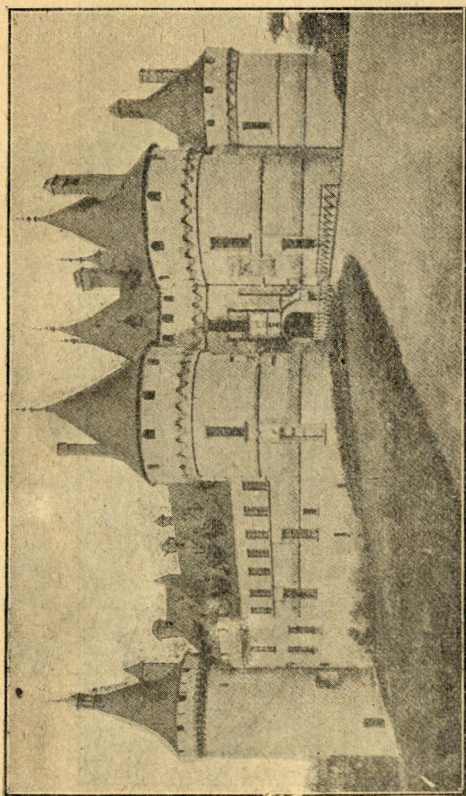
Першою великою будовою німецького пругастого стилю, плян котрої було позичено у Французів, була катедрa в Кольоні. На її чолі стоять дві височезні шпичасті вежі, котрі надають їй німецький характер. Друга будова, катедрa в Штрасбургу, роблена архітектором Ервіном фон Штайнбахом (умер 1318 р.).

Він власне тільки почав чоло оздоблене рядами лучків на сішках, серед котрих красно виділяється десятиметрова розета. Височінь його вежі 135 метрів ($63\frac{1}{2}$ сажень). Сю вежу (одну тільки) (див. Рис. 145) збудовав Іван Гольц в Кольоні.

Між іншими в німецьких землях, славна катедрa св. Стефана у Відні висота її вежі 130 метрів (61 сажнів).

В Бельгії готицька архітектура пишно розвивається. Там є скільки чудових величезних катедр, напр. св. Гудули в Брукселі, її хор збудовано року 1273, а скінчено саму тільки в XV. віці, катедрa в Турнаї, рівна з Кольонської, катедрa в Анверсі має вежу 142 м. будова-

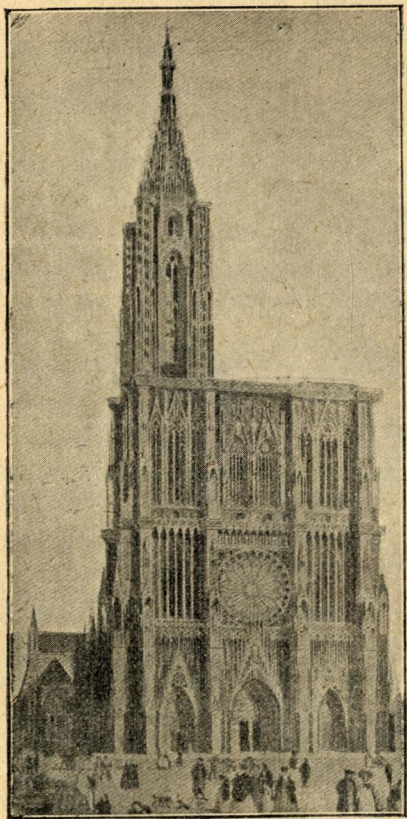
но її од р. 1442 по 1518 р. Там же найбільше розвинене муніципальне життя викликало будову красних ринків, магістратів і т. п., напр. торгівля в Іпернії, збудована 1342 р.

(Рис. 146). Замок Шомон у Франції.

На Угорщині ввів готику помянутий уже Француз Вілям де Гонкур. Серед Чехів і Поляків також прийняв сей стиль. В Празі Собор і кілька башт визначають свою красою. В Данії і Швеції багато красних бу-

дов готицьких. В Англії славні Вестмінстерське аббатство, Брістольська катедрa, катедрa Вінчестерська і інші. Еспанія і Португалія дали свої відміни в готиці,

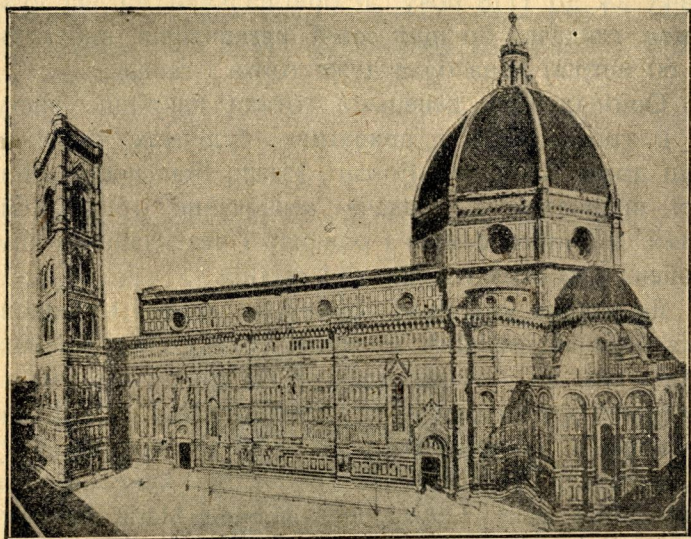

(Рис. 147.) Штрасбурська катедрa.

в залежності від впливів мавританської архітектури. Славні катедри в Толедо, Севілі, Бургосі, Барцельоні і в ін. (див. Рис. 143).

В Італії готика мала великий вплив, але переважно тільки у північній частині її, у Льомбардії. Мілянська готицька катедрa, вся збудована з білого мармору останеться на завжди чимсь незрівняним і по великості і по своїй красі.

Але Італійці внесли тут стільки свого, що ця будова мусить стояти осібно од звичайного готицького шаб-

(Рис. 148.) Флорентійська катедрa s. Maria del Fiore і звінця.
(Будова Брунелескі).

льону північних народів. Головне, що виділяє її з поміж готики інших народів, се відсутність веж на чолі. Так само побудовано і інші льомбардійські катедри, напр. в Сієні, в Орвієто, в Віченці; церква SS. Giovanni e Paolo у Венеції теж без веж, але у неї замість тоненького шпичака над трансептом (поперечним кораблем) пі-

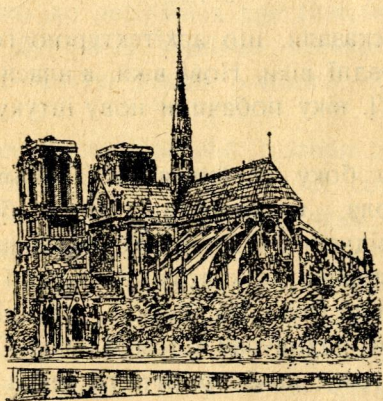
діймаєть ся широка баня, крита на зразок бань сьв. Марка.

Венеція витворила свій оригінальний комбінований стиль, куди входять елементи переважно готицькі і мавританські з домішкою інших. Одною з найстаріших венецьких будов на рівні з церквою сьв. Марка, була звінниця, котра стояла на площі сьв. Марка і упала 1902 р. Будовано її дуже довго, а власне від кінця X. віку аж до 1178 року. Її оригінальний вигляд дуже вражав глядача, бо при своїй незвичайній високости (98, 60 метрів) вона була дуже тонка і гарна.

Оригінальність венецької готики найліпше виступає в громадських і приватних будинках, як напр. палац дожів, Ca' d'oro, Foscari, Pisani, Franchetti і інші, котрі принадажують глядача незвичайно граціозними рисами віконних сумців і одвірків і незвичайною комбінацією елементів готицьких і східніх.

Як раніше уже було помянуто, середня і південна Італія була під меншим впливом готики, ніж північна, проте і там ми бачимо деякі гідні подиву монументи готицького характеру, напр. катедри в Пізі і Сієні і ин. У Фльоренції такими пам'ятками були „Palazzo Vecchio“, т. є. магістрат побудований архітектором Арнольфом ді Камбіо біля року 1298, і церква Santa Maria del Fiore викінчена славним архітектором Филиппом Брунелескі в початку XV. віка, котрий власне вибудував величезну її баню 42 метри широку і 50 метрів високу (див. Рис. 148). Гадка будувати сю церкву належала готицьким майстрам тої школи, котра будувала катедри в Пізі і Сієні, бо майстрі, котрі будували її від 1350 року уже викінчили стіни, бічні прироби і ті штири стовпи перевазані луками, на котрих власне тримаєть ся баня. Ідею сеї бані у всякім разі перенято не від клясичного Риму

з його пантеоном, де баня тримаєть ся на круглій стіні, а скоріще од Византії, де баня сьв. Софії також обпираєть ся на штири луки. Відповідно італійському смаку тут, як і у всіх інших церквах італійських нема веж на чолі, а звінця дуже красною вигляду стоїть окреме, див. Рис. 148. Ся церква була ніби останнім завмираючим акордом італійської готики, бо той самий Брунелескі утворив скілька прекрасних будов зовсім иншого характеру, котрі належать уже до штуки відродження, про котру ми будемо говорити в слідуючій розділі.

(Рис. 149.) Церква Богоматери в Парижі. Вигляд з затилку.

(Рис. 150.) Ренесансові прикраси на пошевці.

Архітектура відродження (ренесансова).

Ми вже сказали, що архітектурою готицькою закінчилися середні віки. Нові віки, а власне друга половина XV. і XVI. віку побачили нову штуку, почули нові думки.

З одного боку зруйнування Турками 1453 року Константинополя нагнало в Італію багато Греків вчених і досвідчених в штуці, котрі перенесли з собою в Італію замилене до класичної штуки і науки, з другого боку і самий ґрунт італійський, повний всяких руїн класичної доби, виховував відомий смак. Обидва ці чинники сприяли тому, щоб пробудити серед багатого населення італійських міст любов до старої класичної штуки і перевести мрію про неї в життя. Ще попереду з'явилися такі генії як Данте, котрий зрікшись латинської мови на користь рідної, зумів проте класичну форму з'єднати в одне ціле з сучасними йому і корисними для батьківщини думками, з'явилися артисти малярі, різьбярі і архітекти, котрі, студіюючи класичні твори і вжи-

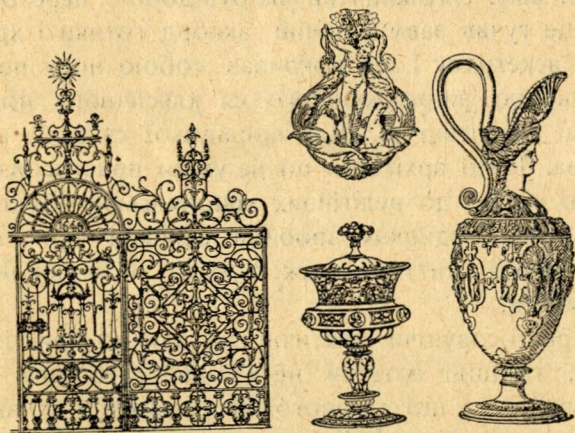
ваючи класичні методи поклали міцні підвалини під величаву будову, котра зветь ся „відродженєм“ італійських штук і наук. В архітектурі і раніше була велика прихильність до класичних форм. Ще року 1028 було збудовано в дорійськім стилі катедру в місті Барі, були й інші будови, де змагали ся між собою елементи сучасні з класичними, але се все було випадкове і не носило характеру епохального, яким відрізняла ся уже архітектура XVI. віку. Пятнайцятий вік був добою переходовою, тогді ще гучав завмираючий аккорд готики і християнського аскетизму і ще покривав собою нову несмільливу мелодію відроджуючого ся класичного поганства в штуці і архітектурі. Для послідньої ся доба не була щаслива. Тогді архітекти ще не уміли пристосовати класичного стилю до релігійних християнських будов, але в приватних будинках зробили великий крок вперед, що до вигід життя, також о много поліпшили зверхній вигляд.

Пристосовуючи класичні мотиви до християнської церкви, тодішні артисти не зуміли сотворити чогось личавого; все, що славного зроблено в тім напрямку, все те належить до XVI. віку. Навпаки в малярстві і різьбярстві XIV. і XV. віки zostавили багато незрівняних творів, котрі носили зовсім оригінальний карактер і оставили своїм творцям безсмертне ім'я. Такі напр. були малярі і різьбярі Гіберті, Донателльо, Лука Делля Робія, Верокіо і інші.

Хоча помянутий уже Брунелескі окрім бані флорентійської катедри, робив і другі церкви, як напр. ризницю і базиліку San-Lorenzo, де він являєть ся ініціатором стилю відродження, проте слава його лежить власне в творенню теї бані, будовою котрої він довів до кульмінаційного пункту архітектурну штуку серед-

ніх віків. Можливо, що він будував також паляць Пітті, котрий вважають найкращим зразком приватніх будівель того часу.

Що дотикається до подробиць в архітектурних прикрасах, то можна було помітити таке. В устрою і складі сіх, в їхніх підпятниках і головках, в устрою віконних сумцїв (варцабїв) і одвіркїв починають дуже помітно відбивати ся впливи клясичні.

(Рис. 151). Прикраси ренесансові на фіртках, глечиках і т. п.

В початку відродження помітно замилювання в римсько-коринтських головках сіх і рамках (гзимсах), як в будинках присвячених релігійним відправам так і у приватних. Там суворий їх вигляд змягчають коринтською пошевкою під стріхою, і маленькими сішками між вікнами (див. Рис. 153 і 154). Богатші пани ставляли собі будинки в чисто клясичнім стилі, з сішницями (кольонадами) і ганками на сохах.

Сільські віллї таких аматорів клясичної старовини, яким напр. був фльорентійський Льоренцо Медічі, були уряджені в такий спосіб, щоб їх властителі і мешканці завше могли себе почувати в поетичному оточеннї аркадїйсько-буколїчних картин, і могли-б на якийсь час

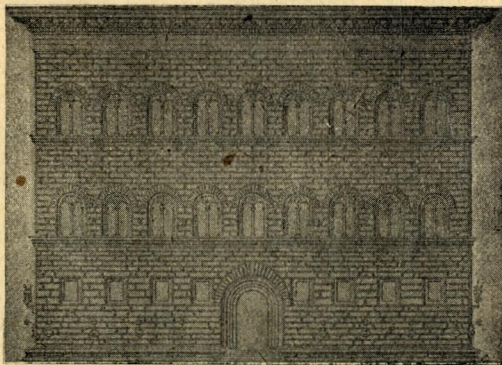
(Рис. 152.) Церква сьв. Петра в Римі.

забувати, що вони христіяни і почувати себе колишніми Греками.

Сей настрій, се заохоченє до клясичних форм, пробиваєть ся скрізь; в Римі і Фльоренції, в Чертозі і Павії і по інших містах, будівництво разом з іншими штуками сьвідчать про се досить помітно. В Римі до

сього стилю належать великий і малий паляци венеційські. Паляц канцелярії побудований Донатом Ляцаром з Урбіно, або інакше Брамантом (1444—1514 р.), вілля Фарнезіна, збудована його учнем Балдазаром Перуці (1481—1536 р.) також в Римі, марморові чола багатьох будинків в Чертозі і Павії, у Фльоренції помянуті уже твори Брунелескі і паляц Строцці роботи артиста Кронака (див. 153).

В XVI. віці сей рух наук і штук входить в нову фазу і доходить апогея своєї слави, в звязку з імена-

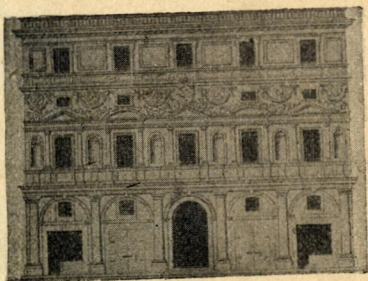
(Рис. 153). Паляц Строцці у Фльоренції.

ми трох артистів геніїв: Леонарда да Вінчі (1452—1519 р.), Мікеля Анджельо (1475—1564 р.) і Рафаеля Санчіо (1483 до 1520 року).

Тогді провід в культурнім руху переходить од Фльоренції до Риму, де папа Юлій II, великий прихильник наук і штук, зумів стягнути до свого двору найвидатніших людей того часу. Тогді в малярстві і різьбярстві закинуто було попередні аскетичні форми, з'явилися знову голі не прикриті клясичні тіла, вернулося за-

милуванє в могутній фізичній красі. В архітектурі зникли перехрестно-пругасті склепіння і взагалі пругасті, гострі і кутковаті форми оздоб, стали знову вживати плесковато-жолобове склепіннє, пласкі стелі, або величаву баню, але на круглу або пласковату, як у Византії, а витягнену до гори еліптичну (яйцевату). В оздобах видко цілковите вороттє до клясичних форм, як в головках сіх з акантовим листем, так і у всяких інших прикрасах. Рис. 151. Одним з найславніших творів архітектурних того часу є церква сьв. Петра в Римі, котру будував Мікель Анджельо,

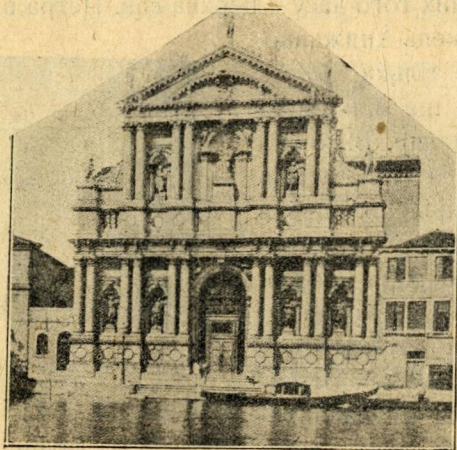
славний не тільки як архітект, але ще більше як різьбяр і маляр. Височінь сеї церкви є 148 метрів ($69\frac{1}{2}$ сяжень). Головне в ній величезна баня витягненої до гори форми (елліптичної), котра тримаєть ся на високім круглім циліндрі, а сей останній тримаєть ся на шти-

(Рис. 154). Паляц de l'Acquille в Римі.

рох великих луках (див. Рис. 152). Плян сеї церкви має форму латинського хреста. Чоло церкви оздоблено в чисто клясичнім стилі сохами, трикутним начілком і іншими клясичного смаку оздобами. На жаль пізніше гармонію зовнішнього вигляду сеї величавої церкви, було попсовано прибудовою величезної сїшницї (колоннади), котра йде амфітеатром і закриває собою кути і боки церкви, а між кінцями своїми має щось до пів кілометру просторонї. Ся церква стала в Італії скоро зразком для багатьох інших церков послїдуючої доби, але модифікації (відтінки) її форми не були щасливі.

Рафаель, хоча більше відомий як маляр, оставив по собі теж чудові архітектурні пам'ятки, а власне палац Пандольфіні у Фльоренції і палац del' Aquila в Римі (див. Р. 154). Венеція мала у себе знаменитого архітекта і різьбяр Жакопо Татті або Сансовіно (1469—1570 р.), він уславив ся будовою бібліотеки сьв. Марка (1556 р.) і знаменитої так зв. Льоджети під звіницею сьв. Марка, котра разом з сею дзвіницею загинула. Між приват-

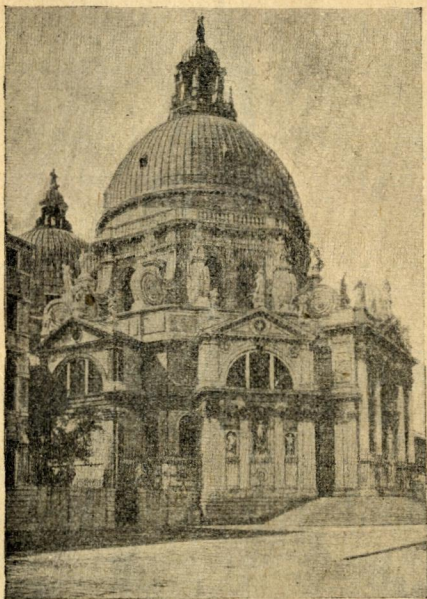

(Рис. 155). Церква dei Carmelitani Scalzi у Венеції (бароковий стиль).

ними будовами Венеції тих часів в стилю відродження славні палац Пезаро і інші.

В XVII. віці ренесансовий стиль в Італії набув нову назву: „барок“, що по італійськи означає примхливий, дивний або сьмішний. Діло в тім, що замилене до клясичного стилю у всій його чистоті скоро зсякло. Недавно розбогатівшим італійським міщанам прискучила суворість величавих будинків початкового ренесансу

і вони вимагали од архітектів, малярів і різьбярів чогось або веселого, або чудернацького, чогось такого, щоб задовольняло їх дешевий смак і дало змогу похвастати перед іншими. Стало ся тоді те, що було в гелленістичну добу в Греції і Малій Азії, чола будівель оздоблювано було дуже густо всякими статуями,

(Рис. 156). Церква **Maria della Salute** у Венеції (бароковий стиль), побудована 1630 р.

горорізьбами і всякими орнаментами, так що часом за горорізьбами не видно було загального плану. Часом можна найти форми будівель подібні до того римсько-геленістичного типу, що представлено на Рис. 89, напр. церква dei Carmelitani у Венеції (див. Рис. 155). Одні з найбогатших церков барокового стилю належать

єзуїтам, котрі спричинили ся в дуже великій мірі до розповсюдження його по інших сторонах.

Як архітект і різьбар славним був в тих часах Льюренцо Берніні (1584—1680), його конкурентом був Фран-

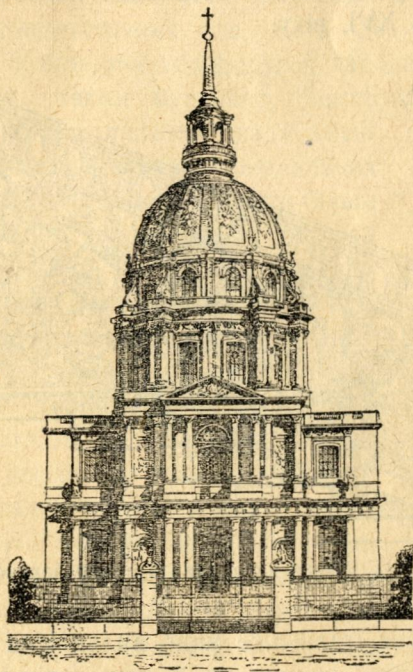

(Рис. 157). Церква Богоматери в Дрездні. Німецький барок.

ческо Борроміні (1599—1667), вони власне були творцями барокового стилю. Берніні уже вигнав з композиції прості лінії і вводив кривулї, зворотичі і незграбні завиванцї замість контрфорсів (підпірачів), (див. Рис.

156), і в орнаментациї вводив багато плутанини і так сказати-б метушні замість руху.

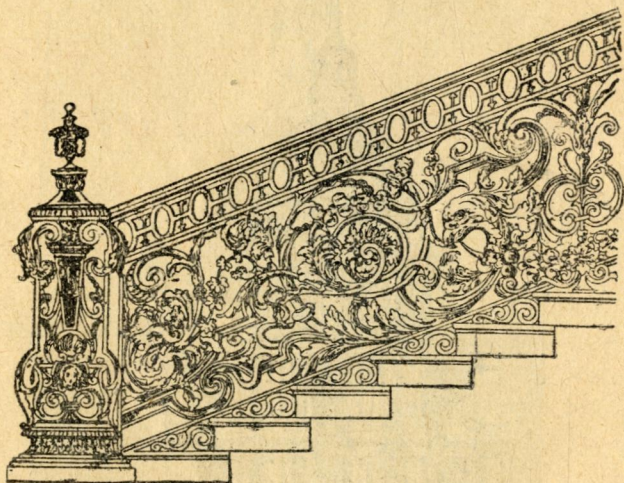
Борроміні дійшов в сім напрямку просто до неможливого, зі своїми неімовірними завиваннями, кривульками і накопиченем всяких зайвих оздоб. В його композиціях проста лінія, здається, зовсім зникла,

(Рис. 158). Дім інвалідів в Парижу.

оздоби, начілки і навіть сумці (варцаби) вікон у нього стали вигіністі, так, що здається ніби кожна частина падає одна на другу, загальний вигляд якийсь неспокійний, неуміркований і пересичений.

XVIII. вік приніс деяку уміркованість і розважність; в італійській архітектурі тоді почали звертати ся на стару класичну дорогу простоти і уміркованости. Сьому допомогло трохи відкритє нових памяток і ліпші студії над класичною старовиною. Але занепад, котрий почав ся ще в XVII. віці, все більше і більше виявляєть ся, і сей вік не приніс нічого подібного по своїмущу значіньу до творів XVI. віку.

(Рис. 159). Бильця на сходах в стилу бароковім.

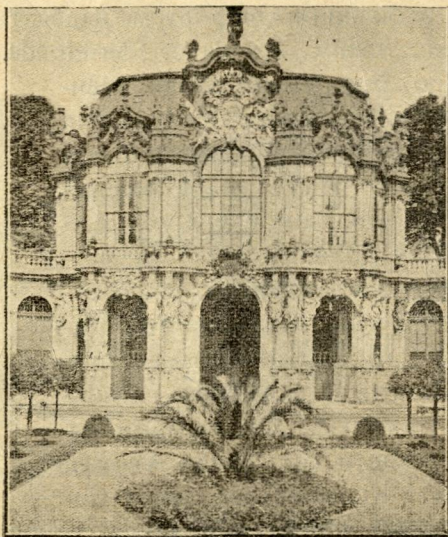
Відродженє італійське мало вплив і на інші європейські сторони, і викликало і там оживленє штуки. Але в той час, як в Італії стиль архітектурний, як і інших штук розвив ся нормально з тих обставин, які утворював ґрунт переповнений класичними руїнами і хоча він був і не зівсім бажаним, але послідовним і річевим закінченням і апогеєм її архітектурної слави, в той самий час до інших країв сей стиль прийшов без звязку з попе-

редньою штукаю, не з льогічного розвитку, а тільки завдяки перейманню, моді і т. п. і в більшості випадків відбив ся зовсім некорисно, на місцевій штуці. До Французів стиль відродження прийшов завдяки війнам з Італіянцями, і починає виявляти ся досить помітно уже в другій половині XVI. віку, при тім не стільки в церквах, як в замках. Замки XVI. віку ведуть свій початок від замків середньовічних, але уже з XIV. віку їх почали будувати з більшим комфортом, надавати їм легчий вигляд і т. п., таким був напр. Pierrefonds. Коли завдяки зміцненню королівської влади зменшило ся військове значінє феодальних замків фортець, їм почали надавати більш привітний, більш гостинний і веселий вигляд. В XVI. віці, замок має уже широкі вікна, йому додають лехкости, всякі бесідки, фонтани, садки і т. п. В середині, зверху і на чолах виникає богата і по части дивовижна орнаментация, в котрій сплітають ся складники готицькі, античні і італійські. Між замками того часу визначають ся: замок Амбуаз, праця архітекта Колена Біара, замок Gailhon зруйнований підчас революції, праця архітектів Гільома Сеньо, Пера де Льорм і інших. Самий знаменитий замок був Шамбор, одна з найкращих будов теї доби, робота архітекта Пера Непво. Всі ті і багато інших замків мають характер мало залежний від італійської архітектури. Перші італійські впливи можна помітити на мадридським замку у Фонтенабльо. Французька нова замкова архітектура переносить ся і в міста, тогді в такім стилі будують ратуши і т. п. Тут оригінальна французька штука злучила ся разом

(Рис. 160). Прикраси барокові.

з новою італійською, і утворила будови повні грації і краси. Друга половина XVI. віка принесла ще більші впливи Італії і треба сказати, що вони були доцільні, досить умірковані і стояли в гармонії з чисто французькою фантазією. Тоді славний був королівський архітект Філіберт де ль'Орм (1515—1570), він оставив трактат по архітектурі, з котрого видно, як старанно він студіював бу-

(Рис. 161). Цвінгер в Дрездені (галерія образів).

дівництво і умів злучити старі французькі традиції зі знанєм античних штибів (орденів, відмін). Замки Ане і Тюільрі були його роботи. Він видумує французьку соху, в котрій до греко-римської сохи додано скульптурні гірлянди (вінки) і китиці в жолобах високих підпятників і шийок. Другий знаменитий архітект був

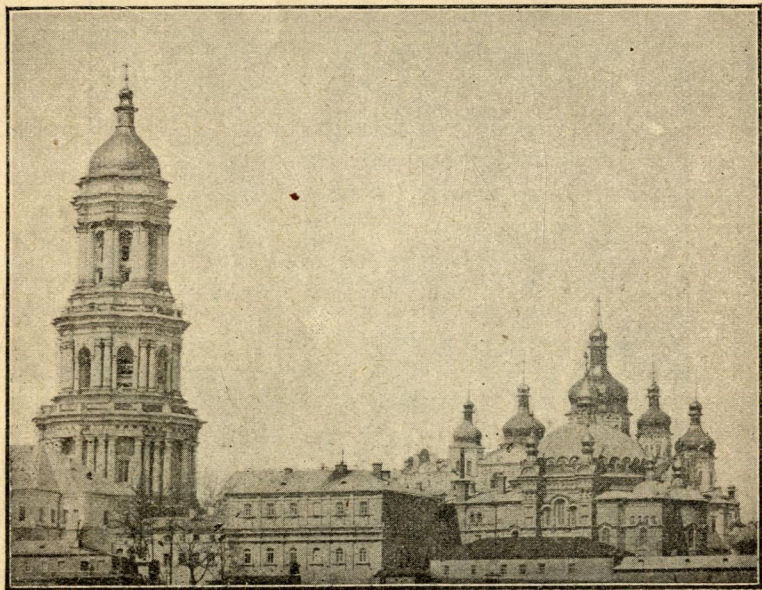
П'єр Леско (1510—1578 р.), він будував новий Лувр, хоча не викінчив його. Але чим далі тим більше зміцнюються чужі впливи і в кінці XVI. віку їх помітно навіть

(Рис. 162). Андріївська Церков у Києві.

в церковній архітектурі. В XVII. віці французька штука зовсім забула старі традиції і цілком переняла ся ідеями італійського відродження і його барроку. Проте французькі майстри з'уміли утримати ся од пересад італій-

ського бароку і заховали більшу поміркованість в оздобах і ясність плану. Тоді Соломон де Бросе будує люксембурський палац і Лемерсе працює біля Лювра, Сорбонни і Пальє Райль. Кльод Перро будує сішницю (кольонаду) на чолі Льувра. Брюан будує „Отель інвалідів“ (Рис. 158). Мансар (1646—1708 р.) будує Версаль — королівський

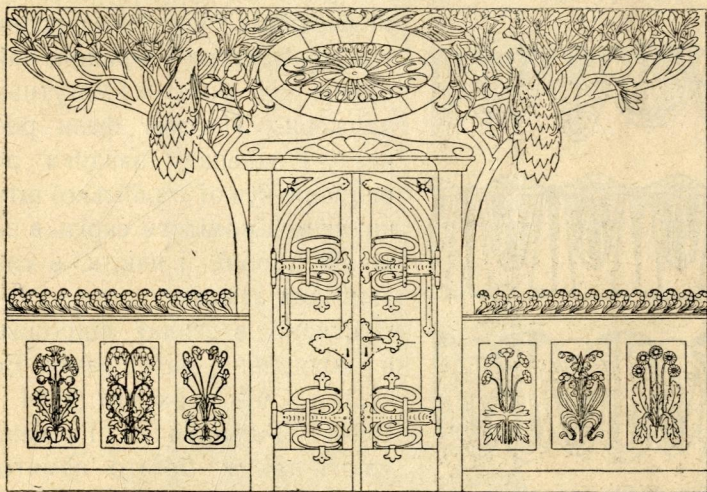

(Рис. 163). Звіниця Київ-печерської Лаври.

палац. В середині сей палац страшно невідгідний і холодний, а зверхний його вигляд не має в собі нічого оригінального. Мансар між іншими закінчив Отель інвалідів.

Церкви будують тоді в такім самім силю як і замки і палаці. Всяка оригінальність в них зникла, замість

лукових контрфорсів, вживають якісь завиванці дуже незграбного вигляду, в середині міняють гостре склепінне на плесковате і т. п., зовсім як се можна видіти і на італійських барокових церквах. рис. 156 XVIII. вік приніс більше комфорту і вигід у внутрішній устрій приватних будинків, було звернено більше уваги на тепло кімнат і т. п.

(Рис. 164). Оздоба стіни в передпокою (роздягальні) модорнього (новітнього) стилю.

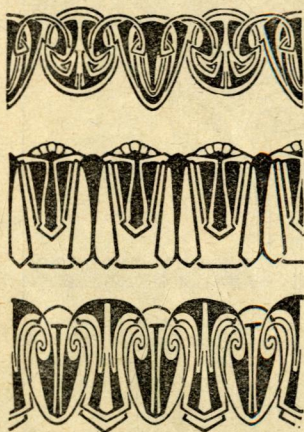
Що до зверхнього вигляду то лінії прості здавалися тодішнім архітекам суворими, і їх рішучо уникають, навпаки скрізь ставляють лінії хвилясті і криві. По можливості уникають порожніх місць, заповнюючи їх кривульками, решітками і т. п. (див. Рис. 160). Тоді стиль сей прийняв назву Рококо або Рокайль. Між архітектами відомі Роберт де Котт (1686—1735) і в другій половині віку Габрієль (1699—1782 р.), він будує військову школу. Архітект Суфльо (1709—1780 р.) будує

Пантеон, найліпший зразок помилково-клясичного стилю, котрий визначився в кінці віку. Так помаленьку правдива французька національна архітектура зникла зовсім, тогдішні архітекти винищують всякі спомини національної архітектури, і подібно тому, як се робить ся нинька у нас на Україні взагалі і в Галичині з окрема, знищити або бодай попсувати яку небудь старовинну красну церкву, було ознакою великого смаку і ще більшого

патріотизму. Так йшов розвиток архітектури у Франції, найбільш тоді багатой і могутньої держави. Ті самі фази розвитку і занепаду завдяки перейманню чужої італійської штуки, можна помітити скрізь в західній Європі, і навіть в славянських землях.

В Еспанії в стилі відродження збудовано палац-замок Ескуріяль між роками (1564 і 1584). Голяндія і Германія мають також багато пам'яток цього стилю і особливе барокового. Правда барок там був

за тяжкий (див. Рис. 157). В вісімнадцятому віці в німецькій штуці, як і скрізь в Європі уже панувала французька мода, і там можна стрінути красні будинки в стилі рококо, напр. так зв. Цвінгер в Дрездені (див. Рис. 161). Чехія і Польща охоче приймають новий стиль, особливе Польща, де побудовано багато костелів навіть в маленьких містечках, на зразок церкви св. Петра в Римі. Але найбільше розповсюдився у Польщі стиль бароковий, котрий дуже підтримувався єзуїтами. На Україні

(Рис. 165). Три різні оздобы пошевок модерного стилю.

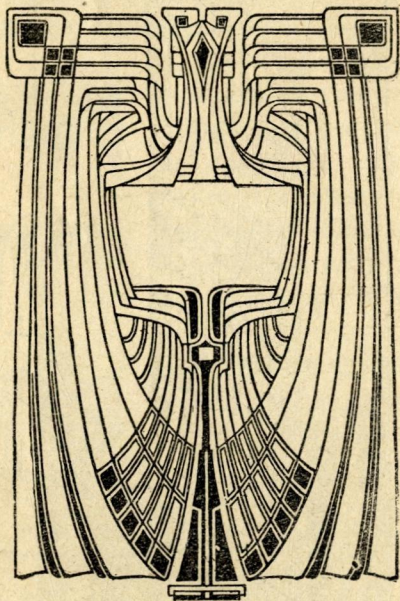
в кінці XVI. віку і в сімнадцятім віці теж помітні впливи, як стилю відродження і барокового, так і рококо, але

(Рис. 166). Дім в Новім Йорку (хмародрап).

головним чином в прикрасах різьбярстві або сніцарстві, т. є. не стільки в самій архітектурі скільки в архітектурних

подробицях. Особливо відбивають ся сї впливи на іконо-стасах (майстатах). В Москівщину впливи сього стилю не приходять так легко як до інших держав. Правда Московські царі уже з кінця XV. віку кличуть до себе чужо-земних майстрів але накладають на них умови тільки поліпшити техніку, але не псувати московського стилю

(Рис. 167). Прикраси модерного (новітнього) стилю на заголовних картках книжок.

і не вводити чужого. Так напр. Іван III. прикликав Арістотеля Фіоравенті з Болонї, Альоїзія Фразіна і інших. І справді до самого кінця XVII. віку ми не помічаємо в Москівщині чужого впливу, тільки цар Петро I. перейнявши кінчики європейської цивілізації, рве народні традиції і насильно вводить в Москівщину між іншим чужу архітектуру, котра і тоді і пізніше пнула ся до

величнього, грандіозного, але не дала нічого, що по своїй архітектурно-артистичній вартості могло би зрівнятися з творами попередньої доби, котрі були виразом національної московської творчості. — В першій половині XVIII. віку в Росії працює Італянець Граф Растрелі, дуже визначний архітект барокового стилю, уся діяльність, котрого пройшла в Росії. Його стиль визначається незвичайною шляхотністю і красою, немає в собі помилок італійського і французького бароку, а його твори відрізняються грацією і лехкістю не дивлячись на грандіозність своїх розмірів.

Він будував зимовий царський палац, Аничків палац і пажеський корпус в Петербурзі, церкву Преображення на Покровці у Москві, і багато інших. На Україні по його плянам побудовано незвичайно красну, лехку і граціозну Андріївську церкву у Києві див. (Рис. 162), і там же звінницю Києво Печерської Лаври, дуже величаву і чи не найкращу між всіма звінницями в славянських землях. Вежа її має 105 метрів, (49 сажень) коли рахувати її з підмурком. При всій своїй високості вона незвичайно солідна і пропорціональна див. (Рис. 163).

Пізніше в Росії відбивалися в архітектурі всі зміни котрі переживала Франція.

В XIX. віці в Петербурзі побудовано нові величаві церкви, але стиль їх копіюваний, або збірний, напр. Казанський собор (1802—1811 р.) є попсованою копією Петра в Римі, і з такою-ж сішницею. Ісакієвський собор збудований Французом Монфераном (1819—1858), нагадує собою заразом і церкву Петра в Римі, і церкву Павла в Лондоні і Пантеон Агріппи, і деякі французькі будови.

Про оригінальний московський стиль будемо говорити в слідуючій розділі.

Між українськими церквами стилю рококо визна-чається по красі митрополича катедра св. Юра у Львові.

Додамо ще, що до південних Славян впливи нового стилю мало доходили, бо з одного боку архітектура там повстала в залежності від Візантії і її віри і вона заховала сі традиції і до нинішнього часу, з другого боку влада, або зверхність Турок завше перешкоджала вільному обміну думками, і штукаю з Європейцями. Одна тільки Хорватія, прийнявши латинство і латинську азбуку, піддалася впливам західним, і там напр. в Загребі можна видіти і готицьку архітектуру і новітню.

Що дотикається стилю найновішої архітектури кінця XIX. віку, то треба сказати, що вона переживає добу сумнівів і шукань. — XIX. вік, є вік винаходів і відкрить, вік розвитку промисловости желізної і всяких інших, котрі мали рішучий вплив на архітектуру, туди-ж треба прилучити науку гігієни, котра ставляє свої вимоги до архітектури і рішучо змінє її плян. В теплій Італії, від котрої брали приклад північні сторони, не дбали ні про світлість, ні про тепло кімнат. В північних холодних країнах, переймаючи від Італії пляни, забували запобігти сим неविгодам, і тому колишні паляци були дуже холодні і ратувалися від сего тільки доти, поки було дешеве паливо. XIX. вік приніс систему парового отоплювання, і гідравличний цемент, котрий дав спромогу робити желізно-бетонові стіни, високи тоненьки, але дуже міцні желізно-бетонові сохи і т. п.

Стало можливим робити в паляцах, в желізничих двірцях і особливо в торговельних складах, дуже вузьеньки стіни і натомісць величезні вікна, так що такий дім має здалік вигляд якоїсь ґраткованої стіни. Особливо се відносить ся до американських „хмародрапів“ див. (Рис. 166.), котрі, завдяки відсутности в Америці

архітектурно-естетичної спадщини, будовані без жадного стилю, і уявляючи з себе дваццятч поверхові будинки, мають дуже обридливий вигляд. В Європі архітектура мусить узгляднювати також і вимоги естетики, і принаймні в ліпших містах, магістрати вимагають, що-б архітектура будинку була в гармонії з іншими. Се мало добрі наслідки і викликало між архітектами жвавий обмін гадками на тему, в яким напрямку має йти дальніший розвиток естетичного боку будівництва, гадками про залежність його від матеріалу і т. п.

Демократизація європейської суспільности викликала, саме собою зрозуміле, заінтересоване народнім, селянським будівництвом, і тепер можна видіти розкішні віллі побудовані на зразок сільських хат, можна видіти внутрішнє вбранне кімнат богачів, улачене на зразок селянських і тільки ліпше одноцільніше видержане в такому стилі.

Останні часи винайдено спосіб робити штучний камінь любого вигляду, а гідравлічний цемент надаєть ся теж до виливання всіляких прикрас, і се значно полехчує виконання оздоб. Що до зовнішнього вигляду великих будов, то їм старають ся надати величавий вигляд ухиляючись од всяких кривуль і інших неспокійних оздоб, даючи перевагу лініям простим спокійним і хіба де неде містять відповідні емблеми.

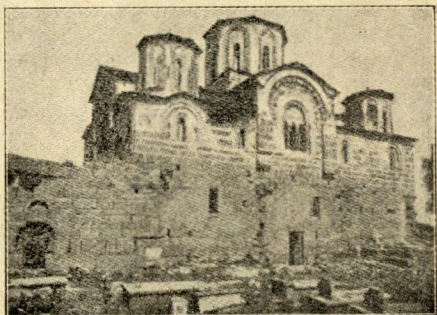
(Рис. 170). Заставки болгарських рукописів.

Архітектура в славянських землях.

Слав'яни ділять ся на три головні великі групи: 1) східні слав'яне т. є. Русь (Україна, Білорусія і Москівщина); 2) Західні: Польща, Чехія, Моравія і дрібніщі народи Словінці, Словаки і т. п.; 3) Південні Слав'яне: Болгари, Сербі і Сербо-Хорвати.

Зі згляду на їхню архітектуру західні Слав'яни за-
вше були під великим впливом Заходу європейського,
бо прийняли звідтіль віру, а разом з нею і церковну архі-
тектуру, окрім того вони були безпосередно злучени
з ним, бо жили межа в межу. Тому латинсько-проте-
станськи Слав'яни мають архітектуру церковну роман-
сько-готицько-ренесансову, а на народній сільській
архітектурі відбивають ся впливи народного німець-
кого, будівництва. Хорвати латинники, хоча по народ-
ности належать до південних Слав'ян власне Сербів,

але їхнє географічне положення клином між західними народностями і латинська віра, віддали їх під панованне західної штуки т. є. романської, готики і ренесансу з його пізнішими відмінами. Південні Славяни були цілком віддані впливам Византії, культура котрої йшла безпосередно до них разом з вірою і церквою. Архітектури західних Славян ми не будемо детально розбирати, бо в більших ліпших зразках, як уже говорено вона є загально європейська. Тільки помітимо, що в останні часи, коли на Заході завдяки загальній освіті прокинулися і ширші маси народу і викликали демократизацію суспільства, то між іншим відтогді звернено було увагу і на народню штуку взагалі і на

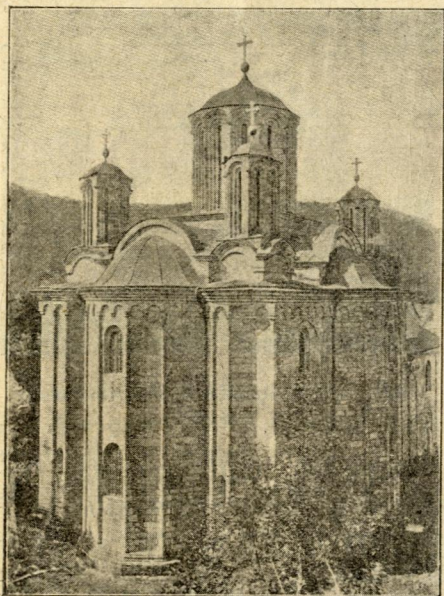

(Рис. 171). Церква в селі Нагоричах в Сербії.

будівництво з окрема, і будівничі Чехи і особливо Поляки стараються ушляхетнити народні орнаменти і будівництво, стараються будувати вілі на зразок селянських хат і ввести оздоблювання в народнім стилі. Так теперка Поляки творять так званий закопанський стиль на народних мотивах татранських гірняків і мазурів, а позаяк штука народня і тих і других не дуже богата, то деяки архітекти прилучають туди досить щедро і чужі їм прикраси українськи, або детальніше гуцульски, і мішанині сіх ріжних складників дають також назву закопанського стилі. Докладніше на сім зупиняти ся не буду, а сказавши скільки слів про ар-

хітектуру південних Славян перейду до архітектури на Русі. Про болгарську архітектуру до останньої пори мало було відомо, бо її дуже мало було розсліджувано.

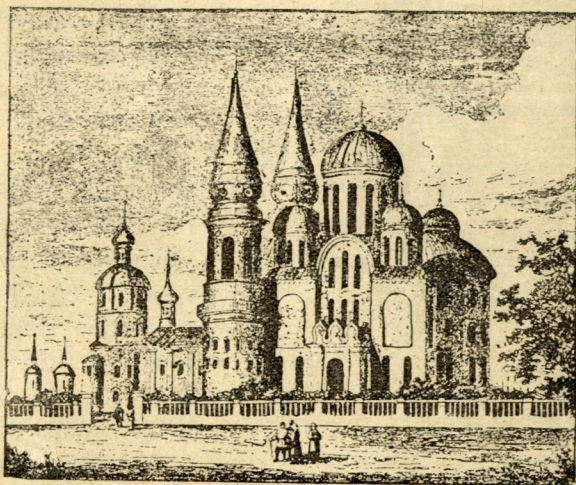
Болгари прийняли християнство з Візантії, а разом з вірою і церковну архітектуру. Архітектура болгарська трохи затяжка, бо брала зразки з будов візантійських доби занепаду; переважає тип однобанний.

В Македонії де і нинька більшість населення -- Болгари, дуже багато красних церков перероблено турками на мечети, також багато зруйновано, азбирати матеріал до архітектури дуже трудно. (Див. „Македонія“ Кондакова). Матеріал зібраний Болгарами про деревляну архітектуру ще менше задовольняючий і критично не перевірений.

Серби переняли (Рис. 172). Церква в селі Манасія в Сербії. архітектуру разом з вірою також од Візантії, тому архітектура сербська носить характер візантійський, і відміни її залежать од більшого, або меньшого впливу самої Візантії, або інших великих міст. як напр. Солунь і т. п. По свідоцтву архітекта Покришкина в сербській архітектурі можна помітити три доби. Перша доба до XIII. віку но-

силь на собі впливи архітектури дальматійського побережа, і східнього берегу Італії; вони характеризують ся гострими луками, продовженими плянами церков, відбивають ся на подробицях гзимсів, начілків і т. п. Доба XIV. віку характеризуєть ся виключно Византійськими впливами, тоді переважає важний однобанний, або пятибанний тип церков. Третя доба припадає на кінець XIV. і початок XV. віку, тоді архітектура придбала найбільш самобутній

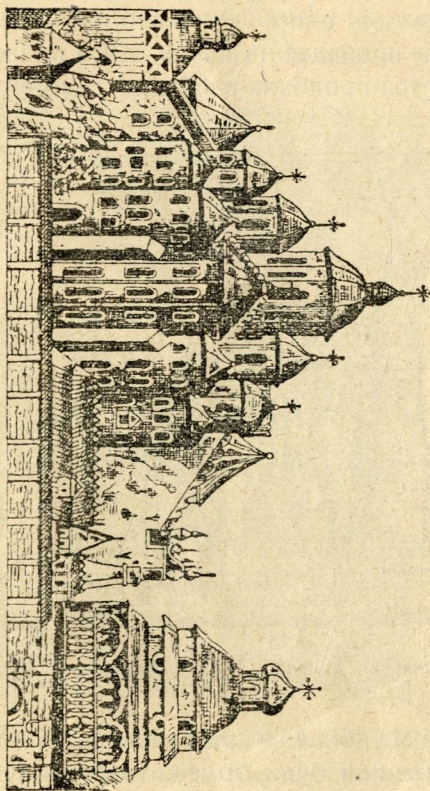
(Рис. 173). Катедрa у Чернигові. Дві вежі ззаду пізніше прибудовано.

характер в залежності від збіднення краю завдяки перемозі Турків, коли Серби повинні були обмежити ся в будовах власними архітектурними силами. Церкви сеї доби характеризують ся більшою струмкістю, ніж чисто византійськи і оригінальним угрупованєм бань. Напр. Західня пара бань стоїть далше од середньої бані ніж східня. Струмкі підбанники стоять на декоративних луках.

Вівтарні закапелки прикрашувано тонкими полу-сішками див. (Рис. 172). і т. п.

Дуже великих церков у Сербії не було. Сербські церкви сеї доби мали вплив на Румунську архітектуру, а через неї і на інші. Про деревляну сербську архітектуру поки що дуже мало відомо.

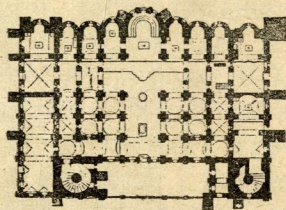
Архітектура на Русі розвивається пишно теж з прийняттям християнства од Візантії, хоча і до теї пори як в українським Києві, так і у великоруським Новгороді будівництво особливе деревляне повинно було стояти досить високо. У IX. віці княгиня Ольга мала муровані паляци в Києві і у Вишгороді біля Києва, а в Новгороді були муровані стіни. Що до Києва і інших українських міст,

(Рис. 174). Софійська катедрa в Києві в XVII. віці.

то в сім розділі ми розглянемо тільки муровану архітектуру византійського стилю, бо про деревляну і самостійну українську будемо говорити в окремім розділі. До Києва християнство зайшло ще у XIV. віці, а з ним

і архітектура, але од Володимира починаєть ся справжній росцвіт церковної архітектури, котрий доходить апогея при Ярославі Мудрім, а року 1240. разом з руйнацією Києва кінчаєть ся. В Києві найкращими церквами були: Софійська катедра закладена 1037 р., див. (Рис. 174 і 175). Печерська Лавра 1073 р., Михайлівський Монастир 1109 р., церква Спаса на Берестові в XI. віці, Кирилівський монастир XII. вік., Василя в XII. вік., Михайлівська церква у Видубецькім монастирі XII. віці. Жадна з сих церков до нас не дійшла в повній цілості, їден тільки Софійський собор та Михайлівський і почасти Кирилівський монастир уціліли од цілковитого знищення. Головні риси українсько-византійської архітектури такі:

(Рис. 175). Плян катедрі (собору) Софійської в Києві.

Плян був византійський. Зовні він мав вигляд штирокутній з трома півкруглими закапелками на сході, в котрих були вівтарі; в середині штири великі сохи, на котрих тримають ся луки, між котрими в кутах суть відомі уже півкруглі клини-межилучники; на всім тім підбанник, а на нїм баня. Західня половина церкви занята хорами. В більших церквах плян ускладнявся в той спосіб, що кругом середньої бані по кутах, а не навхрест (принаймні у тіх церквах, що до нас дійшли), ставляло ся менші бані, котрі тримали ся на відповідній системі сох і луків.

Спосіб муровання був також византійський. Мур складав ся з великих, майже квадратових цегольних плит, цементом була рощина вапняна з дрібно битим камінем. Часом в перемішку з цеглою йшов в мур ка-

мінъ званий шифер, з нього також робило ся гзимси і прикраси. Чола розділено було на скілька частий простовісними полусішками, або пругами, кожна частина в горі мала лукову форму. Такі самі полусішки були і зовні на пругах вітварних закапелків. Вікна були високі, але досить вузькі, проте давали дуже багато світла, так що церква виглядала в середині весело, привітливо. Оздоблювано було часом статуями і пласкорі-

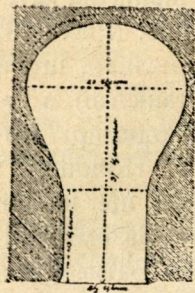

(Рис. 176). Софійська катедра в Новгороді.

зьбами, різбленими з шіферного каменя і іншими оздобами, але найбільше розповсюджено було мальовило, т. є.: фрески і мозаїка. Рештки мозаїки заховали ся в Софійськiм соборі і Михайлівськiм монастирі, а фрески у Кирилівськiм монастирі і Софійськiм соборі. Розміри Софійського собору 40 м. $\times$ 39 м, (18,5 $\times$ 18 с.). З його оздоб дішли до нас мозаїки на вітварній стіні, на сохах, луках і в бані, і фрески на стінах над схо-

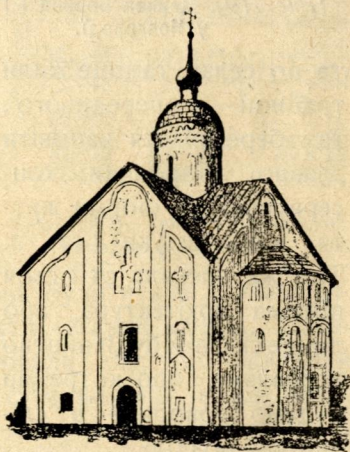
дами, що ведуть на хори. Церква ся була ушкоджена Татарами 1240 р. При гетьмані Мазепі її було поправлено, але дуже закрито новими прибудовами і надбудовами, так що цілковито змінив ся її вигляд. Рис. 174 показує її вигляд в XVII. віці. По літописним звісткам число церков у Києві доходило до 400, але більшість їх було знищено ще перед нападом Татар сусідніми

таки князями, так напр. оповідали літописи, при Святополку I. року 1017, пожежа знищила ніби 400 церков (майбуть тут раховано вівтарі і престולי, а їх мало бути до 5 і більше навіть в одній церкві). Але найбільше

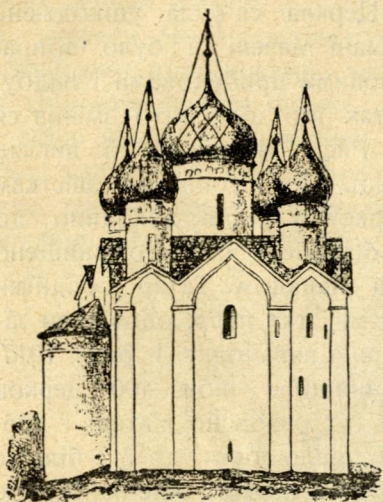

(Рис. 177). Перекрій голосника.

було знищено князем Андрієм Боголюбським, котрий заклав собі нове князівство в Суздальській землі і почав збирати Русь, (пізніше се була Москівщина), і розумів, що знищити свого конкурента, т. є. : українську державу можна найліпше, знищивши його культуру; і взявши Київ року 1124, він спалив до 600 церков, а також майбуть усі ліпші будинки, і після того Київ уже не міг поправити ся і Татари тільки дорештували те, що знищили свої. Між іншими церквами Київського типу відомі у Вишгороді 1115 р., в Каневі Юра

(Рис. 178). Церква Преображення у Новгороді.

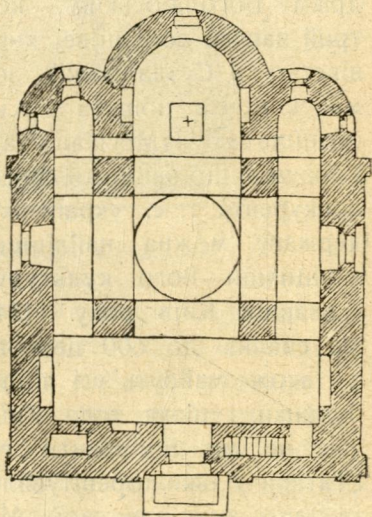

(Рис. 179). Церква Бориса і Гліба у Новгороді.

та по селах, там ще жили традиції попереднього, там береглися заповіді славної старовини, консервувалися форми життя, віри, штуки і т. п. Там же плекалася і своя питома архітектура, або ліпше сказати будівництво деревляне, про котре ми будемо говорити в слідуючій розділі.

Новгородська архітектура. Київ не відважувався змінити або додавати щось свого в уста-

1144 р., у Василькові, у Білгороді св. Ант. 1197 р., в Переяславі скільки церков, в Чернигові катедрі Спаса див. (Рис. 173) в Галичі (можливо, що й нинішній Станіслав), в Турові, у Володимирі Волинським, в Полоцку і в Смоленську і ще інші. З року 1240, разом з руйнацією Києва Батисем, він старий замок на довгий час, погасла його блискуча культура, життя тліло в менших містах

(Рис. 180). План церкви Преображення у Новгороді.

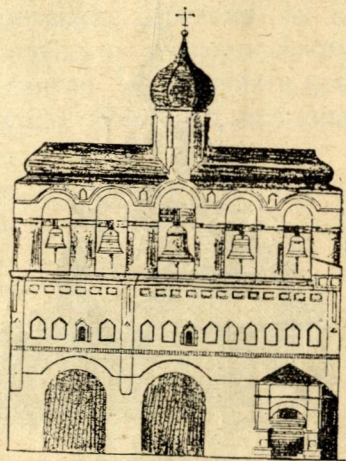
лені форми византійської архітектури, в той самий час Новгород, котрий був дальше од Византії і котрому менше була знаєма, а тому і менше імпонувала Византія, дуже рано почав вводити свої відміни в будівництво муроване і дав скілька цікавих зразків власної архітектури.

Прикмети новгородської церковної архітектури були такі: плян церкви був штирокутній, близький до квадрата, з їдним, або трома півкруглими закапелками вівтарними див. (Рис. 176 180). В середині було штири сохи з луками на них, на котрих тримав ся круглий підбанник і на нїм баня. Часом по кутах було ще чотири бані, подібні до середньої, тільки менші, так що утворяла ся пятибанна система.

В Софійськїм новгородськїм соборі збудованім біля року 1053 була ще шоста баня в південно західнім кутї див. (Рис. 176).

В середині ще були хори. Вікна були вузькі. Матеріалом для будови служив почасти тесаний камінь, почасти нетесаний. Звичайне муровали так, що складали дві тонкі стїни з каміння, а в суточки між ними насипали каміння дрібного, або товченої цегли і потім се заливали вапном. На той час поки просохне цемент, стїни оббивали ся дошками що-б не розсипали ся.

Вгорі стїни ще бувало звичайно зміцнено деревляними зворами. В межилучниках, в луках, в закапел-

(Рис. 181). Звіниця Софійської катедрї в Новгородї.

кових полубанях і в інших місцях вмуровували ся так звані голосники див. (Рис. 177). Чи грали вони ролю чисто акустичну, чи може при тім і механичну трудно рішити.

Гзимси і оздоби роблено було з цегли.

Зовні чола і причілки оздоблювано було в той спосіб, що їх було поділено на три часті простовіс-

(Рис. 182). Дерев'яна церква на оштенському цвинтарі Олонецької губ.

ними лиштвами див. (Рис. 179). При тім вони кінчили ся, або начілками трикутними, як на (Рис. 178), або трома зубцями відповідно тому як вони поділені див. (Рис. 179). В сьім випадку начілок мав досить оригінальний тройчастий вигляд. Часом поділів, а разом з тім і зубців робило ся і більше напр. 5, або 7 на кождім боці, що-б в такій спосіб запобігти одноманітності великих гладеньких стін.

Вікна в Новгородських церквах були вузькі, поодинокі, в супереч потрійним візантійським. Дахи бували або жолобові, або відповідали зубцям і утворювали багато рамен. Круглі підбанники мали на собі оздоби з трикутників і лучків, котрі йшли пояском навкруги. Бані початково покривало ся майбуть так, як і візантійські, так що вони мали зверху оплескуватий вигляд див. (Рис. 176 і 178), але згодом виробив ся тип покриття подібний до цибулі див. (Рис. 180 і 181) а потім він придбав собі зовсім самостійне, так ска-

зати, автономне значіннє в московській архітектурі, значіннє прикраси незалежної від бані, і назвисько главки, або маківки див. (Рис. 182).

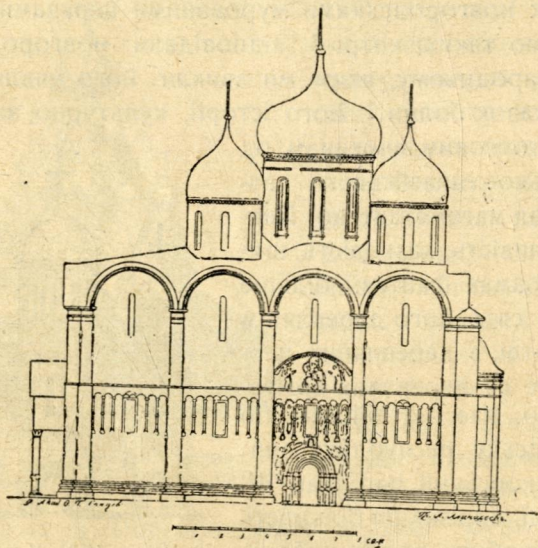
Звіниці з початку стояли окреме од церков і звичайне уявляли з себе стінку з вікнами, в котрих висіли звони див. (Рис. 181). Пізніше почали вживати як звиницю, одну з бань на церкві, надавши їй відповідну форму.

Між новгородськими мурованими церквами ми не знаходимо таких, котрі-б відповідали новгородському духові народньому, яким ми звикли його уявляти собі з його казок-билин і його історії, культурно залежним завдяки торговим зносинам од нормансько-ганзейського заходу і од магометанської Персії. Мрійливість, казковість, широкий розмах фантазії більше відбивався в його деревлянім будівництві, в деревляних церквах. Але ся деревляна архітектура до нас не дійшла, бо новгородську республіку знищив московський цар Іван III. в XV. віці, вирізавши більшість свободолюбців, решту позасилав на північ, і між ними більшість славних будівничих, котрі не хтіли служити своїми здібностями переможниці Москві. І от там на півночі заховалися заповіти старовинних новгородців, там будовано казково-прекрасні деревляні церкви, котрі стоять в дивній гармонії з довгогилястими, сонними, укутаними снігом сосновими та ялиновими лісами, з горами снігу, з замгленим обрієм.

(Рис. 183). Успенська катедрa у Володимирі на Клязьмі 1157 р.

Такі церкви будовано було в місцях заслання на далекій півночі в Олонеччині, Архангельщині та Вологодщині. Деякі хоч пізніші, але будовані по старім заповітам, доістнували до нас див. (Рис. 182). На сих церквах уже видно, що ідея бані византійської тут затратила ся. В середині бані не було, а була невисока, не вище 7 метрів, кімната з стелею, зверху ставляло ся високе, часом до 30 або 40 метрів високости, шатро на

(Рис. 184). Московська успенська катедро.

кроквах, побите дошками, на ньому велика цибуляста голова з хрестом, і багато таких же цибуль кругом середнього шатра на дашках і начілках див. (Рис. 182).

Головка набула собі зовсім самостійне, автономне значінне оздоби без залежности від бані, котру вона в початку закінчувала, або вінчала, і без котрої була

з початку немислима. Такіх головок почали ставляти дуже багато, надаючи їм часто дуже дивний вигляд, обліплюючи їх напр. зубцями, так, що така головка мала вигляд величезної соснової шишки і т. п. Пізніше в московській архітектурі головки роблено дуже велики див. (Рис. 185), при тім часом на дуже тонких шийках. Оздоблюваннє деревляних церков багатьома головками і дашками без звязі з конструкцією надавало їм вигляд скоріще дитячих цяцьок, ніж поважних будов пристусованих до молитви. Сі церкви суть єдиною спадщиною „Господина Великого Новгорода“, котра як і казки-билини найліпше малює нам душу сеї вільнолюбивої республіки.

Володимиро-Суздальська архітектура дійшла до нас в ліпшій стані, майбутє завдяки тому, що татари руйнували міста тільки в разі крайнього опору, а до чужої віри були байдужі.

Зразком для сеї архітектури служила київська, бо князь Андрій Боголюбський, зруйнувавши в 1124 році Київ і спаливши далекоглядно його церкви, наперед позабирав з них все, що могло бути корисного і цінного і навіть запросив до себе потім київських будівничих, щоб будувати у Володимирі церкви так, як їх було будовано у Києві, і кріпость (фортецу) на зразок київської ярославової. Але окрім київських майстрів в Суздалі працювали також новгородськи, німецьки, ормянські і інші.

Техника будовання була новгородська, тільки матеріалом був білий тесаний камінь, а до вапняного рошину додавало ся житніх і яшних висівок. В зовнішнім вигляді головною прекметою суздальського стилю служить поясок на стінах, котрий іде кругом церкви, див. (Рис. 183) і складаєть ся з маленьких сішок злу-

чених між собою вгорі лучками, а також різні постаті звірячі, пташині, і людські, котріх дуже рясно вирізблено по стінах.

Сей поясок на чолі і стінах нагадує подібний поясок романських церков в західній Європі.

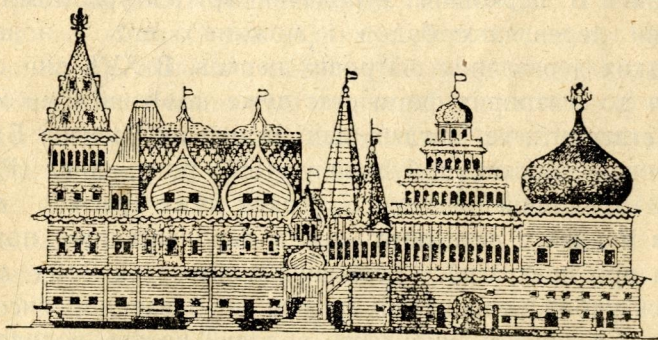
(Рис. 185). Церква Василя Блаженного у Москві 1555 року.

З суздальських церков до нас дійшли майже не поповані: Успенська побудована 1157 р., у Володимирі

Преображенська в Переяславі Заліськім, Покровська у Нерлі 1165 р. Дмитрівська у Володимирі 1197 р. Успенська там само 1202 р. і багато інших.

Московська архітектура. В початку XIV. віку Митрополича катедра і царський престол переносять ся в Москву, і вона стає культурним центром всеї Москівщини. Але москва не мала своїх майстрів, спроби мурувати більші церкви дали сумні наслідки, і грізний цар Іван III. мусів звернути ся до інших держав.

Як уже помянуто новгородськи, а також і пековські будівничі рішучо одмовили ся будувати що небудь

(Рис. 186). Чоло паляцу в селі Коломенським за цара Івана IV. Грізного.

в Москві, тогдї Іван III. звернув ся до Італії і запросив звідтіть скілька архітектів, на чолі котрих стояв Аристотель Фіоравенті з Болонії. Сі будівничі повинні були поліпшити тільки технику, а форма будови повинна була відповідати суздальським церквам. Під їхнім доглядом будовано в Москві Успенський собор, і церкви Архангельську і Благовіщенську. Також паляци грановитий, столовий, золотий, одвітний, розправний і інші. Італійці ввели такі поліпшення технічні: цеглу

довшу і ліпше випалену, і міцнішу вапняну рошину; стали клали стіни з рівних тесаних камяних брил і не клали туди ріняків, як се чинило ся попереду, стіни і луки стали зміцняти залізними, а не деревляними зворами і т. п. Зовнішній вигляд остав ся подібний до суздальських церков див. (Рис. 184). Научившись од італійців будівничій техніці, московські архітекти починають будувати самі, і вносять ті складники, котрі вони мали перед своїми очима, до котрих звикли і котрі їм подобали ся.

Тоді відбивають ся між іншими також і татарські впливи. В церковній мурованій архітектурі помітно впливи деревляних будов і можливо, що й новгородських деревляних шатрових церков. В XVI. віці сей нахил до шатрових форм стає дуже помітний і ми можемо ствердити се, поглянувши на церкву Василя Блаженного у Москві, побудовану 1555 року, див. (Рис. 185). Зовнішній вигляд сеї церкви дуже красний, але краса її дика, і не сходить ся з європейськими поняттями про прекрасне в церковній архітектурі. Вона має якийсь рябий, сорокатий вигляд, по середині високе шатро, а кругом цибулясті голови; кожда голова її інакшої форми і помальована яскравими фарбами в різні не гармонійні кольори. Плян незвичайно заплутаний, а в середині вона темна, повна закамарків і робить гнітюче вражіння на душу, не викликаючи премиренного настрою, якого бажає молящий ся. Окрім церков шатрової форми, були також церкви квадратної форми, з пласкою стелею, котрі на даху мають пять цибулястих головок на тонких високих круглих шийках. Як шатрові, так і квадратні церкви часто мали два поверхи, в нижнім містила ся тепла зимня церква, а у верхнім поверсі холодна літня. В деревля-

них, як і в мурованих часто була так званна трапезна т. є. велика кімната, котра лучила ся дверми з самою церквою, бувала більша ніж внутрішність церкви і через котру треба було власне переходити, щоб увійти в церкву. На чолі завше бував красний ганок на низеньких череватих сїшках, на котрий вели часом досить високі сходи. Устрій деревляних церков був такий самий. Мальовила в церквах було дуже багато і воно було досить красне, хоча і робило ся по грецькому шабьону. Італійці внесли багато природности в живопись і дали тїм для неї можливість далі розвивати ся. Особливий нахил мали Москалі до мініятурної живописі, напр. на образах, так званих „складнях“, котрі можна було завше носити з собою. На них незвичайно тонко вималювано бувало самі маленькі подробиці, хоча постаті святих були дуже дрібні. Ся мініятюрна живопись характеризує і добу і релігійну вузкість, де все полягало в молитві без настрою, але з запалом перед самим образом, в самім точнім виконанню приписів, а не в свободним творенню.

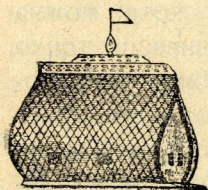
Іконостаси були спершу майбуть низькі, але в XVI. і XVII. віці їх роблять високими, в пять або шість поверхів. Часом трапляєть ся на них добра різьба, але увага більше звертаєть ся на мальовило. Статуї заборонено обрядом московським і тому різьбярство там не розвиваєть ся, тільки колись у Новгороді розповсюджені були статуї Миколи Можайського, але з його руйнацією, занепала і ся штука.

Оздобы приватніх будов були в більшости такі самі, як і на церквах, бо деревляні церкви власне і позичили їх од приватних будинків особливе деревляних, а муровані церкви, як уже помянуто переняли стіль деревляних. До нашого часу не дійшло старих дере-

вляних московських хат, але якось остав ся не знищеним рисунок коломенського палацу царя Івана IV. Грізного, див. (Рис. 186). Головними ціхами таких будов були шатро і бочка див. (Рис. 187), котрі можна видіти і на хатах і на церквах також.

Шатро

Бочка.

(Рис. 187).

Поперечній перекрій бочки, дає так звані по московському кокошники, котрі видко на (Рис. 186) і котрі увійшли потім в муровану архітектуру як прикраса; такими кокошниками оздоблено шатри в мурованих церквах див. (Рис. 185.)

Розвиток сього стилю тягнув ся аж до кінця XVII. віку, до царювання Петра I. Сей цар, як відомо, з незвичайною енергією і упертостію нищив національні традиції у цілм життю держави і навіть не пощадив церковної архітектури і ввів чужий для Москалів західний стиль, але се привело тільки до занепаду, а не до розвитку архітектури. Тільки останніми часами се зрозуміли і тепер в Москівщині старають ся відродити, продовжити і розвинути старий стиль, але се по втраті традицій не так то легко даєть ся.

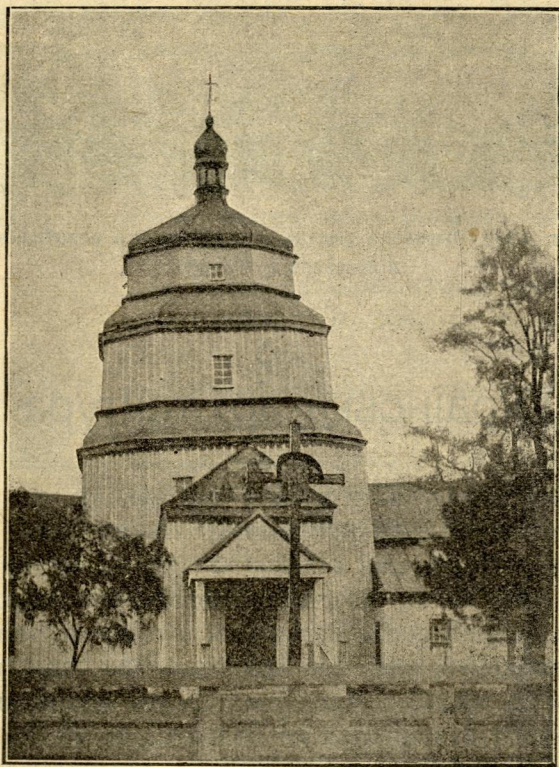

(Рис. 188). Вишивана лиштва з українського полотняного підризника (стихара).

Українська архітектура.

Коли доводить ся писати що небудь про українську архітектуру, або про штуку, то авторові приходить ся поборювати велики труднації, бо матеріялу зібрано дуже мало, але ще меньше його оброблено, і не склясіфіковано. Часто навіть в різних виданнях під назвою українського фігурує таке, що не має з Україною жадної спільности. Дуже старих памяток українського будівництва ми не маємо, бо те що остало ся у Києві од передтатарських часів, все належить, або цілком до грецької праці, або носить на собі сліди її глибоких впливів. Українську творчість ми примушені шукати в деревляних будовах, між котрими не можна найти старіших од XVI. віку. Тільки деякі образи і різьблені тріптихи(складані образи), та рукописи можуть похвалити ся глибшою старістю і вони дають нам де-

які посередні вказівки на колишню самостійну українську архітектуру і штуку. Можна також з певністю припустити, що в глухих закутках гірських, або лісових око-

(Рис. 188). Церква св. Миколая в м. Торговиці Уманського пов.

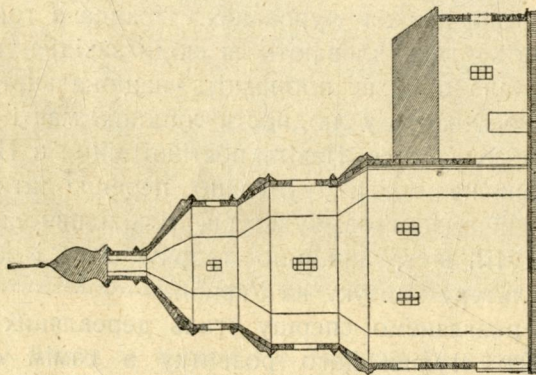
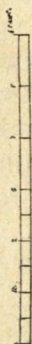
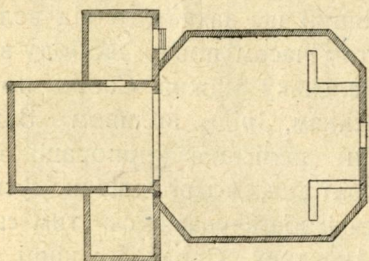
лиць напр. в Карпатах і на Волині, могли заховати ся старовинні пам'ятки, котрі носять на собі віддрук традиції, ще старіших часів.

По зруйнованню Київської частини людности майбутнього відсунула ся трохи на захід і жила головним чином по селах, та по маленьких місточках на правім березі Дніпра, серед лісів, заховуючи свої старі, може навіть поганські звичаї, пісні, обряди, очевидно також будинки, прикраси і т. п. Суздаль і Москва не мали з нею зносин, а скоро потім її підгорнула під себе Литовська держава і на довший час захистила від великоруських впливів, даючи тим часом повну свободу впливам західним. Київ помаленьку віджив. Скоро по тім завдяки торговим зносінам, під впливом Заходу заснували ся на Україні ремісничі корпорації і різні релігійно-просвітні братства, котрі даючи суспільности змогу розвивати ся і збагачувати ся, тим самим помагали плекати свою культуру. Справді в кінці XVI. віку уже виробив ся зовсім викінчений тип церков деревляних, а в середині XVII., деревляний стиль цілком переходить в муровану архітектуру і дає часом дуже красні зразки церков мурованих. Правда в той же час широкою хвилею вливають ся сюди західня культура і штука, але вони не побивають національної, а хіба тільки виробляють у людности ліпший смак і помагають їй розвивати ся. Навіть постійні війни з Поляками і Татарами не могли ґрунтовно перешкодити ні сим впливам, ні розвиткові культури, тільки панованне Москви з XVIII. віку, знищило творчу силу і потягнуло назад культуру і штуку на Україні.

Ми розглянемо спершу стиль деревляних церков, останнього ступіня його розвитку в самім осередку України в кінці XVII і початку XVIII. віку. Щоб ліпше зрозуміти сей стиль, ми мусимо сказати слідуєче.

Вага політичного, економічного і релігійного гніту тяжко відчувала ся в душі вільнолюбивого народу,

і часто в хвилини знесилення, суму, жалю і зневаги при-
мушувала його звертати увагу на церкву, куди можна
було ховатись зі своїми скорботами, виливати свою нудь-
гу, свої жалі перед Голгофою, де можна було набирати

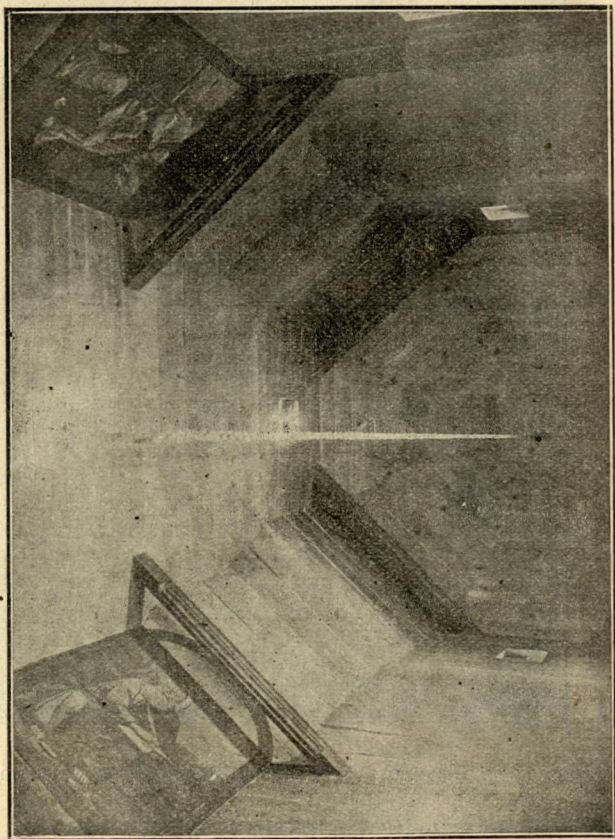

(Рис. 190). Церква в м. Торговиці, перекрій, план (масштаб в сажнях).

ся сили й енергії для нової завзятійшої і ще важшої бо-
ротьби за волю, за добробут, за щастя рідного краю.
І справді вся архітектура сих церков відповідає такому

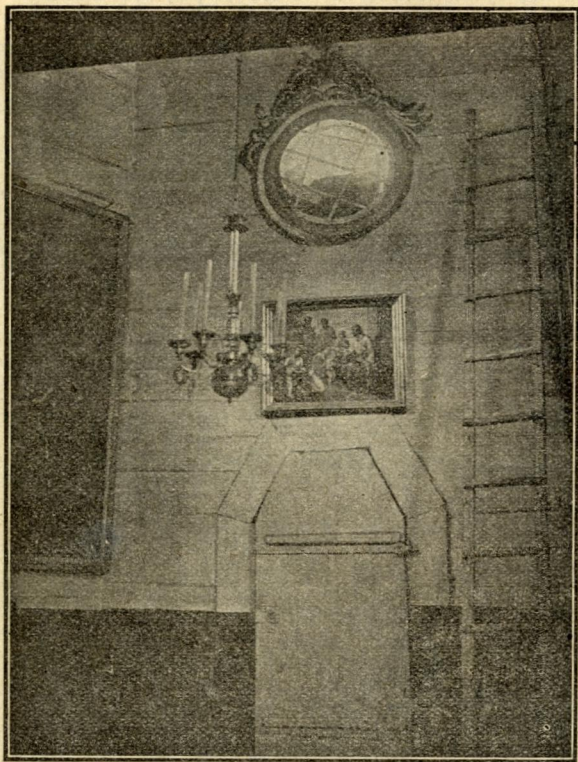
настрою. Кожна окрема частина такої церкви, як і вся її архітектура взагалі, здасть ся має одну думку, одну мету, одну яскраву рису: підняти настрій чоловіка, одірвати мисли його від землі, захопити всю істоту чоловіка і обернути, піднести її до гори, до Бога.

(Рис. 191). Церква в м. Торговиці — середина бані.

Стиль виробив ся яскравий, характеристичний, але шабьону не було і трудно знайти дві церкви іденти-

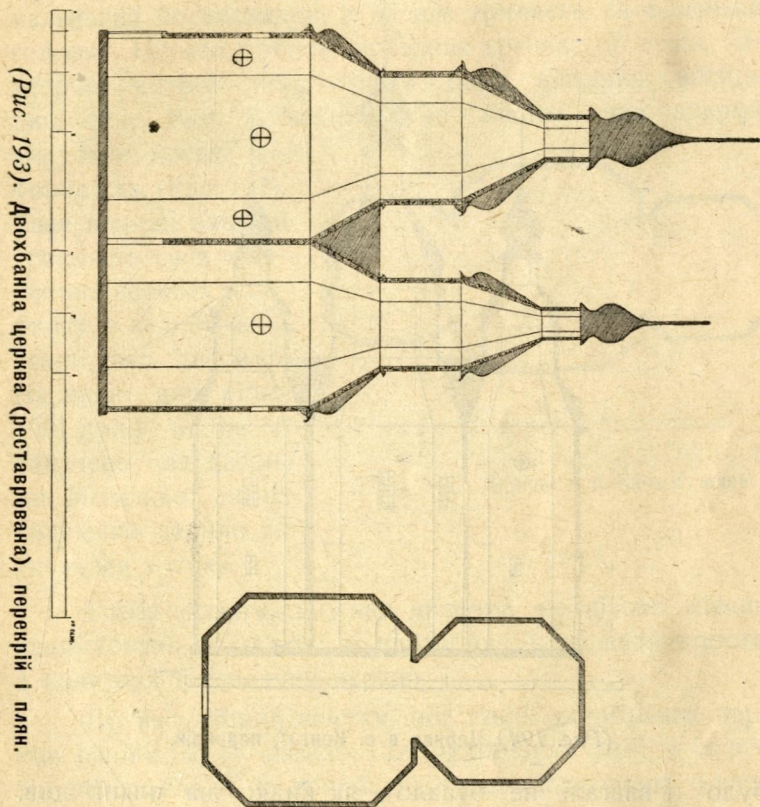
чні між собою. Церкви будували ся з одною, двома, трома, пятьма і девятьма банями (банями, а не головками тільки). Бані були високо підняті, підтримували ся високими восьмериками, а восьмерики стояли на за-

(Рис. 192). Віконце в бабнику (с. Пологи Васильків. пов.).

ломах теж високих. Вся церква знизу аж до самого верху : і стіни, і зломи, і восьмерики, і бані і знов маленькі на них вісьмерики будували ся на зруб. На бані

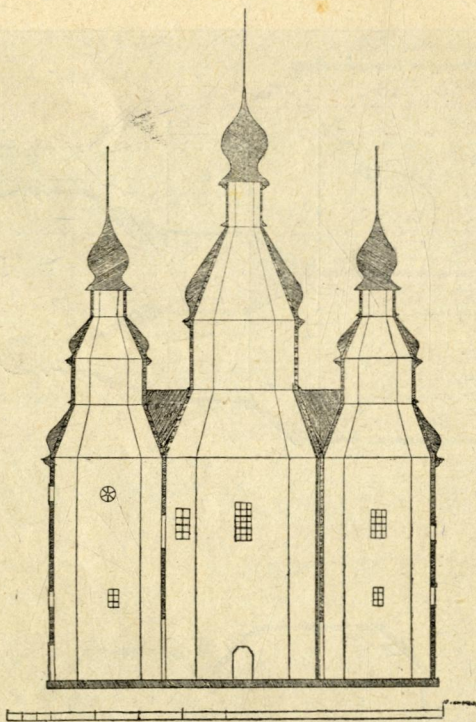
стоїть маленький восьмеричок, наставлений зрубом, а на восьмеричку головка, подібна до якогось шолому східного типу або часом до митри. Часто такі деревляні церкви бувають заввишки сяжнів 15—18 (40 мет.). Такі

(Рис. 193). Двохобанна церква (реставрована), перекрій і план.

високі церкви мають по три або по чотири поверхи, кожний верхній вужчий проти нижчого і зв'язується з ним конусовим зломом. Розглянемо церкви кожної із цих систем окремо.

Однобанна система. Така напр. система в містечку Торговищі Уманського повіту, див. (Рис. 189). Плян сії церкви становить восьмикутник з одною тільки передною вівтарною абсидою ; ніяких інших прибудов не

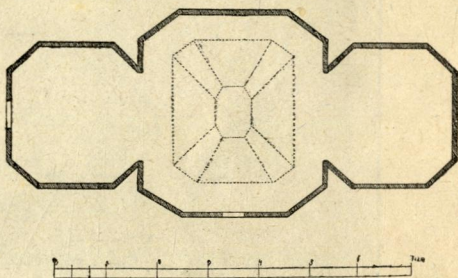

(Рис. 194). Церква в с. Конелї, перекрій.

було (і взагалі не бувало), як видно на пляні див. (Рис. 190). Сама церква уявляє з себе трохповерховий*) восьмигранник на взір гранчастої вежі, котрої поверхи

*) Чи двохповерховий, як рахують поверхи будинків в Галичині.

помалу з'ужують ся і зменшують ся, і верхній кінчається банею, зробленою зрубом, як і всі інші частини сеї самої і всіх українських церков взагалі. З середини ся баня знята на фотографії див. (Рис. 191). Над банею підіймається і служить її продовженням маленький восьмиричок, а на ній тримається маленька головка. Церква робить вражіння гранчастої вежі, симетрію котрої псує тільки одна вівтарня абсида див. (Рис. 190) В задній стіні башти, над дверми вирубане кругле віконце див. (Рис. 192). Таке віконце завсіді трапляється в трехбанних церквах в бибнику, в задній його стінці над дверима. На пляні див. (Рис. 190) воно видне й означено над дверима. Можливо, що се віконечко зявилося як вплив готики.

(Рис. 195). Церква в с. Конелі, плян.

Треба сказати, що над дверима не буває ніяких надбудовань, ні ганків, ні притвору. Двері вели просто з цвинтаря в середину церкви.

До нас дійшли звістки, що таких одnobанних церков раніш було чимало, але вони були тісні, і їх потім переробляли на трохбанні, через те до нашого часу зістало ся не багато. Таку будівлю, таку восьмигранну башту старосьвітські українські архітекти мали ніби за якусь одиницю, або елемент церковної архітектури, так

що всі інші системи могли виробляти ся тільки з комбінації таких одиниць.

Двохбанна система не дійшла до нас в чистім вигляді, бо такі церкви всі перебудовані. До них додавав

(Рис. 196). Церква в Конелі Липовецького пов.. з 1748 р.

ся ще оден елемент, і він повертав таку систему в трохбанну. Ми мусимо підкреслити, що два елементи, стоячи підряд, не псували вражіння, бо у всій будівлі була си-

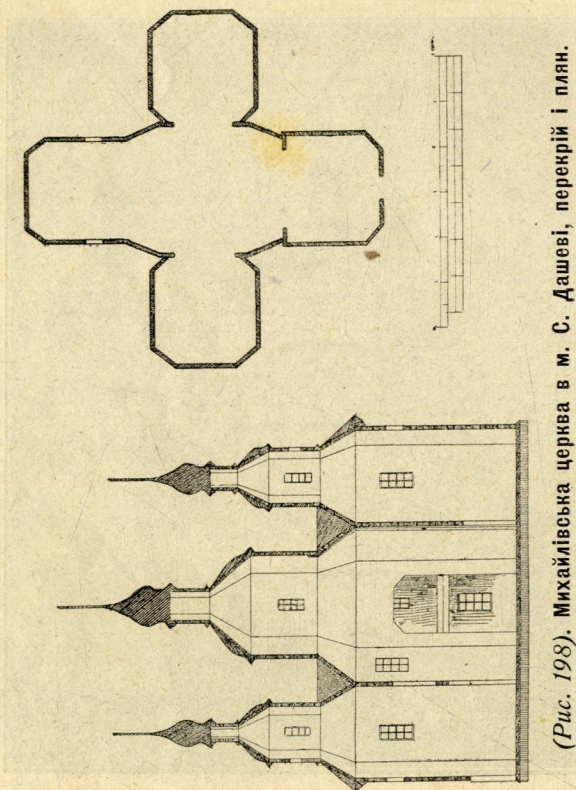
метрія, і вісь і площа симетрії проходила через ту стінку, до котрої був притулений іконостас. Для того, щоб ся симетрія не псувала ся, потрібно було, щоб обидва елементи були однакові, щоб вони мали одну

(Рис. 197). Онуфріївська церква в м. Н. Дашеві, вид від полудня.

височінь. В Гнилецькій церкві так і було, а в Сніжках, де тепер трьохверха церква, бабник і вівтар нижчі від середнього елемента. Такі комбінації з двох елементів

відповідали смакові старосьвітських архітектів, а се можливо тільки тоді, коли дивити ся на восьмигранну башту як на елемент архітектури. Можливий план такої двохбанної будівлі показано на Рис. 193.

(Рис. 198). Михайлівська церква в м. С. Дашеві, перекрій і план.

Трьохбанні церкви. Коли до двохбанної церкви приставити ззаду замість бабника третій елемент, то вийде трьохбанна церква. Сі три елементи зв'язані до купи і витягнені по одній простій лінії роблять вра-

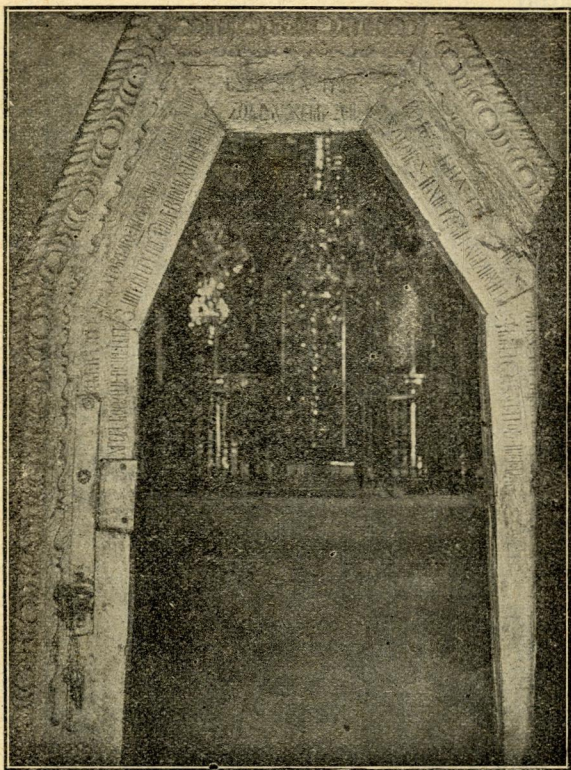
жіне чогось цілого, закінченого, симетричного, з якого боку не поглянути на нього. Ся система дуже подобала ся нашому українському народови, і ми бачимо її церкви скрізь по Україні; тут їх розсипано безліч, щедрою рукою.

(Рис. 199). Церква в Новомосковському (Самарі).

Середня баня в сій системі була завсїди вищою від двох других, завше піднімала ся над двома другими банями, щїби панувала над ними див. (Рис. 196).

Найвиразнійшим заступником сього типу може служити одна з найвищих церков сього типу в м. Конелі Липовецького пов. з 1748 р. (Рис. 196). Вона збу-

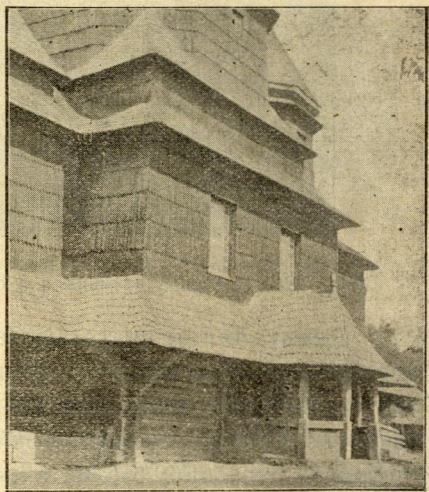
(Рис. 200). Старинний церковний одвірок, з різною написею 176.. р.

дована з дуба, ще й тепер крепка і подає надію простояти ще довго; заввишки має 15 саж. (32 метр.). В бабнику ззаду і з боків єсть по круглому віконцю.

Пятибанні церкви. Сей тип виходить з трехбанного таким чином: в середньому восьмиграннику зіставались вільними, ні з чим не звязаними дві бокові стіни, південна і північна; до сих стін, щоб поширити систему, можна приробити два крила, дві прибудови, викинувши обидві стінки цілком, аж до злому, та приставивши два нові елементи, такі самі як вівтар і бабник. Такі прибудови не псували симетрії, заокругляли плян і давали багато світлу, бо були двохповерхові, з банями і в верхнім поверсі завжди мали вікна. Такі церкви ми стрічаємо в м. Дашеві Липовецького пов. див. (Рис. 197). Онуфрівську церкву з 1757 р., і Михайлівську з тіх самих часів див. (Рис. 198).

(Рис. 202). Церква в селі **Трофанівцях** біля Коломиї.

(Рис. 201). Трьохбанна церква в Конятині над Черемошем (Гуцульщина буковинська).

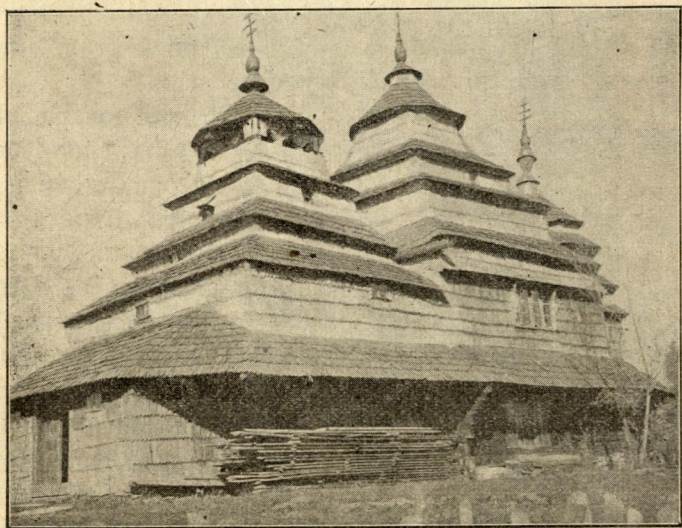
Згадані прибудови міняли плян церкви з кораблевого на хрестовий. Вони теж додавали цілій будівлі багато трівкості і сили, бо служили для неї контрфорсами. Тому що вони були високі і тяжкі і звязані з середною банею в зломах, а через се зломи не могли виступати в боки.

(Рис. 203). Церква пятибанна в с. Княждворі біля Коломиї.

Девятибанна система. Сей тип розвинув ся з попереднього дуже просто і льогічно. У вільні чотири кути пятибанної системи, прибудовано бувало знову такі елементи — високі, двохповерхові, з банями. Така церква й була вибудована в посаді Новомосковському (Самарі) Катеринославської губ. див. (Рис. 199). Середній елемент має 4 поверхи; чотири елементи, що йдуть

нахрест, мають по 3 поверхи, а ті чотири, що стоять по кутках, мають по 2 поверхи. Над вхідними дверима тут єсть віконця круглі, такі як описано ранійш. Сьвітла повинно бути дуже багато, бо в кожному поверсі є вікна. Ся церква попсована пізніше прибудованим ганком. Таких скілька церков було і по інших містах.

(Рис. 204). Трьохбанна церква в с. Бутлі на Бойківщині.

Поширяти сю систему уже не можна далі, бо плян її зовсім закінчений, зіркоподібний, майже круглий. Коли дивитись на таку церкву здалік, то вона робить вражінне якоїсь піраміди, високої й гарної, поцяцькованої хрестами. Дальше сеї системи українська архітектура розвивати ся не могла, бо дальша ступінь була-б сімнайцятибанна, але ся була-б уже дуже широка, не

струнка і з дерева її не можна було-б підняти так високо, щоб вона відповідала основним вимогам української архітектури.

Таким чином ми можемо сказати, що український церковно-архітектурний стиль в деревляних церквах розвивався логічно і наприкінці XVII. в. дійшов до великої закінченості і відповідності меті і настанові. Він настільки ж самостійний, оригінальний і приладжений до артистичного смаку тої людности, серед котрої він виявився, як і всі інші стилі, напр. готичкий, візантійський, або московський.

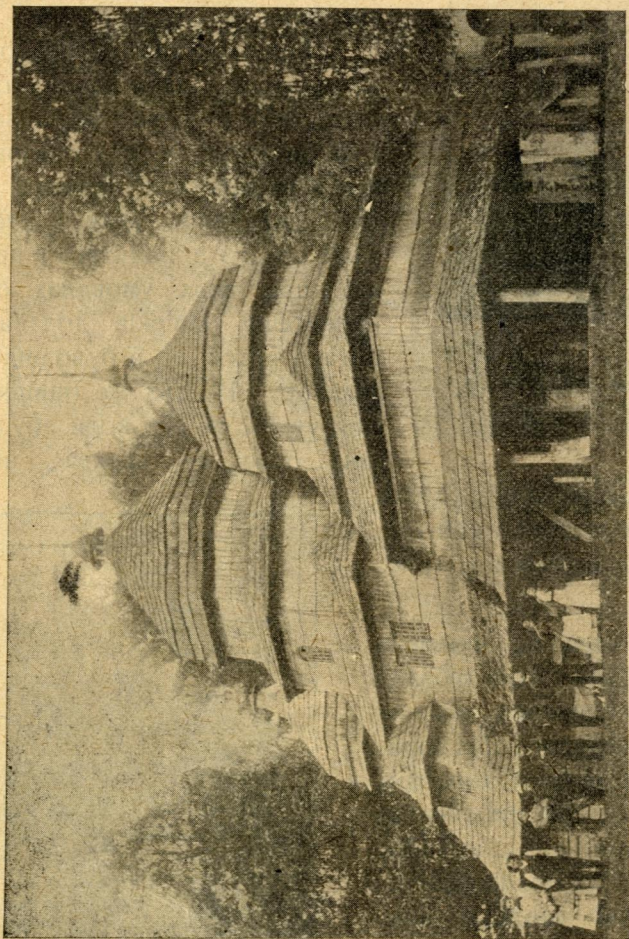
(Рис. 205). Церква в селі Ясенові біля Турки.

Що до прикрас надвору і в середині церкви, то церкви ставилися зрубом просто на землі, без жадного підмурку, і сей зруб кінчався вгорі маленьким восьмигранником, котрий тримав на собі головку, а головка підтримувала красно вироблений хрест. Головка завше була гранчаста, восьмигранна, бо трималася на восьмигранникові й служила натуральним його продовженням.

Вона не подібна до головки московського стилю, бо мала внизу кризу, і трималася на широкій шийці, тогді як московська кругла як цибуля і дуже велика трималася на вузькій шийці, порівняй Рис. 199 і 185.

В московському стилі головку як і всяку іншу цятку, можна тулити де і як хто хоче і під такою го-

ловкою може не бути жадної бані. В українському ж стилі головка навпаки служила льогічним і натуральним

(Рис. 206). Церква в селі Туре біля Старого Самбору.

продовженням і кінцем бані, і ніколи самостійного значіння не мала. Ніколи не ставляло ся головку без бані,

і баня ніколи не обходила ся без головки (як у Візантії). Одним словом ідея головки нерозривно звязана з ідеєю бані.

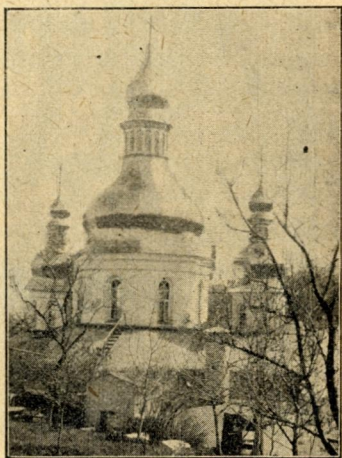

(Рис. 207). Церква Теодозія (Феодосія) Печерського у Києві.

коли заложена й ім'я того, чийми заходами і коштом вона збудована див. (Рис. 200).

В середині орнаментовані були тільки ті бальки, що випинали ся і кидали ся в вічі, напр. хори, або сволочки. Мотиви вище помянутої орнаментції нічим не ріжнились від тих, якими цяцьковано хатні сволоки див. (Рис. 223). Хори в старовину робили ся рідко, а крилоси містили ся далеко

Орнаментация знадвору уживала ся тільки на підстрішках або лиштвах (карнизах) і на одвірках. Я вже говорив, що в українських церквах не було жадного ганку і двері вели просто з цвинтара в церкву; при таких умовах орнаментация одвірків додавала багато краси, бо її було видно знадвору. На сих же одвірках вирізувало ся рік, коли збудована була ся церква, або

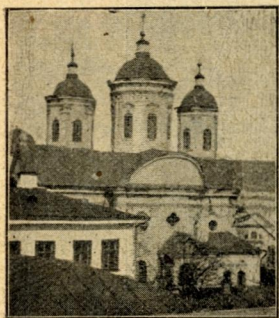
(Рис. 208). Церква над ближніми печерами у Києві.

від віттаря в задніх кутках середньої части. Солеї ніколи не було; підлога була одної високости як у віттарі, так і в церкві. Зверху церкву бувало завше побито гонтами, що надавало їй незвичайно мальовничий вигляд.

Такий то був закінчений тип деревляних церков на Україні, котрий розвивався собі без залежности від чужих впливів, з простого штирокутного зрубу. В маленьких церквах елементи були звичайне штирокутні. Але завдяки тому, що бальок деревляний не може бути вжитий в будові довшим ніж на 6 метрів (3 сянжі), бо вигинається, то, коли хочеться збудувати більшу, про-

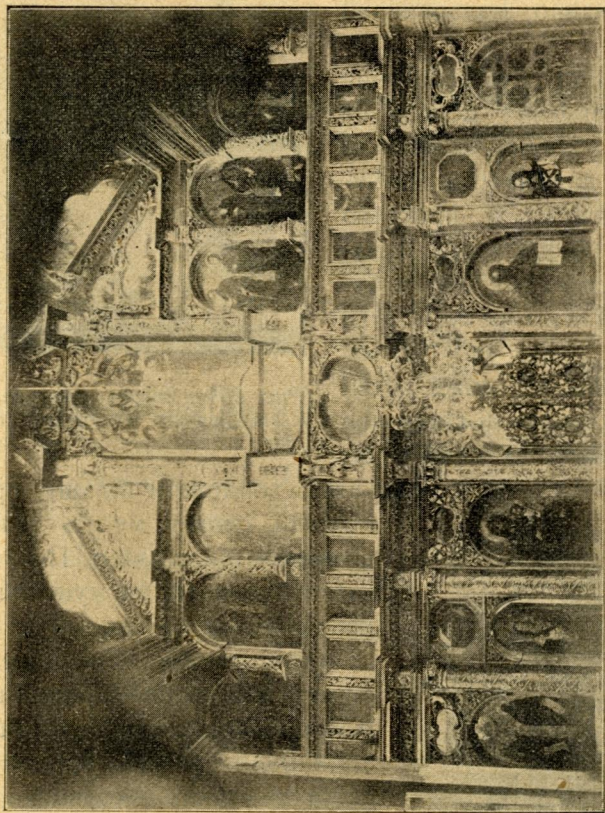
(Рис. 209). Вознесенська церква у Фльорівськiм монастирi 1731 р.

(Рис. 210). Церква Покрови у Києві на Подолі.

стірніщу церкву, мусять ужити восьмикутній елемент. Призвичайка будувати, звужуючи що раз вінця (або цямрину), аж до самого верху, поки вони не стануть такими маленькими, що їх можна накрити головою подібною до крисані (бриля) (я видів в деяких околицях галицьких крисані солом'яні дуже подібні до головки на українських церквах), йде майбуть з найдавніших часів,

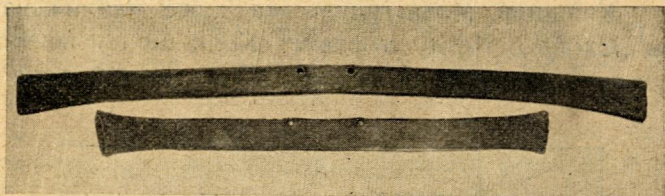
бо така баня є по ідеї найпростійший спосіб на-
криття. Можна безпечно припустити, що у Києві де-
ревляні церкви, котрі горіли 1017, 1124 і 1169 року, були
побудовані власне в той спосіб. Що такі церкви дуже

(Рис. 211). Іконостас в Богородчанях, походить з Скиту Манявського
на бойківськiм Підгір'ю.

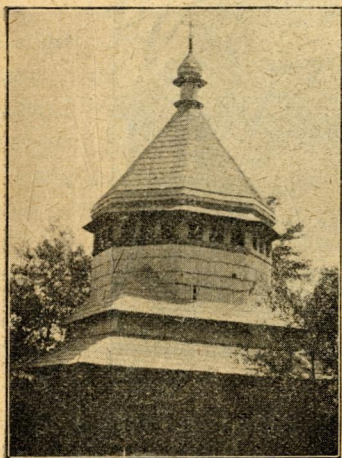
закінченого стилю були уже в XV. віці, показують де
які різьби на образах; а коли він існує в закінченій
формі з 15-го по 20 вік (бо і тепер Гуцули будують

такі самі церкви), то се показує, що стиль сей дуже тривкий і повинен був повстати багато раніше ніж в XIV., або XV. віці. Найпевніше припустити, що він пов-

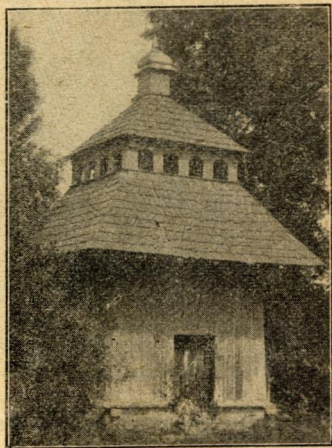

(Рис. 212). Била або клепала в церковнім музею у Львові.

став разом з християнством, а може навіть і поганські старовинні деревляні божниці, де стояли статуї богів, були теж подібної форми. Коли переглянути ті місце-

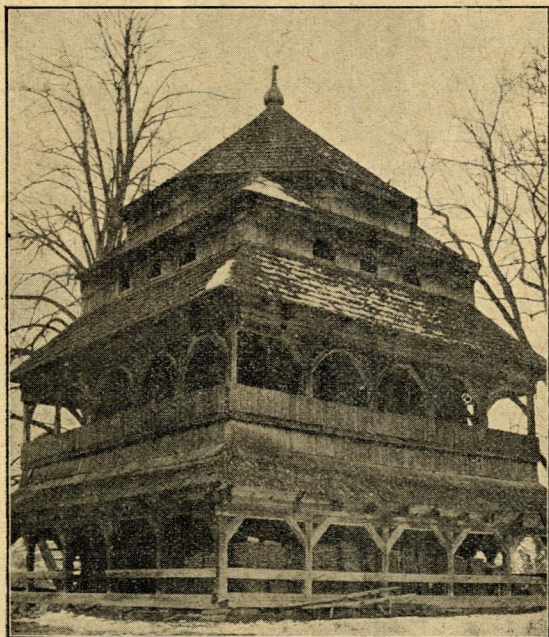
(Рис. 213). Звіниця в с. Трофанивці в Коломийщині.

(Рис. 214). Звіниця з українського Поділя.

вости, де найліпше заховала ся стара мова, старі оздоби і т. п., то там ми найдемо і нашу українську архітек-

туру дуже чистого вигляду. Така наприклад Гуцульщина. На Гуцульщині можна найти чільні жіночі оздоби зовсім подібні до тих, котрі знаходимо в могилах VII. віку у Київщині. Мова гуцульська дуже наближена до мови „Слова о Полку Ігоревім“. Коли ми поглянемо на гуцульські церкви, то побачимо, що вони найближче під-

(Рис. 215). Звіниця в Ясениці Турчанського повіту 1760 року.

ходять теж до українських див. напр. (Рис. 202). Відміна та, що в сій гуцульській церкві є ганок з трикутним націлком, котрий дуже нагадує причілок гуцульських хат, див. Рис. 220 і 221, а такого ганка небувало в церквах

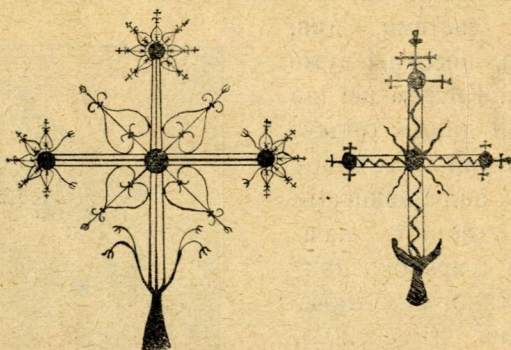
на Україні київській. Але там, коли хтіло ся зробити якесь покриттє, то робили його кругом всеї церкви, або на сішках, або без них. На гуцульськїм підгірїю біля Коломиї можна видіти форми посередні див. (Рис. 202) де дашок іде кругом церкви і утворює в їднім місці ганок на сішках, не міняючи одначе свого вигляду рівного пояса. В тих самїх околицях біля Коломиї є одна церква незвичайно красною вигляду. Вона дуже величала і спокійна, дає правдивий глибоко релігійний настрій, зрозумілий тільки тому, хто її оглядав. Вона п'ятибанної системи, див. (Рис. 203), висока і дуже простірна. Кругом неї іде помянутий дашок (підсубітка), котрий з західного боку над великими сіними утворює начілок на зразок причілка хатнього гуцульського, див. (Рис. 203). Треба сказати, що ці церкви суть пізнішої будови, т. є першої половини XIX віку, коли традиції старі починають витискати ся новими модами, коли церква під впливом вчених архітектів псує ся ріжними шабльоновими ганками з трикутними на них начілками. В старіших церквах на Гуцульщині ганки не охоче вживають ся.

(Рис. 216). Звіниця у Войнилові калушського повіту на бойківськїм підгірїю.

Другим старим українським племенем, котре засіло глибоко в горах і заховало мову і заповіти, суть Бойки.

Їхня архітектура, майбуть, ще менше змінила ся, ніж інші і там ми стрічаємо церкви дуже старі і при тім незвичайно характеристичного вигляду. Коли у Гуцулів і у Київщині не трапляється в церкві більше як п'ять зломів, то у Бойків ми можемо їх видіти далеко більше, дивись напр. Рис. 204 і 205. Бойківські церкви не суть такі просторі, як гуцульські або київські, і не такі

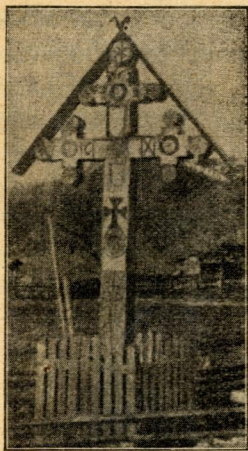

(Рис. 217). Українські церковні хрести.

високі, завдяки тому, що окремі поверхи не високі, всього на дві або три платви (бальки). Бойківська відміна має в собі щось таке, що тхне дуже великою давниною.

Вона, треба сказати, дуже одноцільна як по галицьким, так і по угорським боці, т. є від Стрия аж до Мукачова. Дуже мальовниче їхнє опоясанне на сішках див. (Рис. 205), котре можна здибати також часто

на Поділю, Волині, в північній Київщині. Те опанування без сішок, котре ми виділи у гуцульських церк-

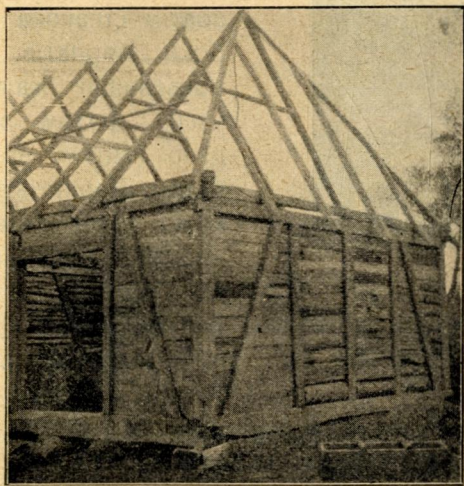

(Рис. 218.) Фігура гуцульської,
роботи на Буковині.

квах, також розповсюджене і на Бойках, при чім на бойківським підгір'ю воно зветься **підсубіткою**, а просторинь між банями зветься **кошем**. Хоча бойківська відміна нашої церковної архітектури зовсім іднакова по обидва боки Карпатів, проте на превеликий жаль в останні часи, разом з мадярізацією мови на угорським боці Карпатів іде також і мадярізація будівництва, котра виявляєть ся в домішках готицьких елементів. Сусідами Бойків з північного боку являють ся Лемки, котрих мова має

в собі багато складників польських і словацьких, бо за ними далі на північ ідуть мазури і словаки. Лемківська архітектура також носить на собі впливи своїх сусідів, а позаяк у сіх останніх панував готицький стиль, тому і лемківський має в собі багато готицьких домішок. Завдяки сьому лемківський стиль затратив початкову одноцільність, стрункість і шляхотність і хоча церкви сього типу дуже мальовничі, проте не імпонують глядачеві в тій степені, як гуцульські або бойківські. З сього коротенького огляду ми бачимо, що на всій широчезній просторині України, від харківських слобід до мукачівських гір на Угорщині стиль архітектурний є одно-

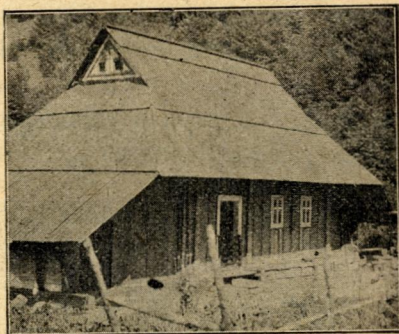
цільний, місцеві відміни його не виходять по за відомі межі і всі вони переняті одною думкою, відповідають одному смакові, викликають один настрій. Сі церкви не забавляють глядача десятками головок як московські, ні, вони вражають внутрішню єдністю, гармонією в частях і дають чоловікові підвищений настрій. Чи такі були ті церкви, котрі спалив 1169 року Андрій Боголюбський у Києві? Можна сміливо припустити, що

(Рис. 219). Причілок над коморою хатньою у Крилосі біля Галича.
На причілку видно припустниці, а далі 5 кроков.

вони не дуже ріжнили ся від пізніших. Деякі московські вчені (Павлінов) зовсім необачно припускають на основі рисунку на плянї москаля Симона Ушакова, що в половині 17-го віку під Києвом були церкви з бочкою і кокошниками і що ще раніще там був стиль чисто московський. До нас дійшло з тих часів багато церков у Київщині і в самім Києві і жадна з них

не має найменшої подібності до московських, а плян Кальнофойського XVII. в. і інші навпаки показують, що всі церкви київські були українського стилю. Де хто відмовляє українському стильові в праві на існування, бо він ніби не перейшов у мур т. є тому, що ніби нема таких мурованих церков. Але і на се є відповідь, бо мурованих церков з захованєм всіх деталей українського стилю є дуже багато і навіть у самім Києві. Напр. церква

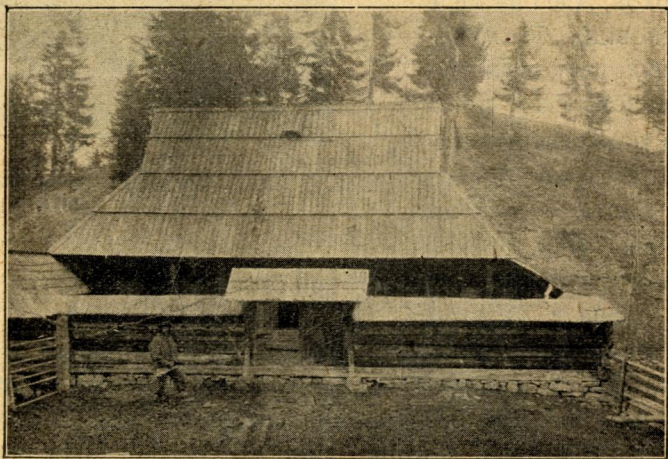

(Рис. 220). Гуцульська хата
в косівському повіті.

Феодосія біля печерської кріпости див. (Рис. 207.), побудована в XVIII. віці. Вона як видно з рисунку має всі риси звичайної української церкви порівнай з Рис. 196. Друга церква трьохбанна є над входом в ближні печери, побудована в першій половині XVII. віку, див (Рис. 208.). Суть в Києві і інші трьохбанні церкви муровані, але їх побудовано пізніше і тому вони відбивають на собі нові впливи, котрі приніс XVIII. вік. Так напр. Вознесенська церква у Фльорівським монастирі див. (Рис. 209). Другу подібну церкву вибудовано 1772 року, се є церква Покрови на Подолі, див. (Рис. 210).

Але і по інших містах і навіть селах можна найти муровані церкви українського стилю, напр. собор в Ізюмі. В Харкові трьохбанна церква Покровського монастира 1680 р, мурована дуже красно. Є у Галичині скілька, напр. стара мурована трьохбанна церква в с. Че-

сниках рогатинського повіту, одна з найстарших, може початку XVI. віку, має 3 бані, з котрих середню недавно розібрали. Церква Ставропігії у Львові теж грехобанна, але з впливами ренесансу. Як би не різні заборони, безперечно і в XIX. віці такі церкви ставляло би ся дуже охоче на російській Україні і стиль розвивався-б далі, але з 1801 року вийшла синодальна заборона будувати церкви в українськiм стилі і українська архітектура заснітила ся і спинула ся в своїм розвитку.

(Рис. 221). Гуцульська хата з подвір'єм біля Жабего.

Що-ж до того, що українська церковна архітектура справді давно уже сформувала ся, свідчить те, що в XVII. віці вона мала вплив навіть на московську і викликала в Москві сувору заборону на себе з боку влади державної. Вабила Москалів в сих церквах простота конструкції елементів і логічність розкладу їх.

В Галичині і Буковині діло стояло трохи ліпше там, де будували самі хлопи, там же де брали ся за

роботу так звані архітекти, а по суті вандали в ковнірчиках, там певне на багато віків вони спинили розвій естетики серед селян і спричинили ся до занепаду культурного. Є між ними й такі, що мають на своїй душі більш півтори сотні церков. Гіршого варварства здається не може бути, а між іншим перший ліпший Бойко або Гуцул може побудувати шедевр.

Традиції різьбярства на Україні дуже давні, бо ще за поганських часів у Києві були статуї богів: Волоса, Перуна і інших. Різьбою оздобляли Українці всі свої

домашні дерев'яні речі, і не диво, що різьбярство іконостасів розвилось на Україні в такій сильній степені, так яскраво, як нігде серед інших народів руського пня.

Справді, на Україні, в любім маленькім селі, можна стрінути розкішні старі іконостаси, котрі мають п'ять, шість і навіть сім поверхів. Брак оздоб на внутрішніх стінах церкви, нагорожував ся розкішною різьбою іконостаса, котрий принажував до себе погляди і одганяв буденні думки. Вигляд іконостасів було незвичайно влучно пристосовано до архітектури церкви. Кожний верхній поверх був лехче нижнього, а самий верхній кінчав ся дуже лехким ажуром, відповідно тому як і баня церковна кінчить ся ажуровим крестом. Див. (Рис. 217).

Нижній поверх, в котрім стоять так звані намістні ікони Спаса, Богоматери, Миколая і пражднікова, оздоблювано великими різбленими сохами при-

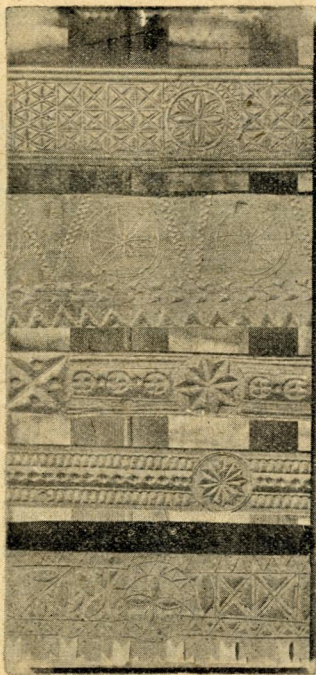

(Рис. 222). Хата в Бережниці Шляхотській, на бойковськiм Підгір'ю.

крашеними виноградними лозами, листем, цвітами і т. п. Взагалі основою для оздоблювання іконостаса служила виноградна лоза, котрої гиле під видом сішок

і межівниць між образами розповзалося по всіх іконостасі див. (Рис. 211).

На сій фотографії представлено іконостас скиту Манявського, на жаль трохи обрізаний при переносі в Богородчанську церкву. Образи в ній, дуже великої артистичної вартости, заховалися в повній цілості. Треба сказати, що в українським іконостасі переважало своєю розкішю різьбярство, і навіть трапляли ся такі іконостаси, в котрих замість образів стояли статуї святих. Особливо звертають на себе увагу перший поверх і останній, котрий уявляв з себе цілу різблену голгофу т. є розп'яте в оточенні Богоматери, святих і ангелів, котрі чуть манячать в мо-

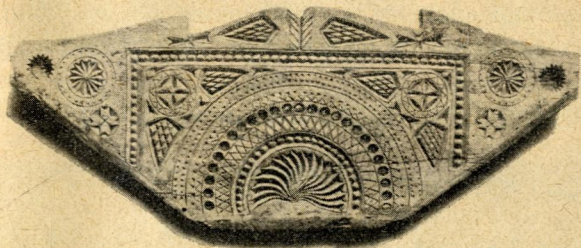
(Рис. 223). Різбляні хатні сволоки. (В київськiм музею).

році бані. На жаль ліпші іконостаси дуже попсовано, як напр. в Лаврі київській попсовано дорогоцінний, незвичайно розкішно вирізблений іконостас, од котрого остав ся тепер тільки перший поверх.

Між іншим треба сказати, що дуже добре зберіг ся іконостас з гербом Мазепи в Воєнно-Миколаївськiм

соборі на Печерську в Києві. Але не тільки різьбярство а й малярство стояло досить високо на Україні; і мальовало ся не тільки ікони: можна видіти на старих образах жанрові сцени, портрети і т. п. Колись було багато своїх українських малярських шкіл по монастирях, котрі всі були під впливом Афону (Атоса), або почаство румунського і сербського малярства.

Правда до нас дійшло дуже мало старих добрих образів, але все-ж таки і тих, що суть, вистарчає, щоб

(Рис. 224). Спинка чумацької мажи (воза) на Полтавщині (київський музей).

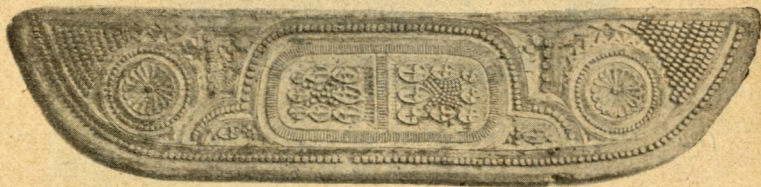
видіти як любили малярство на Україні. Правда тут не кохали ся в мініатюрах, як москалі. Тут можна видіти великі образи, а часом навіть і мальовило на стінах деревляних церков, але його уже багато знищено. Найліпше заховало ся мальовило в прикарпатській Україні, т. є. в східній Галичині, Буковині і угорській Україні.

Там ми знаходимо образи з початку XV. віку. Ті старі образи завше мають характер византійський. Пізніше стають помітні впливи італійського відродження, і ми можемо видіти багато образів сього стилю дуже красної роботи. Хоча різьбярство статуй забороняється грецькою вірою, проте впливи Заходу були на Укра-

їні о стільки великі, що різблені статуї в іконостасах можна видіти навіть на лівім боці Дніпра, навіть на слобідській Україні.

Сказавши про церкви і їх урядження, ми повинні сказати скільки слів і про звіниці. Треба знати, що колись давно звонів майбуть не вживали, а натомість розповсюджені були била або клепапа див. (Рис. 212), по котрих били молотками. Сі била дуже лехкі і не потребували під себе великої будови.

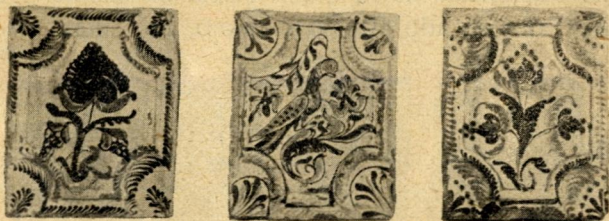
В своїм закінченім вигляді звіниця уявляє з себе той одинокий елемент архітектурний, вісьмокутню вежу, з котрих складала ся церква див. (Рис. 213). Її бувало обнесено стріхою або підсубіткою і побито гонтами, часом навіть вшивало ся солом'яними сніпками, як хату

(Рис. 225). Спинка чумацьких саней на Полтавщині.
(Київський музей).

і т. п. Часто бували звіниці штирокутні див. (Рис. 214). Часом навколо їх йшло опоясанне на сішках, чистий перістіль, часом навіть двох або й трьох поверховий див. (Рис. 215). Звіниці на Бойківщині і Лемківщині підлягали готицьким впливам і мали в горі фальшиву галерію див. (Рис. 216). Звіниці з опасанням зберігли ся теперка головним чином на Бойківщині, але колись вони були розповсюджені і по всій Україні. Коли поглянемо на Рис. 174 побачимо, що у Києві біля Софійської катедри були такі самі звіниці. Такі самі звіниці були

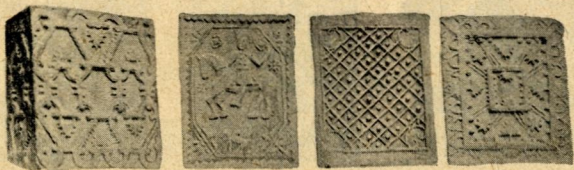
і скрізь на Україні, див (Рис. 214). В Галичині на Бойківщині і на Лемківщині трапляють ся звінці, на котрих помітно відбивається готицький вплив, див. (Рис. 216), Одною з найкращих оздоб на церквах і звінцях були хрести, незвичайно ріжноманітні по формі своїх оздоб, див. (Рис. 217). Придорожні хрести або фігури теж мають дуже оригінальний вигляд, але зовсім відмінного гатунку, див. (Рис. 218). Що до христів на престольних і переносних цехових, то вони теж дуже кра-

(Рис. 226). Поливняні кафлі до груб (київський музей).

сно різблені. Таким чином ми видимо, що церква українська і все, що до неї належить і відносить ся, мало дуже викінчений стиль іднаковий на всій простороні України від Мукачова до Харкова. Вся ся архітектура характеризує етничну єдність і ліпше ніж що інше обрисовує нам духовне обличчє українського народу, найліпше показує які непроходимі духовні межі відділяють його від московського і польського народу. Коли-ж ми поглянемо на щоденне життя Українця, то й тут побачимо, що артизм і шляхотний смак не покидав його і в будень, знову-ж на цілій просторині України од Харкова або навіть ліпше од Кубані і до угорського Мукачова. В сих межах будівництво має один спільний характер і спільні технічні терміни.

Існують 3 головних типи хат : хата на сохах (Рис. 53), хата на підвалинах (Рис. 219) і хата будована на зруб, див. (Рис. 220, 221 і 222). Трохи відрізняють ся, головне устроєм подвіря, хати гуцульські, котрі пристосовані до життя в диких горах і уявляють цілу фортецю, див. (Рис. 221). Тепер, коли на Україні знищено ліси, що раз трудніше буває знайти хати на зруб, а у Херсонщині в останні часи почали робити хати з самої глини, перемішаної з соломою, без жадних стовпів. Українські хати, окрім гірських, завше бувають помашчені білою або рудою глиною, що надає їм весе-

(Рис. 227). Кафлі горорізблені (київський музей).

лий вигляд. Часом по білій глині буває мальовано квіти різнокольорові, спеціальної стилізації. Звичайні солом'яні дахи своїми гребіннями і стропами дуже мальовничо виступають на блакиті неба. Гірські хати буває звичайно побито гонтами або дошками, бо там дерево дешевше ніж солома. Про будівництво гуцульське дуже докладно розказано і багато ілюстровано в пяти томах „Гуцульщини“ Шухевича, до котрої і відсилаємо читача. Окрім красного загального укладу хати, артистичний смак Українця характеризується хатніми оздобами, головне різьбами на сволоках, одвірках, скринях, мисниках і т. п., див. (Рис. 223).

Одвірки в хатах часто бували такі, як у церквах напр. в так званих курінях козацьких. Напр. від куріня

полку полтавського заходами наших доморослих консерваторів зістали ся тільки самі одвірки з написом, а ще до самого останнього часу сей курінь цілісінький стояв в м. Нікополі, де була січа (Микитів ріг) і був завдовжки щось до 30 метрів. Особливо Гуцули славні своїми розкішними різьбами, але й інші українські племена не дуже відстають від Гуцулів, принаймні ті, серед котрих панщина менше лютувала.

(Рис. 228). Килим з Полтавщини. (Київський музей).

Напр. в Полтавщині можна найти чудово різьблені чумацькі вози, санки, скрині і т. п., див. (Рис. 224 і 225) і всякі інші речі, напр. посуда, рублі до качання білизни і т. п.

Окрім різьбарства на Україні було дуже розвинене артистичне гончарство, див. (Рис. 226); особливе своєю оригінальністю вражає полива на мисках, куманцях і кафлях, котра здаєть ся має дуже стару традицію, бо ще за київських князів тут уже були дуже розповсюджені вироби з скла, віконне скло і вироби поливяних кафель.

Окрім полив'яних кафель бували ще й кафлі з тисненими оздобами (горорізьбами) виробленими в спеціальних формах див. (Рис. 227).

Окрім посуду і начиння в хаті мали артистичний вигляд килими див. (Рис. 228), рушники на образах див. (Рис. 229), скатірки на столах, одежа, сорочки і т. п. Все се було вишиване з величезним смаком і носило та й тепер носить характер зовсім відмінний від московського і всяких інших.

Справді у Москалів переважають позументи, або мордовські, досить прості геометричні вишивки. На Кавказі дуже розвинене килимкарство, але оздобу його чисто геометричні. У нас же найбільше можна стрінути оздобу рослинні, але в дуже оригінальний спосіб стилізовані, як се видно з рисунків 228 і 229. Техніка виробу килимів інакша, ніж перська; на Україні не стрижуть, а вишивають взори вовняними кольоровими нитками, просиленими в так звані глиці (дерев'яні голки), по натягненій на верстат основі.

(Рис. 229).
Рушник з Полтавщини. (Київський музей).

Техніка вишивок теж спеціальна. Про неї докладніше можна розвідатись в Гуцульщині Шухевича і у виданнях вишивок Олени Пчілки і Скаржинської. Ще є один рід оздоб, се писанки, котрих краса і ріжноманітність відомі всякому і тому ми

спиняти ся над сим не будемо. Але гляньмо на те, як доля лукавила з нами. В XIII. віці Татари зруйнували Київ. Центр культурного життя переніс ся до Галича і Львова, але не на довго. Завдяки хибній політиці Польської держкви нам прийшло ся стратити самостійність.

В половині XIV. віку король польський Казімір Великий повертає голоблі польської політики з заходу на схід : він країну з польським населенем, Поморе, віддає Прусам на знімечченє, а Шлеск Чехам, сам же хоче нагородити Польську державу коштом України, завойовує Львів і заводить там феодальні порядки, вводить панщину і хоче наробити собі Поляків з Українців і т. п. Вільнолюбиві Українці борють ся збройно, не піддають ся, але самі мусять посовувати ся на схід і воювати ся там з Татарами. Люблинська Унія закінчує сей процес тим, що вириває всю правобережну Україну з під зверхности Литви і заводить польські порядки на всій Україні. Але замість польонізації польським верховодам пощастило викликати тільки страшну ворожнечу і кров, але спольонізувати ґрунтовно ще не довело ся жадного значного кавалку української людности. Проте до самого кінця XVII. віку культурний розвиток України поступає прудко вперед, і фази сього розвою консервують ся в архітектурі і штуці аж до наших днів. Тікаючи від утисків польських панів і їхніх посіпак, українська людність мусіла не раз переходити на лівий бік Дніпра, побільшувати собою тамтешнє населеннє і займати вільні місця або слободи біля теперішнього Харкова.

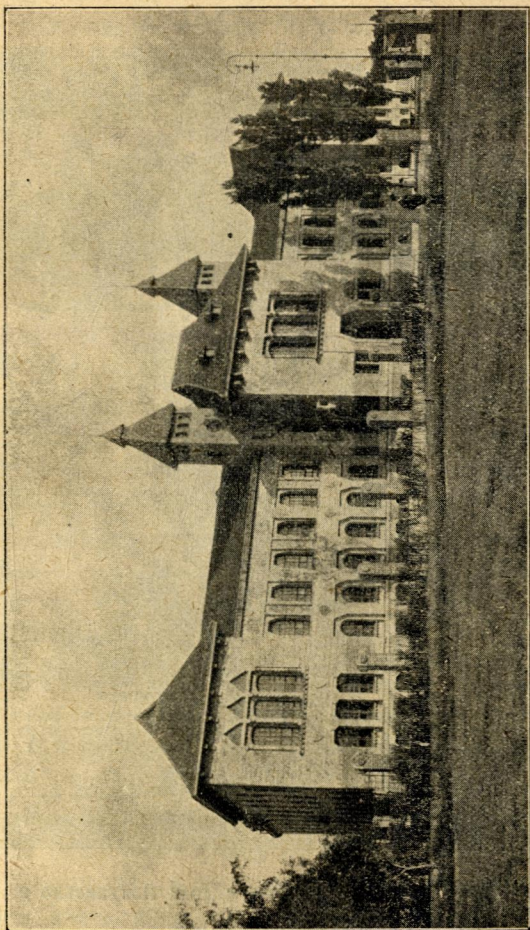
Там на лівім березі Дніпра почала в XVII. віці завдяки свободі росцвітати пишна українська культура і всі її галузі — архітектура, малярство, різьбярство, ви-

шивання і килимкарство. Збірки старих полтавських річей указують на незвичайно тонко розвинений шляхотний смак теї людности. Там закладають ся школи хлопчачі й дівчачі. В Києві на правім березі засновується Академія, завдяки жертволюбности міщанки Гулевичевої.

Жіноцтво взагалі приймає живу діяльну участь в просвітно культурнім русі. В протилежність московським звичаям, жінка на Україні вільна і рівна в правах з мущиною. Взагалі воля горожанська не обмежена. На містах по лівім і правім боці пишно росцвітають цехи ремісників, котрі лучать ся в братства цехів. Цехи і братства боронять свої інтереси. Братства релігійні боронять свою віру, не огнем і мечем, або кайданами, тільки словом. Скрізь повна свобода слова, віри, сходів, зібрань і прилюдних диспутів. На ярмарках можна видіти диспути католиків з православними, соцініянами, або з субітниками. При всім тім Україна боролася на два боки проти Татар і Поляків і виходила більш менш щасливо.

Чужоземців особливо дивувала рівноправність жінок і їхня висока освіта і інтелігентність, їхня діяльна участь в освіті, на зібраннях в братствах і т. п. Павел Алепський, котрий вертав ся з Москви через Україну в половині XVII. віку, разом з батьком своїм патріархом Єрусалимським, не знаходить слів, щоб зясувати своє дивуване культурі: науці, архітектурі, співу і всякій іншій штуці на Україні. Його дивує незвичайна інтелігентність і діяльність жінок і всього взагалі суспільства Чернигівського і Полтавського, про що він, за два роки перебування в Москві навіть не чув. Широкі самостійні зносини зі східніми і західніми державами від Туреччини до Швеції, і навіть торговельні зносини

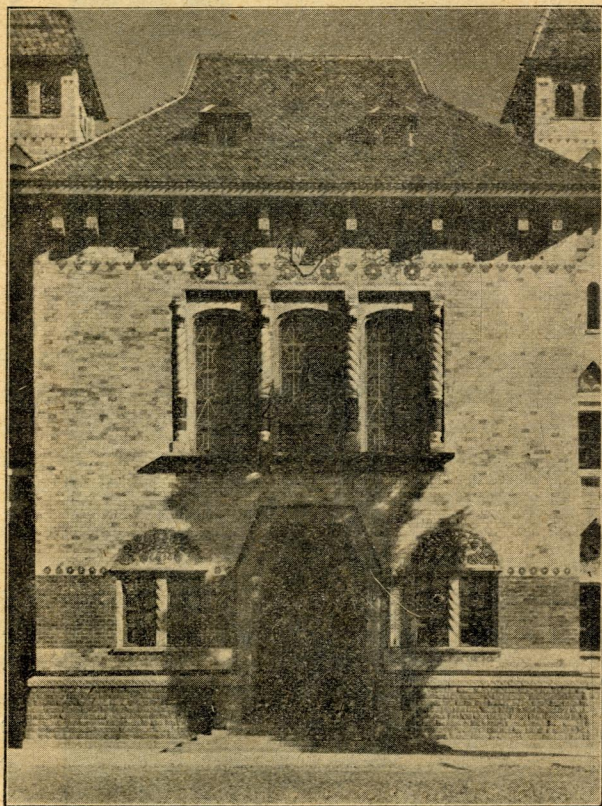
з Англією все се корисно відбивало ся на житті України у всіх його проявах. Але коли до двох постійних

(Рис. 230). Дім Губернського Земства в Полтаві. Робота архітекта Кричевського.

ворогів прилучив ся третій, неосвічений, дикий і жорстокий, тогді у України не обгороженої природніми

стратегічними границями, не вистало сили і вона мусіла пасти. Разом з волею мусіло загинути все що було її результатом: добробут, культура і її різні галузі. Чого

(Рис. 231). Чоло над дверми в домі Полтавського
Губернського Земства.

не могли польські пани знищити самі, те вони знищили в злуці з Москвою.

Останню лебединю пісню оборони проспівав Мазепа, при ньому всі галузі української культури розвинули ся до найвисшої степені і по його нещасливім протесті починаєть ся повна руїна, немилосердне нищення культури української. Петро Великий, як кажуть, прорубав для Москівщини віконечко в Європу, але знищивши Україну, замурував широкі двері, через котрі західня культура вільно і широкою хвилею могла вливати ся в Москівщину, не руйнуючи але перетворюючи, і пристусовуючи ся до правдивих потреб.

Весь XVIII. вік служить одною яскравою ілюстрацією знищення на Україні самосвідомости, освіти, а з нею культури, штуки і проч. Нарешті кінець XVIII. в. приніс панщину на лівий беріг Дніпра і розв'язав руки польським панам на правім боці. Людність не могла уже працювати для себе, пани з чужими звичаями і смаком вимагали іншого, ніж те що смакувало Українцям. Результатом того XIX. вік явив ся на Україні віком найбільшого пригноблення, безхарактерности і культурної кризи. Гнітюча, мертва тиша, жадного руху, сморід пустки і трупного гнилого розкладу; тільки де не де старенькі погнилі церковки, як кістки в пустині після самума, свідчать, що тут було раніше щось творче, що тут колись жерелом клекотіло життя, думки роїли ся і втілювали ся в красні форми. А нинька німа пустиня. Але і з Грецією пишною і могутньою ще гірше було, знищив її Рим здаєть ся до останку, а проте новіші часи сотворили нову культуру на її місці, і з її традиції народила ся пишна Византія, теж грецька, хоч і відмінна, але красна.

Так і в наше українське життя вриваєть ся новий фактор, могутний і неминучий, котрий відроджує і відмолоджує нації, хоча може і проти свого бажання.

Се європейський капіталізм, з його примусовою освітою, технічним прогресом то що. І хоча-б Українці самі того не хтіли, він зробить їх проти волі Українцями, пробудить, розбуркає, примусить думати думками своїми, не позиченими, уявляти своєю не чужою уявою, говорити своєю мовою не позиченою. Приклад: Чехи і багато інших народів. І тепер голод і заробіток примушує повернути ся до оригінального; щоб найти купця, примушує відкопувати старе своє, неподібне до другого і тим збувати ся конкуренції. І тепер уже поважні англійські леді носять на собі наші вишивки, за дорогу ціну куплені, Французи переплачують в 100 раз за наші миски, Москалі дідици організують вишивання по наших селах і заробляють на тім тисячі, російський імператор купує у Полтаві 1909 р., підчас двохвікових роковин Полтавського бою, сорочку для свого сина, і потім з Петербурга великі князі телеграфічно закупають все, що було готового на складі у Полтавського Земства, яке зорганізовало килимкарство, вишивання і гончарство на Полтавщині. Для сього самого Земства талановитий наш архітект Кричевський збудовав розкішний типовий будинок, а Земське засідання приняло його проєкт, не знаючи, що той стиль є український, бо інаше одмовило би йому, але його привабила красота проєкта. Тепер се одна з найоригінальніших будов на Україні, з котрою по стильовім значінню може зрівняти ся хіба один тільки дім Ігумнова в Москві, див. (Рис. 230 і 231). Року 1904 будується в Плїшивці біля Полтави церков мурована на зразок Самарської девятибанної, див. (Рис. 199), і таким чином деревляна архітектура українська знову переходить в мур і обіцяє далі розвивати ся. В галицько-буковинській Україні культурно-економічний рух

останніми часами зробив дуже великий крок вперед, а разом з сим народила ся потреба в своїй родимій штуці, і останні роки тут помітно пробудження інтересу до старовини. Дехто, особливо інституції вимагають від архітектів будувати в національнім стилю. І ми маємо спроби, напр. архітект Левінський буде так бурсу Тов. Педагогічного, вживаючи мотиви гуцульські. Гончарня Левінського послуговуєть ся українсько-гуцульською орнаментикою. На виставі в Стрию і на церковній виставі у Львові архітект Лушпінський зі Львова представив цікаві зразки пристосовання гуцульської орнаментики до престолів вітварних. Вінетка на окладці сеї книги, зроблена на зразок старих українських дверей, теж його роботи. Є скілька його більш меньш цікавих проєктів внутрішнього урядження хатнього і літньої віллі в горах.

Остаєть ся тільки тепер, щоб суспільність зрозуміла користь і красу своїх національних будов і урядження хатнього, і замовляла, або ще ліпше сказати, вимагала од архітектів будовель, як церковних так і приватних в своїм стилю. Шлях уже проложено, і суть архітекти, котрі пильно працюють над сім. Щоб допомогти архітектам в сім ділі, нам тільки треба брати приклад з Поляків, де кожна молода пара, що має одружити ся, уже наперед укладає плян, як їй урядити помешканне, щоб воно було в закоп'янськім стилі. Варто булоби видавати журнальчик ілюстрований, де би можна було видіти деякі проєкти, обмірковувати ріжні питання; де би суспільність знайомила ся ліпше з зразками чистого стилю і куди-б могла звертати ся з висловом своїх бажань. Особливо сьвященикам треба звернути увагу на стиль церков. Ліпше трошки меньша, але красча церква, ніж простора, але порожня. Церква

се єдине місце, де виховуєть ся смак простого селянина і є великий блуд відбирати у нього можливість розвивати свій смак, дивлячись на красну стильову церкву і стильову внутрішню оздобу її. Між іншим в оздобленні наших церков, в мальовило на стінах і луках можна ввести наші мотиви з помянутих вишиваних рушників, килимів, писанок, заховуючи тимчасом загальний розклад византійський. Ніхто не прийде до нас глядати за византійським стилем, а поїде до Царгорода, Венеції, Равени; ніхто не буде шукати у нас зразків ренесансу, бароку, ніхто з чужинців не поїде до нас учити ся московському стилю, а поїде для того у Москівщину, а на нашій землі шукатимуть нашого стилю. Діло нашої чести народньої зуміти чужим показати своє, зуміти виявити прилюдно ті наші внутрішні скарби, котрі тяжка неволя та безпросвітня доля загнали далеко-глибоко, в самі таємні кутики нашої душі, нашої богато обдарованої артистичним почуттем психіки. Тільки трошки енергії, трошки серйозного відношення до діла, і наша архітектура знову розіветь ся, знову сіятиме так яскраво, як перше, поміж іншими її ровесниками на славянським ґрунті.

Словарець термінологичний.

Бабник	= гінеконіт (бабінець) 217 ст.
баляндрази	= баллюстрада.
баня	= купол.
било — клепало	= див. Рис. 212.
Вибірчастий	= еклектичний.
впростяг	= горизонтально
в'язанне	= архітрав Рис. 53 і 61.
Ганок	= портик, портал 150 ст.
Головка сохи	= капітель колюмни.
груз	= мусор.
Двоганковий	= амфіпростіль 67 ст.
двопасник	= діптер 69 ст.
двосінний	= на антах 67 ст.
Завиванець (кочільце)	= волюта 59 ст.
затиле	= задня частина дому.
закапелок	= ніша.
звірник	= клин або замок в склепінню 152 ст.
зворувати	= лучити.
зворотичі	= волюта 78 ст.
Какемон	= див. 108 ст.
клепало	= див. Рис. 212.
кіш	= просторінь між банями у церкві.
клин межилучник	= див. Рис. 80.
крипта	= печера, склепінне 120 ст.
кромлех	= див. 7 ст.
Ліштва	= реголя 74 ст.
лук	= арка.
Межилучник	= див. Рис. 80.
межівниця	= метопа Рис. 65.
Намет	= шатро.
намісто	= астрагаль 78 ст.
наріжник	= акротеріон 75 ст.
начілок	= фронтон.
Однопасник	= періптер 69 ст.
опасанне	= перістіль 67 ст.
Пагода	= див. 100 ст.
первень (первісник)	= елемент.
перехрестно-пругасте склепінне	= Kreuz-rippen gewölbe.

передворіте	=	пропилеї 47 ст.
підбанник	=	див. 126 ст.
піддашок	=	вязанне, пошевка і підстрішок разом.
підошва	=	база 75 ст.
підстришок	=	геїзон 75 ст.
підсубітка	=	див. Рис. 214.
пласкорізьба	=	барельєф.
пошевка (різьблена)	=	фриз Рис. 53 і 61.
припустниця	=	кроква на причілку.
приворіте	=	пропілеї.
простовісний	=	вертикальний.
пруг	=	ожів (ogive).
пругастиї	=	ожівальний ogivale (готицький.
Рант	=	реголя 79 ст.
ринва	=	ціма (cima) 75 ст.
різблянка	=	фриз.
ріняк	=	камінь круглий водяний 204 ст.
Скапини	=	сталактит 116 ст.
скапистий	=	сталактитовий
склепінне	=	звод.
сішниця	=	кольонада 69 і 180 ст.
снізка	=	див. Рис. 54.
соха	=	колюмна, колона.
стріп	=	див. 79 і 71 ст.
стягель	=	див. 72 ст.
Тло	=	фон
трійчак	=	трігліф Рис. 64.
тріохотвірник	=	тріфоріум.
Хвилька	=	кіматіон Рис. 70..
хрестільня	=	баптістерій 123 ст.
Чоло	=	фронт.
Шийка	=	трохіллюс.
шутер	=	гравій (дрібний ріняк).
Щогло	=	мачта.
Яйцеватий	=	елліпсоїд 171 ст.

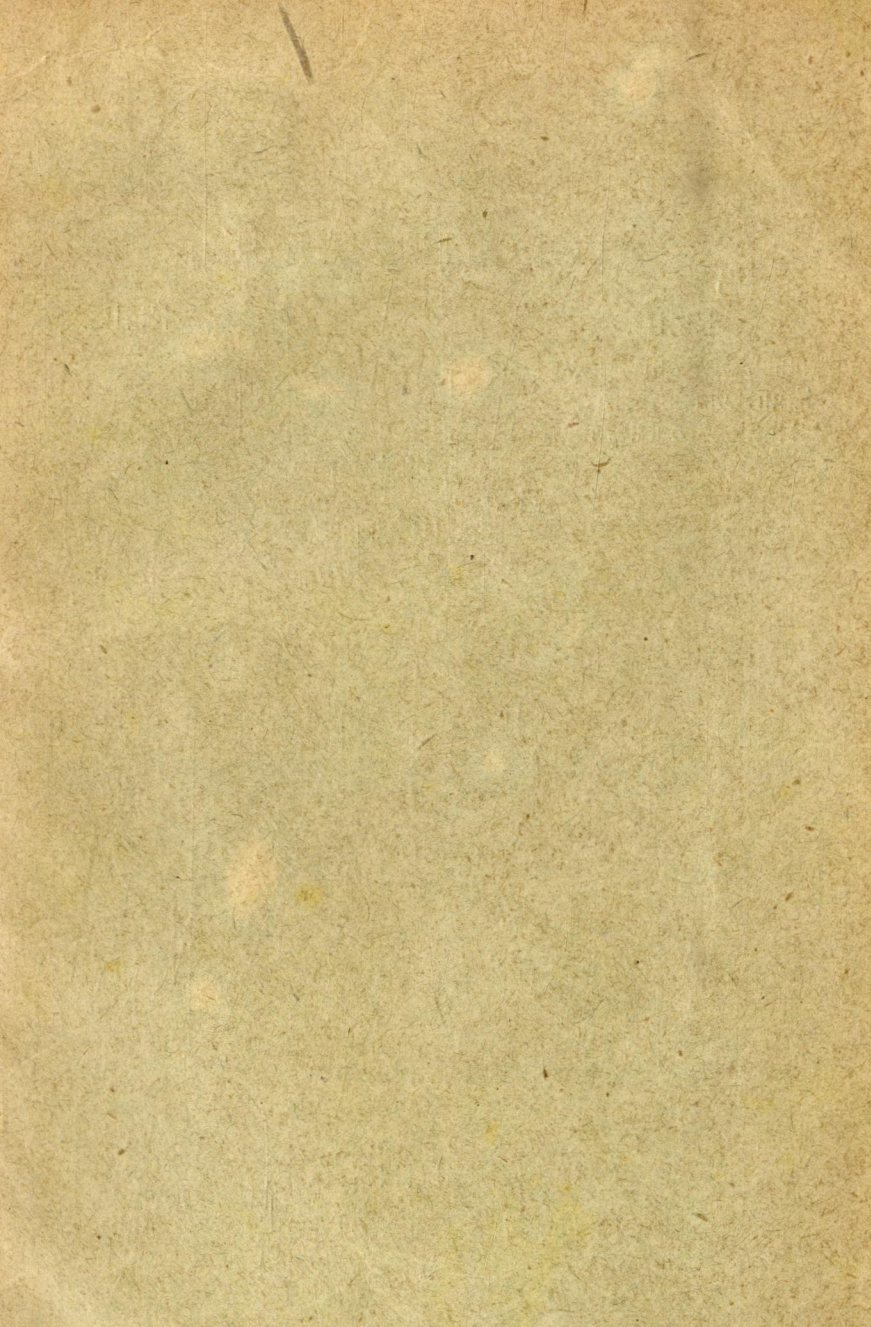

П о м и л к и.

Стор.	Рядок	Надруковано	Має бути
9	4 з гори	особистостями	особливостями
28	6 з гори	жреці	жерці
38	12 з гори	в голові	на чолі
48	7 з долини	згубили	втратили
68	1 з гори	рахую	вважаю
68	6 з гори	Сама простіща	найпростіща
85	10 з долини	допису	опису
86	3 з долини	особливе	особливе
102	5 з гори	страйніща	стрункіща
106	5 з гори	відділяють ся	виділяють ся
113	1 з долини	вимогах	до вимог
113	9 з долини	недохвату	недостачи
116	11 з гори	Бейс	Вейс
120	7 з долини	рахувати	вважати
125	8 з долини	скількисотлітній	кількасотлітній
127	3 з долини	вісімкутній	вісьмокутній
136	15 з долини	Ломбардський	Льомбардський
136	13 з долини	рахуєть ся	вважаєть ся
138	2 з гори	прспущено :	а над перехрестем сама собою виникає вісьмокутня баня на штирох луках (диви Рисунок 132). див. Рис. 132.
142	6 з гори	пропущено :	знести
147	13 з долини	переварити	Пале-Рояль
180	4 з гори	Пальє Райль	діяльність
185	7 з гори	діяльнісь	Преображенія
—	14 з гори	Преображеція	1169
195	8 з долини	1124	1169
201	15 з долини	1124	
Підписи з Рис. 202.		поставити на місце Рис. 201., а підпис з Рис. 201.	поставити на місце Рис. 202.

Зміст.

	Стор.
1. Передмова	3
2. Вступ	5
3. Архітектура Єгипта	13
4. Архітектура Мезопотамії (Вавилон і Аесирія)	37
5. Перська і Медійська архітектура	46
6. Архітектура семітських народів	49
7. Архітектура Малої Азії	54
8. Мікенська архітектура	57
9. Архітектура грецька	62
10. Етрусська Архітектура	84
11. Римська архітектура	87
12. Архітектура в Індії	97
13. Хінська (китайська) і японська архітектура	105
14. Сассанідська архітектура	110
15. Архітектура Ісламу	131
16. Архітектура початків християнства	119
17. Византійська архітектура	126
18. Романська архітектура	135
19. Готицька або пругаста архітектура	147
20. Архітектура відродження (ренесанс, барок і модерн)	166
21. Архітектура в славянських землях	188
Старокиївська	192
Новгородська	196
Суздальська	201
Московська	203
22. Українська архітектура	207
23. Словарець термінологічний	253
24. Поправки	255

7,62 (1986)

5823

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

КИЇВ.

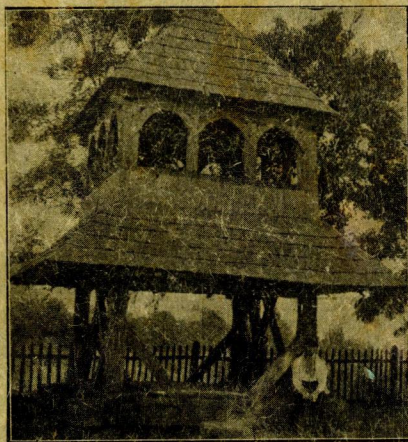
Велика Володимирська 28.
Книгарня Літературно-
Наукового Вістника.

КИЇВ.

Безаківська 8. Українськ
Книгарня б. „Київсько
Старини“.

ЛЬВІВ.

Ринок 10, Книгарня
Наукового Товариства
ім. Шевченка.

ЦІНА:

На звичайнім папері — 2 кор. 50 сот. = 1 карб.

На ліпшім „ — 4 „ — „ = 1 „ 60 коп.

РЛ 5823_у

В. Щербаківський

Архітектура у
різних народів
і на Україні.